

Orosz Júlia

A Magyar Nők Demokratikus Szövetségének szerepe Magyarország újjáépítésében a második világháború után (1945–1946)¹

A történelem folyamán a nők a társadalmi- és a politikai élet minden területén háttérbe voltak szorítva. Általános és korlátozás nélküli, teljes választójoguknak, illetve választhatóságuknak biztosítása Európa legtöbb országában csak a második világháború után következett be. Így volt ez Magyarországon is, ahol 1945-ben történt meg a női választójog elfogadása és annak teljes körű érvényesítése. A szocialista fejlődés útjára lépő országok kötelességüknek tartották a női egyenjogúság megvalósítását. A „nőkérdés” a hatalmon lévő Magyar Kommunista Párt (MKP), majd utódpártja a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) politikájában és propagandájában kimagasló szerepet kapott. Ezáltal 1945 után teljesen új helyzet állt elő: a nők társadalmi súlya érezhetően megerősödött. A háborús embervesztés miatt jelentősen megnövekedett a nők számbeli fölénye. Sok esetben a nők családfenntartókká váltak, ebből fakadóan kénytelenek voltak az otthon elfoglaltságából kiszakadni és munkát vállalni az iparban vagy a szolgáltatás területén. Mindezen túl az egész ország romokba hevert, így szükségessé vált a női kéz bevonása az újjáépítési feladatokba is.

A második világháborút követően a női szervezetek és mozgalmak életében szintén új korszak kezdődött. 1944. november elején, Szegeden megalakult az Antifasiszta Dolgozó Nők Szövetsége. Decemberben Orosházán is létrejött az új szervezet, amelynek nevét Magyar Nők Demokratikus Szövetségére (MNDSZ) változtatták. 1945. január 28-án megalakult az országos szervezet Debrecenben, február 18-án pedig Budapesten az Országos Vezetőség.² A látszólag pártonkívüli társadalmi szervezet az MKP befolyása alatt állt, és a nők körében folyta-

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4. A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

² Schadt Mária: *Struktúra és funkcióváltozások az MNDSZ-ben 1950 és 1953 között.* In: Palasik Mária (szerk.). *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Budapest, 2007, Napvilág Kiadó. 167.

tandó kommunista ténykedés fedőszervének tervezték.³ A párt célja az volt, hogy a különböző párthoz tartozó és pártonkívüli nőket egységes demokratikus nőmozgalomba tömörítse, és így felülről irányítsa őket.

A nőszervezet első kiáltványában a következő olvasható: „*Bátrak leszünk, mint volt a németek ellen Munkács várát védő Zrínyi Ilona; iskolát fogunk építeni, mint Lorántffy Zsuzsanna, az elnyomottak felszabadításáért fogunk küzdeni, mint küzdött a jobbágyok felszabadításáért Varga Katalin, tanulni és tanítani akarunk, mint a nagy nőnevelő: Teleki Blanka és Veres Pálné, küzdeni akarunk a nők egyenjogúságáért, mint [...]*”⁴ A szövetség eredeti terve szerint feladatai közé egészségügyi, szociális, kulturális és politikai felvilágosító, illetve nevelői, oktatói munkák tartoztak volna. A későbbiekben ez megváltozott, a kommunista hatalomátvétel után főként a párt politikájának érvényesítésére és a nőknek a szocialista építőmunkába való bevonására törekedtek. Az MNDSZ irányító szerve a Titkárság volt, tagjait részben választották, másokat kooptáltak. Apparátusa szervezési, népművelési, káder, külügy és gazdasági osztályokból állt, s voltak megyei és járási titkárságok is.⁵ A nőszövetség vezetősége kezdetben koalíciós volt, megalakulásakor elnöke Tildy Zoltánné (kisgazdapárti), alelnökei Darvas Józsefné (parasztpárti) és Ágoston Péterné (szociáldemokrata), ügyvezető alelnök Gárdos Mariska (szociáldemokrata, 1945-től kommunista) voltak.⁶ Rövid ideig Hegyesi Erzsébet (kommunista) volt a titkár, majd pedig Fái Boris (kommunista) töltötte be ezt a pozíciót.⁷ 1946-tól a szövetség főtitkára Rajk Lászlóné (Földi Júlia) lett, aki ezt követően 1947-től 1949-ig az MNDSZ elnöki tisztét töltötte be. Kinevezését valószínűleg férje, Rajk László tisztségének köszönhette (ahogyan sok más nő is férje pozíciója miatt került be a nőszövetségbe), ám később mindketten a koncepciók perек áldozatául estek. Rajk Júliát férje halála után ötévi börtönbüntetésre ítélték.⁸

³ Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951.* Budapest, 1998, Seneca. 100.

⁴ Bassa Endre: *Mit kell tudni a nőmozgalmakról?* Magyar Nők Országos Tanácsa. Budapest, 1982, Kossuth Könyvkiadó. 102.

⁵ Schadt Mária: 184.

⁶ Gárdos Mária (ismertebb nevén Gárdos Mariska, született Grünfeld Mariska, férje után Pintér Györgyné) (1885–1973) – magyar író, újságíró, a szocialista nőmozgalom egyik vezetője, kiváló szónok és oktató. 1904-ben megalapította a Magyarországi Munkásnő Egyesületet, 1905-től a *Nőmunkás* c. lap szerkesztője. 1909-től az Országos Nőszervező Bizottság titkára. 1913–1914-ben Amerikában előadókörúton járt. 1919–1932 között emigrációban élt. 1945 után bekapcsolódott a magyar nőmozgalom szervezésébe. Az MNDSZ egyik megalapítója, első ügyvezető alelnöke, az *Asszonyok* c. lap szerkesztőbizottságának tagja. 1949-től az aktív munkától visszavonult. 1971-ben a Magyar Nők Országos Tanácsának örökös tagjává választották. S. Zimmermann: Mariska Gárdos. In: F., D., Haan, K., Daskalova, A., Loutfi (Ed.): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe 19th and 20th Centuries.* Central European University Press. Budapest–New York, 2005. pp.: 148–152.

⁷ Bassa Endre: 103.

⁸ Pető Andrea: *Rajk Júlia.* Budapest, 2001, Balassi Kiadó. 55.

A szocializmus elméletileg a határtalan lehetőségek időszaka volt, de könnyen válhatott bárki kegyvesztetté, amire a legjobb példa éppen a fent említett Rajk Lászlóné esete. A kommunista vezetőségnek nem emancipált nőkre volt szüksége, hanem irányítható, hűséges parancsvégrehajtókra. Sokszor fordult elő, hogy egyes nők hirtelen eltűntek a közvélemény elől (pl. Tildy Zoltánné). A MNDSZ koalíciós vezetőségét is fokozatosan lecserélték kommunistákra. Sőt, idővel a nőszövetség összetételét olyannyira megváltoztatták, hogy szinte csak munkáskaderekből állt, és csak elvétve lehetett találni közöttük értelmiségi nőt.⁹

A nőszervezet tevékenységéről és fejlődéséről egy tanulmányban nem lehetséges teljesen átfogó képet nyújtani, ezért az MNDSZ történetéből csak egy apró részletet szeretnék ismertetni, mégpedig a szövetségnek a második világháború után végzett óriási, főként szociális munkáját. Az 1945-ös év Magyarország életében az újjáépítés, az újrakezdés időszaka volt. Az akkori borzasztó helyzetet a mai fiatalság csak régi képekből, filmrészletekből ismerheti meg, képzelheti el. Az egész országban nagytakarítás folyt, rengeteg volt a rom, a barikád és a szemét, amit el kellett hordani. Nem volt kenyér, tüzelő, világítás vagy éppen lakás, de mindezekon túl a legfontosabb feladatnak a gyermekekről való gondoskodás bizonyult, ami az MNDSZ tevékenységében vezető helyet foglalt el.

Tildy Zoltánné, az MNDSZ elnöke a Vasasok székházában tartott nagygyűlésén bejelentette, hogy a nők teljes jogú polgárokként akarják kivenni részüket Magyarország újjáépítéséből, s ezért alakították meg a szervezetet. Beszédében kiemelte a szövetség legfontosabb feladatait, amely a következőket tartalmazta: részvétel a háború okozta rombolás nyomainak eltüntetésében; szociális tevékenység az ínség és nyomor megszüntetésére érdekében; a nők demokratikus átnevelése és bevonásuk az ország újjáépítésébe, az új társadalom felépítésébe.¹⁰

A legfontosabb eseményekről leghamarabb az újságokból lehetett értesülni, viszont meg kell jegyezni, hogy a szocializmus idején a sajtóorgánumok erősen cenzúrázottak voltak és a MKP politikai beállítottságát tükrözték, ezért megfelelő kritikával kell a sajtóhíreket vizsgálni. A nőszövetség megalakulása után *Asszonyok* címmel saját folyóiratot indított, főszerkesztője Aranyossi Magda lett. A lap első számát 1945. június 18-án adták ki, eleinte rendszertelenül, majd 1949 októberéig hetente jelent meg, innen kezdve pedig felváltotta a *Nők Lapja* című hetilap. Gárdos Mariska, az MNDSZ ügyvezető elnöke a következő szavakkal bocsájtotta útjára a lapot: „A béke áhítatos pillanatában a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége nagy ajándékkal lepi meg a magyar nőket, megajándékozva a demokratikus Magyarország első női lapjával, az »Asszonyok« című újsággal. Meggyőződésünk, hogy hazánk újjáépítésének nagy feladatában az »Asszonyok« szellemi irányítása is történelmi jelentőségűvé fog emelkedni. Lapunk jelszava: Építő munka, egyenjogúság, szabadság!”¹¹. Az *Asszonyok* az MKP

⁹ Schadt Mária: 185.

¹⁰ Orosz Szilárd: *Adalékok a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének Szabolcs és Szatmár megyei szervezeteinek megalakulásához és tevékenységéhez (1944–1948)*. <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/439-473.pdf> (Letöltve: 2014. október 10). 439–440.

¹¹ Gárdos Mária: *Ujjong a lelkiünk*. Asszonyok, 1945. június 18. 1. évf., 1. sz. 1.

támogatását élvezte, a lap idővel az egyik legfontosabb, a külvilágnak szánt szócsóvé vált, s nemsokára 9000 példányszámban jelent meg.¹²

1945. szeptember 22-én az MNDSZ nagygyűlést tartott „*Ruha! Élelem! Fűtés!*” címszóval. Az *Asszonyok* 1945. október 1-jei számában a következőket olvashatjuk erről: „*Mi, magyar nők segíteni akarunk magunkon, gyermekeinken és szabad magyar hazánk felépítésén*”.¹³ A nagygyűlés elhatározta, hogy az asszonyok akciójának elsősorban a gyermekek felé kell fordulnia annak érdekében, hogy már azon a télen se legyen egyetlen éhező vagy fázó gyermek sem. Minden egyéb gondot megelőzőtt a gyermekek megmentése, járványok elleni beoltásuk, a fővárosból vidékre költöztetésük lebonyolítása, valamint étkeztetésük megoldása. Létrehoztak egy önálló segélyszervezetet Nemzeti Segély néven, amelyet a Népjóléti Minisztérium és az MNDSZ támogatott. A Nemzeti Segély gyermekotthonokat rendezett be, megszervezte országos szinten a tej- és anyatejellátást, emellett gyűjtéseket, segélyakciókat szervezett és bonyolított le.¹⁴ A nők jelentős szerepet vállaltak a gyermekek elhelyezésében, gondozásában, abban, hogy minden iskolában legyen legalább egy-két fűtött helyiség, illetve a rászorulóknak cipőhöz, meleg ruhához, élelemhez jussanak. Az MNDSZ célul tűzte ki a dolgozó asszonyok gyermekei elhelyezésének a megoldását. Ezért napköziket hoztak létre, ahol képzett óvónők, nevelőnők ügyeltek a gyermekekre.¹⁵

Az MNDSZ fontos tevékenysége volt minden év decemberében az ún. karácsonyi akció megszervezése. A jótékonysággal kapcsolatos hírek folyamatosan betöltötték az *Asszonyok* hasábjait.¹⁶ Felhívással fordultak a magyar társadalom minden rétegéhez, hogy pénzzel, élelemmel, iparcikkal, ruhával vagy bármi mással járuljanak hozzá az akció sikeréhez, annak érdekében, hogy karácsonyeste ne legyen gyermek mosoly nélkül. Megalakították az MNDSZ Karácsonyi Akciójának Intéző Bizottságát, melynek tagjai többek között Tildy Zoltánné, Rajk Lászlóné, Ágoston Péterné, Ratkó Anna, Sólyom Lászlóné és még sokan mások voltak. Az asszonyok adományért, támogatásért házról-házra, üzletről üzletre, üzemekbe, gyárakba jártak. A nőszövetség tagjai személyesen keresték fel a rászorulókat, összegyűjtötték a címeiket és azt, hogy hol, kinek mire van a legnagyobb szüksége. Tildy Zoltánné, az MNDSZ elnökhelyettese a következő megindító szavakat mondta az akcióhoz: „*Asszonyok vagyunk, nők és tudjuk, hogy a szeretet, a segíteni akarás csodát művelhet. Ha feladatunkat sikerrel oldjuk meg, akkor nyugodt lelkiismerettel állhatunk a magunk karácsonyfája alá, valahol egy asszony nekünk köszönheti gyermekének boldog kacagását.*”¹⁷

¹² Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951.* 106–107.

¹³ *Ruha! Élelem! Fűtés!* *Asszonyok*, 1945. október. 1. 1. évf., 5. sz. 3.

¹⁴ Bassa Endre: i.m. 106.

¹⁵ Teőreök Mária: *Gyermekparadicsom.* *Asszonyok*, 1945. november 15. 1. évf., 8. sz. 5.

¹⁶ Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951.* 107.

¹⁷ Teőreök Mária: *Karácsonyt mindenkinek.* *Asszonyok*, 1945. december 15. 1. évf. 10. sz. 7–8.

A karácsonyi akció befejezése után az *Asszonyok* 1946 januári számai beszámoltak a gyűjtés eredményeiről, a szétosztás módszereiről és lebonyolításáról. Kétségtelen, hogy az asszonyoknak igen széles tömeget sikerült megmozgatni. Az MNDSZ gyűjtésére 300 millió pengő készpénz érkezett be, és több mint 60 000 ezer csomagot osztottak szét a gyermekek között. Az adományokat szociális szempontok szerint osztották szét, mérlegelve a rászoruló helyzetét.¹⁸ A fővárost részesítettek előnyben, amit azzal magyaráztak, hogy a vidék helyzete nem olyan kétségbeejtő, mint Budapesté (több az élelem, a tüzelő). Budapesten és környékén az elosztás egytől négyig terjedő pontrendszer szerint történt, minden kerület a rászoruló aránya szerint kapta az adományokat. Természetesen a legrosszabb helyzetben az árva gyerekek voltak, így az adományok jelentősebb részét a gyermekintézmények kapták.¹⁹

A háború után mindenképpen a gyermekek helyzete volt a legrosszabb, nagyon sokan éltek az utcákon teljes elhagyatottságban. Mintegy 40 ezer gyereket helyeztek el árvaházakban, különböző intézményekben, illetve családoknál. A nőszövetség a ruhagyűjtések és a segélyakciók mellett vállalta, hogy olyan nevelőszülőket keres, akik átmenetileg hajlandók a gyerekeket vállalni.²⁰ Az MNDSZ egy éves tevékenységéről az *Asszonyok* 1946. március 1-jei száma adott információt. 1945 januárjában legelőször is az éhező gyermekek megsegítését tartották feladatuknak. Így 22 napközi otthont létesítettek, ahol 8000 gyereket láttak áll, 15 tejkonyhát hoztak létre, amely 1488 gyermeknek szolgáltatott tejet. A 3 bölcsőde 67 csecsemőről gondoskodott, 4600 gyermeket vidéken helyeztek el és kb. 60000-nek jutattak ruhát, cipőt és élelmet.²¹

Az újjáépülő Magyarország életében kiemelt helyett foglalt el a hadifogolykérdés megoldása, így az MKP még 1945 novemberében létrehozta a Hadifogoly Irodát, vezetője Sziklai Sándor volt. Az Iroda legfontosabb feladatának a hadifoglyok felkutatását, a kapcsolatok létrehozását a hozzátartozókkal, és a hazatértek megsegítését tekintette.²² A hadifoglyok fogadásának lebonyolításában az MNDSZ is jelentős részt vállalt. Olyan társadalmi szervekből és egyesületekből, mint az MNDSZ, Vöröskereszt, Szociális Testvérek Társasága, Nemzeti Segély és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség megalakították a hadifogoly szolgálatot azzal a céllal, hogy a hazatérő hadifoglyokat mindenütt meleg étellel, szállással, a lehetőséghez képest ruhával fogadhassák.²³ A hadifogoly

¹⁸ Biró Vera: *Karácsonyi akciónk*. *Asszonyok*, 1946. január 1. 2. évf. 1. sz. 5.

¹⁹ Kenyeresné dr. Bolgár Ágnes: *A gyermekekért!* *Asszonyok*, 1946. január 25. 2. évf. 2. sz. 2–3.

²⁰ Izsáky Margit: *Mentsétek meg a gyermekeket!* *Asszonyok*, 1946. február 10. 2. évf. 3. sz. 5–6.

²¹ Aranyossi Magda: *Egyesztendő a Nőszövetség*. *Asszonyok*, 1946. március 1. 2. évf., 4. sz. 1.

²² Kosztricz Anna: *Sorsok a háború után. Az MKP Hadifogoly Iroda tevékenysége. ArchivNet: XX. századi történeti források, 2009, 9. évf. 6. sz.* http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=101 (Letöltve: 2014. november 6.)

²³ R. Rónay Magda: *Asszonyok a hadifoglyokért*. *Asszonyok*, 1945. szeptember 1. 1. évf. 4. sz. 3.

szolgálat központi ügyvezető bizottságának ügyvezető elnöke Tildy Zoltánné, alelnöke Rajk Lászlóné lett. A bizottság feladata a szociális gondok enyhítése volt.²⁴ A nőszövetség a magyar asszonyok nevében küldöttséggel kereste fel Vorosilov marsallt, hogy kifejezzék hálájukat, amiért a hadifogságból a katonákat jóval a békekötés előtt hazabocsájtották. A küldöttségben részt vett Rajk Lászlóné, Pokorny Hermanné, Fái Boris, Kenyeres Imréné és Kupor Józsefné.²⁵ „*Arra az örömhírrre, hogy hadifoglyaink hazajönnek a Szovjetunió nagy marsalljának irántuk tanúsított jóvoltából, megmozdult az egész ország. Mindenki részt kért az ezzel kapcsolatos munkából és nemes verseny indult meg a magyar asszonyok közt, ki tehetne többet és hasznosabbat a hazatérők érdekében.*” – írta büszkén az MNDSZ-beszámoló.²⁶ A nőszervezet fő feladatának a hadifoglyok szervezett fogadtatását tartotta.

Természetesen meg kell jegyezni, hogy sem a Hadifogoly Iroda, sem pedig az MNDSZ vagy más szervezet nem tudta elősegíteni a hadifoglyok mielőbbi hazatérését. Az ezzel kapcsolatos tárgyalások a szovjet és a magyar kormányfők között folytak. A Szovjetunió, mivel óriási emberi veszteségeket szenvedett a háborúban és szüksége volt gazdasága újraindításában a hadifoglyok munkájára, halogatta hazaengedésük időpontját. A hadifoglyok átnevelése még a Szovjetunióban megkezdődött, és csak azoknak volt esélyük valamivel hamarabb eljőnni, akik kommunistává, vagy szovjetbaráttá váltak. Mindemellett a MKP is főként azért támogatta a hadifogly-kérdés mielőbbi megoldását, hogy ennek folytán még több embert tudhasson pártja tagjai között.²⁷ A hadifoglyok nagyobb számban csak 1947-ben tértek haza, fogadásukat, élelmezésüket, egészségügyi vizsgálatukat részben az MNDSZ nőtagjai szervezték meg és végezték el, amivel országos hírnévre tettek szert.²⁸

1946. április 6–7-én az MNDSZ megtartotta első országos találkozóját. Először gyűltek össze az ország minden részéből asszonyok, lányok, akik szervezték a nők munkáját, részt vettek az ország újjáépítési folyamatában és a rászoruló családok, gyerekek megsegítésében. A találkozón négy napirendi pontot tárgyaltak meg: Magyarország bel- és külpolitikai helyzetét; a magyar nők gazdasági, politikai, társadalmi helyzetét és feladatait; az MNDSZ eddig munkáját, eredményeit, a jövőre vonatkozó munkatervét; a családok és a gyermekek védelmét, valamint sor került az országos vezetőség megválasztására is.²⁹ A találkozóra Budapestről 137, Pestkörnyékről 88, vidékről pedig 898 küldött érkezett. Kiadtak egy brosrát, ami az *Üzenet a magyar nőkhez* címet viselte. A találko-

²⁴ Pető Andrea: *Rajk Júlia*. 57.

²⁵ *A hadifoglyokért*. Asszonyok, 1945. november 1. 1. évf. 7. sz. 10.

²⁶ R. Rónay Magda: *Hadifogoly szolgálat*. Asszonyok, 1945. november 15. 1. évf. 8. sz. 9.

²⁷ Kosztricz Anna: Sorsok a háború után. Az MKP Hadifogoly Iroda tevékenysége. *ArchívNet: XX. századi történeti források*, 2009, 9. évf. 6. sz. http://www.archivnet.hu/pp_hir_nyomtat.php?hir_id=101

²⁸ Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951*. 111.

²⁹ *A Magyar Nők Demokratikus Szövetségének országos találkozója lesz április 6–7-én*. Asszonyok, 1946. március 25. 2. évf. 6. sz. 1.

zón összefoglalták követeléseiket is, amelyek között szerepelt bölcsődék, óvodák, napközik alakítása, esti tanfolyamok létrehozása a dolgozó nők és a háziasszonyok számára, a hadifoglyok mielőbbi hazaengedése, a jegyrendszer bevezetése a legfontosabb élelmiszerekre, az ingyenes oktatás lehetővé tétele a szegény gyerekek számára stb.³⁰

1946-ban az MNDSZ országos vezetősége úgy ítélte meg, hogy a nők aktuális gondjai és az ország jövője szempontjából is az egyik legfőbb soron következő feladat az iskolák zavartalan működésének biztosítása. A bombázások után a népiskolák felét, a középiskolák 60%-át érte csapás. Számos iskolában még mindig nem volt ablaküveg, fűtés, berendezés, sok helyen pedig még az épületeket sem állították helyre. Hatalmas hiány mutatkozott a felszereltség terén is, nem volt elég könyv, taneszköz, valamint elegendő tanár sem.³¹ Az MNDSZ célja az volt, hogy a nőmozgalmon keresztül az egész társadalmat megmozgassák, és biztosítsák a tanítás megkezdésének minimális feltételeit. A nőtömegek több iskolát rendbe hoztak, kitakarítottak, tanításra alkalmassá tettek. Az árva gyerekek megsegítésére tankönyveket, tanszereket jutattak.³² 1945. augusztus 18-án hivatalosan bevezették a 8 osztályos, tandíjmentes általános iskolát. Az MNDSZ közreműködésének köszönhetően pedig 1946 augusztusában törvényjavaslatot fogadtak el, amely szerint a hittudományi karok és a katonatiszti főiskolák kivételével valamennyi egyetemi és főiskolai kar megnyitotta kapuit a lányok előtt.³³ Ez a lépés történelmi pillanat volt a nők elvi egyenjogúsításában, bár ahhoz, hogy a nők egyenlő arányban legyenek képviselve a felsőoktatásban és a különböző munkakörökben, még igen sok időnek kellett eltelnie. Mindezek mellett jelentős volt a szervezet kulturális, tömegfelvilágosító és oktatói tevékenysége is. Bábcsoportokat, analfabéta és esti tanfolyamokat szerveztek, különböző előadásokat tartottak a falusi lányok és asszonyok számára, hogy elsajátíthassák az általános műveltséget.

A nőszövetség nagy sikerrel mozgósította a nőket, így 1946. november 17-én az asszonyok először emelték fel hangjukat a drágaság, az infláció ellen és tüntetést szerveztek a Nemzetgyűlés épülete előtt. December 1-ig adtak időt a kormánynak követeléseik teljesítésére: szigorú intézkedéseket a csempészek, spekulánsok ellen, árleszállítást, igazságos áruelosztást kértek. *„Mi azt reméljük, hogy a minisztertanács a több oldalról érkező kérések és sürgetések hatására hathatós intézkedéseket fog hozni a drágaság letörésére, a nyereszkezők tényleges megfékezésére.”*³⁴ Ám a várva várt intézkedések helyett csak újabb áremelkedések történtek. Ennek hatására a Parlament előtt tizenkétezres nőtömeg gyűlt össze,

³⁰ *Követeljük.* Asszonyok, 1946. május 1. 2. évf. 11–12. sz. 2.

³¹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2010, Osiris. 320.

³² Orosz Szilárd: i.m. 453–454.

³³ Palasik Mária: A női egyenjogúság szabályozása Magyarországon a 20. század második felében. In.: Palasik Mária (szerk.): *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó 2007. 103.

³⁴ Bíró Livia: *Asszonyok a minisztertanács előtt.* Asszonyok, 1946. december 11. 2. évf. 17. sz. 3.

az alábbiakat hangoztatva: „*Mi nem akarunk »forradalmat«*”, *nem akarunk vérengzeni. Csak azt akarjuk megvédeni, amit keserves munkával már egyszer megszereztünk magunknak: a munkahelyünket, amit mi építettünk fel a romokból, a kenyeret, amiért megdolgoztunk [...]. Csak részét kívánjuk annak, amihez jussunk van: egy darab rongyot, hogy ne fagyjanak meg a gyermekeink, egy tál meleg ételt minden napra. És ezt meg is fogjuk szerezni magunknak.*”³⁵ Fái Boris vezetésével 15 tagú küldöttséget választottak meg, amely a minisztertanáccsal az asszonyok nevében tárgyalt. A minisztertanács meghallgatta a küldötteket és ígéretet tett követeléseik megvalósítására. Rajk László belügyminiszter pedig biztosította az ország dolgozó asszonyait, hogy mihamarabb le fogják törni az árakat és a spekulációt. Pető Andrea történész, szociológus szerint: „*Azzal, hogy a nőket az utcára vitték, újfajta politizálási stílust is meghonosítottak: az utca megkérdőjelezheti a demokratikusán megválasztott Parlamentben ülő képviselők legitimitását és megbízhatóságát.*”³⁶

Hatalmas fejlődést tett meg az ország két év alatt, amihez az asszonyok jelentős mértékben járultak hozzá, de még mindig rengeteg gonddal néztek szembe az emberek. Rajk Lászlóné felhívta a figyelmet az alábbi problémákra: „*Harcunkat tovább folytatjuk, mert még úgy érezzük, hogy vannak követeléseink. Gyermekeink cipő nélkül vannak. Ugyanakkor a kirakatok luxuscipőkkel vannak tele. Férfjeink inge, ruhája már több foltot nem bír el [...]. Követeljük az utalványrendszer bevezetését, hogy az árucikkek el is jussanak a falu és város dolgozóihoz. Tudjuk, hogy gyenge volt a termés, de követeljük legalább annak, ami van igazságos elosztását...*”³⁷ Az MNDSZ tagjai tovább végezték munkájukat, küzdöttek egy szebb, jobb jövőért, ahol a nemek közötti társadalmi különbségek kiegyenlítődnének.

A fent leírtak röviden érzékeltetik az MNDSZ másfél-két évnyi munkáját és eredményeit, bár korántsem minden részletre kiterjedően. A kommunista hatalomnak köszönhetően kiszélesedett a nők tevékenysége, mely idővel átalakította Magyarország társadalomszerkezetét. Mint láttuk, a nőszövetség munkája a háború utáni években kiterjedt a gyermekvédelemre, az egészség- és iskolaügyre, a hadifoglyok fogadásának megszervezésére. Emellett kulturális, oktatási tevékenységet folytattak, valamint harcba szálltak a drágaság ellen is. Összességében elmondható tehát, hogy az MNDSZ nélkülözhetetlen segítséget nyújtott a háború utáni Magyarország újjáépítésében, azonban nem hunyhatunk szemet a felett, hogy eredményeiket az MKP támogatásának köszönhetően érték el, mindazonáltal az akkori propaganda hajlamos volt túlzásokba esni az MNDSZ szerepének említése során.

A tárgyalt időszakot követő években teljesen megváltozott a szervezet felépítése és célrendszere. Az ország újjáépítése utáni években már gazdasági és politikai célok kerültek előtérbe. A kommunista párt hatalmának erősödése nem csak a többpártrendszer felszámolásához, de a különböző női szervezetek megszünte-

³⁵ Visszajöttünk! Budapest asszonyai azonnali, erélyes intézkedéseket követelnek az árak letörésére. Asszonyok, 1946. december 11. 2. évf. 17. sz. 4–5.

³⁶ Pető Andrea: *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből 1945–1951.* 109.

³⁷ Rajk Lászlóné: Karácsonyi gondok. Asszonyok, 1946. december 18. 2. évf. 18. sz. 2.

téséhez is vezetett. Példának okán megszüntették a Feministák Egyesületét, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségét, az összes egyházi nőmozgalmat, így a Katolikus Nőszövetséget, a Magyar Izraelita Nőegyesületek Országos Szövetségét, a szociáldemokrata nőmozgalmat és a többi szervezetet. Az MNDSZ ezáltal országos tömegszervezetté vált, a feloszlott nőegyesületek tagjai kénytelenek voltak beolvadni a szövetségbe, vagy felhagyni aktivitásukkal. Mindezek után az MNDSZ lényegében elveszítette „önállóságát”. A párt még a korábbiaknál is jobban ellenőrzése alatt tartotta a nőszövetség munkáját, amely teljes mértékben követte az MDP utasításait, nőpolitikáját, eszméit pedig népszerűsítette a lakosság körében.

Pepó Péter

A NÖVÉNYI MODELLEK SZEREPE A NÖVÉNYTERMESZTÉS VERSENYKÉPESSÉGÉNEK A NÖVELÉSÉBEN

A növénytermesztés különleges helyet foglal el az agrárvertikumban. Ez az ágazat az, amelyben a primer szerves anyagokat megtermelik, a létrehozott növényi termékek pedig alapvető szerepet játszanak a humán táplálkozásban, az állattenyésztés takarmánybázisának biztosításában, egyre növekvő mértékben a különböző iparágak nyersanyagainak előállításában, valamint a megújuló energiatermelésben. A közvetlen termelés mellett azonban nem elhanyagolható az a szerep sem, amelyet a multifunkcionális növénytermesztés a vidékfejlesztésben, a vidéki lakosság foglalkoztatásában, a környezetvédelemben, a tájvédelemben tölt be. Az elmúlt évtizedekben jelentős különbségek alakultak ki a fejlett és a fejlődő országok növénytermesztésének céljai, azok megvalósításának módjai, az alkalmazott technológia modelljei között. A fejlett országokban a növénytermesztés átlagos, ill. intenzív input felhasználással, korszerű genotípusokkal, a termesztéstechnológia nagymértékű gépesítésével, precíziós agrotechnika alkalmazásával jelentős termésátlagokat ért el. Mivel ezen országok lakosságának száma stagnál vagy csak rendkívül mérsékelt ütemben növekszik, így a növényi termékek mennyisége nem csak fedezi, hanem meg is haladja a szükségleteket. A fejlődő országokban eltérő a helyzet. Növénytermesztési modelljük elsősorban a tradicionális földhasználatra, a kézi munkaerő kiterjedt használatára, a mérsékelt ipari input felhasználásra épül. Ugyanakkor esetükben nem csak azzal kell számolni, hogy a lakosság egy bizonyos része nem jut megfelelő élelmiszerhez, hanem azzal is, hogy a feltörekvő gazdaságú országok egy részében (pl. Kína, India stb.) olyan népességcsoportok alakultak ki, melyek a fejlett országok átlagpolgárának vásárlóerejével rendelkeznek, ennek megfelelő, minőségi növényi termékeket igényelnek.

Az emberiség előtt álló kihívások közül – sok egyéb mellett – kiemelten fontos, hogy a Föld gyorsan növekvő népességének élelmezését, és egyéb növényi termékekkel történő ellátását úgy tudjuk biztosítani, hogy az új növénytermesztési technológiák, modellek ne befolyásolják kedvezőtlenül a környezeti feltételeket. A Föld szántóterületének nagysága évtizedek óta alig növekszik. Jelenleg a szárazföldi terület mintegy 10–11%-át használjuk szántóföldi művelésre. En-

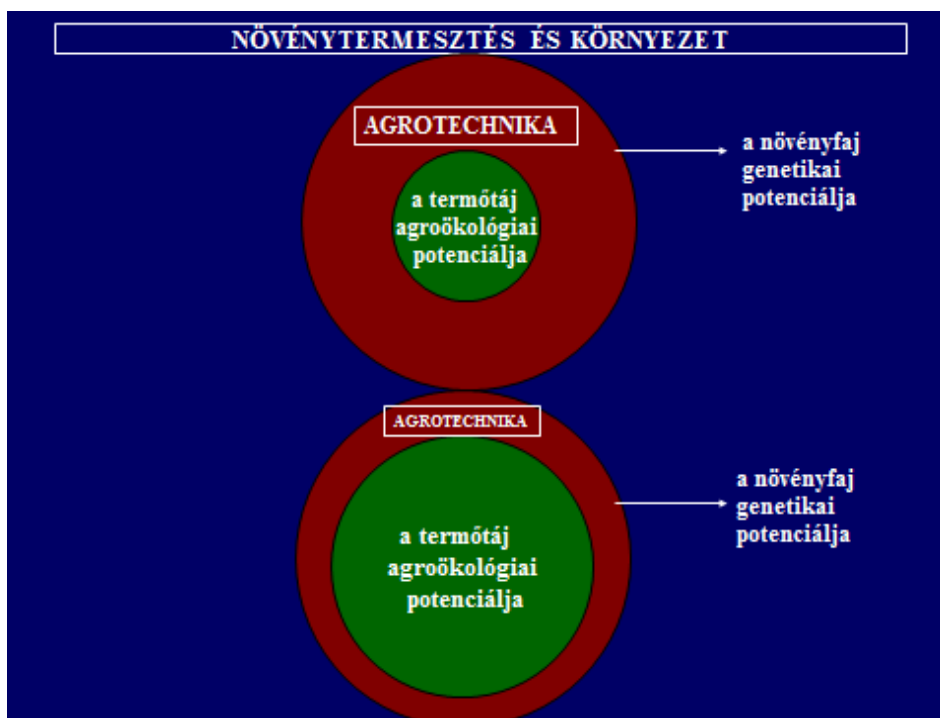
nek jelentős növekedése a jövőben sem várható. A világ népességének – döntően a fejlődő országokban bekövetkezett – gyors növekedése miatt az egy főre vetített szántóföld mennyisége az elmúlt 50–60 évben mintegy a felére csökkent (0,42 ha/főről 0,20 ha/főre). A csökkenés mértéke kontinensenként, ill. országonként eltérő nagyságú volt. Magyarország kifejezetten kedvező helyzetben van a szántóterületet illetően, mivel ez a fajlagos érték több mint kétszerese (0,46 ha/fő) a világtátlagnak. A termőföld a nemzeti vagyoni részét képezi, amelynek mennyiségi és minőségi megtartására kiemelt figyelmet kell fordítanunk mind a jelenben, mind a jövőben.

A Föld szárazulatának 10–11%-át hasznosítjuk szántóföldi művelésre, de ezen a területen számos kedvezőtlen ökológiai feltétel korlátozza a termelést. A világ szántóterületének mindössze 11%-a az, amelyen nincs termelést gátló tényező. A negatív ökológiai feltételek közül a szárazság, a tápanyag-stressz, a sekély termőréteg, a túlnedvesedés, a fagy jelenti a szántóföldi növénytermesztést korlátozó tényezőket (1. táblázat). Nem véletlen az az elmúlt évtizedekben kezdődött és a napjainkban egyre erőteljesebbé váló folyamat, amelyben a túlnépesedett, vagy fejlett, de korlátozott szántóterülettel rendelkező országok egyre nagyobb földterületet vásárolnak meg, vagy bérelnek hosszú távra, elsősorban a fejlődő országokban.

Kontinens	Szárazság	Tápanyag-stressz	Sekély termőréteg	Túlbőnedvesedés	Állandó fagy	Nincsgátló tényező
Európa	8	33	12	8	3	36
Közép-Amerika	32	16	17	10		25
Észak-Amerika	20	22	10	10	16	22
Dél-Ázsia	43	5	23	11		18
Afrika	44	18	13	9		16
Dél-Amerika	17	47	11	10		15
Ausztrália	55	6	8	16		15
Délkelet-Ázsia	2	58	6	19		15
Észak- és Közép-Ázsia	17	9	38	13	13	10
Világtátlag	28	23	22	10	6	11

1. táblázat. A talaj termékenységét gátló főbb tényezők a Földön (az összes terület %-ában)

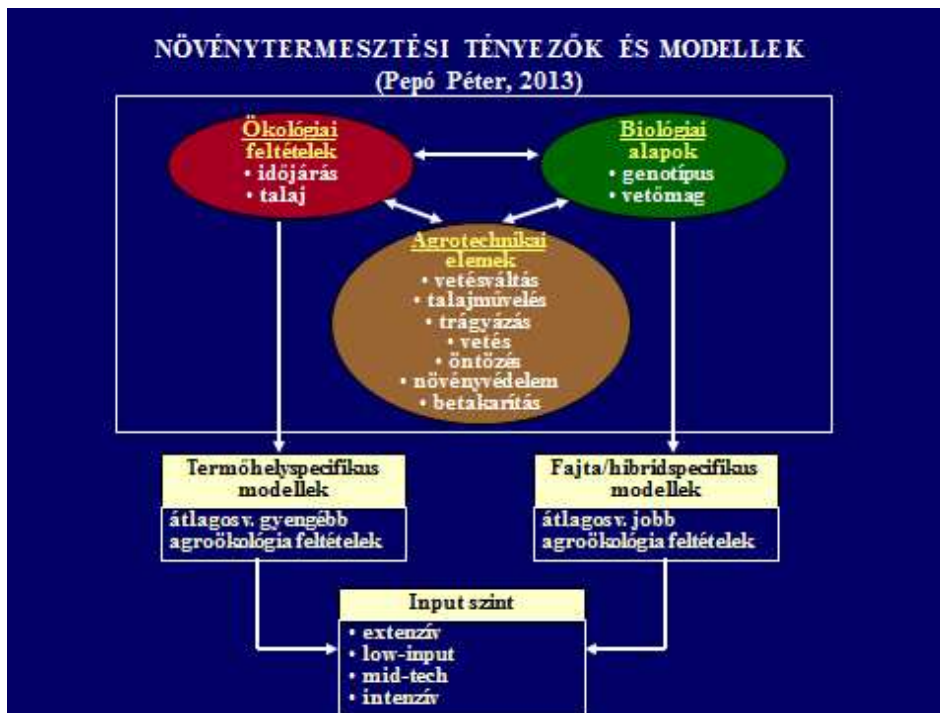
Általános megközelítésben a növénytermesztési technológiák olyan mesterséges ökológiai rendszerek, amelyben az antropogén beavatkozásokkal, mesterséges inputok bevitelével tartjuk fenn a számunkra kedvező, meghatározott termelési célokat szolgáló növényi populációkat. Ebből a szempontból különösen fontos, hogy adott ökológiai feltételek mellett milyen növényfajt, azon belül milyen genotípust választunk. A termesztett növényfaj terméspotenciáljának realizálásához több-kevesebb inputot kell a növénytermesztési folyamatban felhasználnunk. Minél inkább eltér a faj ökológiai optimum értékeitől a termőhely tényleges környezeti feltétele (időjárás, talaj, domborzat, gyomok, betegségek stb.), annál nagyobb agrotechnikai input felhasználására lesz szükségünk a termesztett növényfaj terméspotenciáljának a realizálásához. Ez jelentősen ronthatja a termesztéstechnológia agronómiai és ökonómiai hatékonyságát (1. ábra).

1. ábra

A növénytermesztési modellek kialakításánál a növénytermesztési folyamatban ható tényezők összhangjának megteremtésére szükséges törekednünk. Ezek a tényezők a következők: agroökológiai feltételek, biológiai alapok, agrotechnikai elemek. Minél kedvezőbb e tényezőcsoportok közötti interaktív harmonizáció, annál nagyobb termés mennyiséget, minőséget és termésbiztonságot lehet adott feltételek mellett realizálni. A növénytermesztési modellek kialakításánál különösen fontosak a környezeti, agroökológiai feltételek. Ha a környezeti feltételek az átlagosnál kedvezőtlenebbek, akkor ezeket a tényezőket kell döntő mértékben figyelembe venni részben a genotípus megválasztásánál (adaptív faj-

ta/hibrid), részben az agrotechnika (pl. vetésváltás, talajművelés, tápanyagellátás stb.) kialakításánál. Kedvező ökológiai feltételek esetén a növényi termelést jelentősen korlátozó környezeti feltételek kevésbé jelentkeznek, ennek következtében olyan nagy terméspotenciálú genotípus megválasztása indokolt, amelynek speciális agrotechnikai igényét, reakcióit (pl. műtrágya-, tőszám-, vetésidő-, öntözési-reakció stb.) vesszük elsődlegesen figyelembe. Ezek az előbbieken ismertetett termőhely- és fajtaspecifikus növénytermesztési modellek a gyakorlatban az esetek döntő hányadában nem tisztán, hanem vegyesen kerülhetnek alkalmazásra, mindig mérlegelve az ökológiai és biológiai feltételeket (2. ábra). Ezek a növényi modellek eltérő input felhasználási szinten valósulhatnak meg (extenzív, low-input, mid-tech, intenzív).

2. ábra

A növényi modellek kialakítása a szántóföldi növénytermesztési technológiák esetében több szempontból is indokolt:

- A változatos ökológiai adottságokhoz történő jobb adaptáció, a természeti erőforrások hatékonyabb kihasználása.
- Eltérő üzemi méretek, műszaki-technikai feltételek, szellemi-szakmai tudásszint.
- A fajtaportfólió bővülése.

- Növekvő piaci igények a magas szintű és differenciált minőségű növényi termékek iránt.
- Környezetvédelmi feltételek teljesítése.
- A minőségbiztosítás, az élelmiszer- és takarmánybiztonság szigorodó előírásainak betartása.
- Versenyképesség, jövedelmezőség javítása.

Az elmúlt évtizedekben különösen intenzíven foglalkoztak a kutatók növényi modellek készítésével. Ha teljesen leegyszerűsítjük a növényi modellek csoportosítását, akkor alapvetően két típusát különböztethetjük meg:

- számítógépes növényi modellek
- agronómiai növényi modellek.

A számítógépes növényi modellek különböző input adatok (pl. időjárási, talajtani, növényi, agrotechnikai stb.) felhasználásával, speciális software segítségével képezik le leegyszerűsített módon a növénytermesztési térben lejátszódó folyamatokat. Általában két modul (talaj és növény) futtatásával generálja azokat az output adatokat, amelyek a képződött biomasszára, a termés mennyiségére, minőségére, a talaj tápanyag- és vízforgalmára stb. vonatkoznak. A számítógépes modellek (CERES, DAISY, SOILN stb.) egyre fejlettebbek, egyre inkább megközelítik a növénytermesztési térben lejátszódó rendkívül összetett ökológiai és biológiai folyamatokat. Nem nélkülözhetik azonban azokat az inputokat, amelyek reális értékei nélkül a számítógépes software futtatása nem ad hasznosítható eredményt.

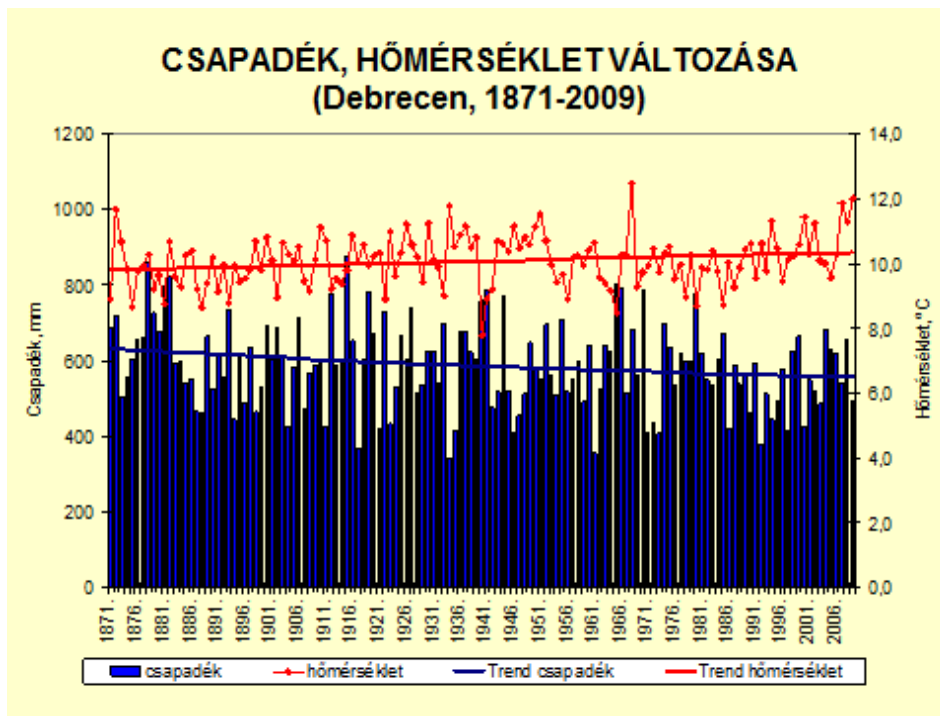
Az agronómiai típusú növényi modellek nélkülözhetetlenek a termesztéstechnológiák továbbfejlesztéséhez. Ezek alapját olyan tartam- és egyéb kísérletek jelentik, amelyek a növénytermesztési térben lejátszódó valós folyamatok eredményeinek (termés mennyisége, minősége, agronómiai, növényegészségügyi paraméterek stb.) meghatározására alkalmasak. Különösen fontosak a tartamkísérletek, amelyek az ökológiai, biológiai és agrotechnikai tényezők interaktív hatásainak meghatározását teszik lehetővé. Ilyen polifaktoriális kísérleteket folytatunk több évtizede a Debreceni Egyetem MÉK Növénytudományi Intézetében eltérő termőhelyeken. Ezek lehetőséget biztosítanak arra, hogy különböző szántóföldi növényi kultúrák jelentős számú növényi modelljét össze tudjuk hasonlítani.

A hazai vetésszerkezetre a gabonanövények túlsúlya jellemző. A kalászos gabonák és a kukorica együttes vetésterülete a szántóterület több mint 2/3-a (67–68%). Ezt a gabona túlsúlyt kisebb mértékben ellensúlyozza az olajnövények 20%-os aránya. A hazai rendkívül leegyszerűsödött vetésszerkezetet jól mutatja, hogy a 4 legnagyobb területen termesztett növényünk (búza, kukorica, napraforgó, repce) együttes vetésterülete 80–85%-ot foglal el. Ugyanakkor ezek a növények nem csak nagy területűek, hanem jellegzetesen eltérő ökológiai és agrotechnikai igényekkel jellemezhetők. Ezek a növények tehát kiválóan megfelelnek olyan modellnövényeknek, amelyek kutatási eredményei széleskörűen adaptálhatóak (2. táblázat):

Növény	Ökológiai adaptáció	Input szint	Kritikus agrotechnikai elem
Búza	átlagos – jó	extenzív – intenzív	tápanyag, növényvédelem
Kukorica	gyenge – átlagos	átlagos – intenzív	öntözés, tápanyag
Napraforgó	jó	extenzív – átlagos	vetésváltás, növényvédelem
Repce	gyenge	intenzív	talajművelés, vetés, regulátor

2. táblázat. Modell növények (Pepó Péter, 2013)

A növényi modellek összeállításának egyik alapvető feltétele a növénytermesztési tér ökológiai feltételeinek egzakt ismerete. Hazánk mérsékelt égövi, kontinentális klímája jelentős szélsőségekkel jellemezhető, melyek közül különösen meghatározó jellegű a vízellátás. Hazánk időjárásában a szélsőséges hidrológiai feltételek gyakran előfordulnak. Ezeket az időjárási szélsőségeket csak fokozza a klímaváltozás miatti átalakulás. A hazai elemi károk 42%-át az aszály, 18%-át pedig a belvíz idézte elő az elmúlt évtizedek során. Sajnálatos módon a hidrológiai szélsőségek megjelenésének a földrajzi körzete jelentős mértékben egybeesik. Az elmúlt időszakban az aszály és a belvíz a legnagyobb gyakorisággal az Alföldön fordult elő ezt csak kisebb mértékben tudták kompenzálni az ezeken a területeken található kedvező vízgazdálkodási tulajdonságokkal rendelkező talajok. A klímaváltozást jól jellemzik az adott régióban bekövetkező csapadék- és hőmérsékleti változások. A régiókban, Debrecenben a több évtizedes évi csapadékmennyiség az 1870–1890-es évek 634 mm-ről napjainkban 504 mm-re csökkent, miközben ugyanebben az időszakban az évi középhőmérséklet $+0,4^{\circ}\text{C}$ -kal növekedett (3. ábra). A csapadék mennyiségének éves csökkenése mellett komoly gondot okoz annak kedvezőtlen eloszlása. Különösen fontos a növényi modell kialakításánál a talajtípusoknak és tulajdonságaiknak az ismerete. Hazánk talajadottságai változatosak, általában kedvezőek. A változatosság, a sokféle talajgenetikai típus mellett növénytermesztési szempontból a másik jellemző tényező a mozaikosság, azaz egy-egy táblán belül eltérő talajtípusok/altípusok fordulnak elő, melyek eltérő agrotechnikai beavatkozásokat igényelnek (precíziós növénytermesztés). A növényi modellben ökológiai oldalról tehát kulcskérdés a vízellátás. A vízellátást az agrotechnikai elemek direkt és indirekt módon befolyásolhatják, az egyes agrotechnikai elemek között összetett interaktív hatások működnek, melyek egzakt meghatározásához rendkívül fontosak a tartamkísérletek.

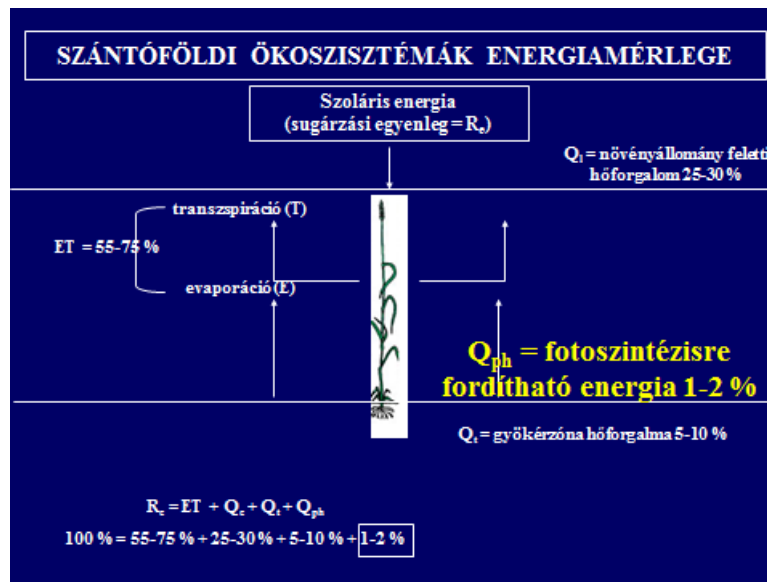
3. ábra

A növényi modell kialakításánál az ökológiai feltételek mellett rendkívül fontos a biológiai alapok helyes megválasztása. Hazánk évtizedek óta nyitott fajta-politikájának következtében a meghatározó szántóföldi növényi kultúrák államilag elismert fajtáinak/hibridjeinek a száma rendkívül bőséges. A búza esetében 100 körüli, a kukoricánál közel 400, a napraforgónál közel 100, a repcénél a 100-at meghaladja a minősített fajták/hibridek száma. Napjainkban sokkal nehezebb annak eldöntése, hogy adott ökológiai feltételek közé, adott intenzitási szintre melyik genotípust válasszuk. A fajta/hibrid-szám növekedése nem csak kvantitatív változásokat, hanem a portfólió kvalitatív átalakulását is jelentette párhuzamosan.

Az ökológiai és biológiai feltételek mellett a növénytermesztési modellek kialakításának harmadik tényezőcsoportját az agrotechnikai elemek jelentik. Valamennyi agrotechnikai elem hatással van a termés mennyiségére és minőségére, a tényezők hatása azonban a modellnövénytől függően jelentősen eltér egymástól.

A szántóföldi növénytermesztési rendszerekben a szoláris energia meglehetősen csekély hányada (1–2%) hasznosul, a fotoszintetikus folyamatokban szerves anyagok képződnek. Ezért a növényi modellek energetikai hatékonyságának növelése alapvető fontosságú. Az energiahasznosulás növelésének alapvetően két lehetőségét különböztetjük meg, amelyeket az esetek döntő hányadában együttesen, komplex módon alkalmazunk (4. ábra):

- nemesítési és növényfiziológiai módszerek
- ökológiai és agrotechnikai módszerek.

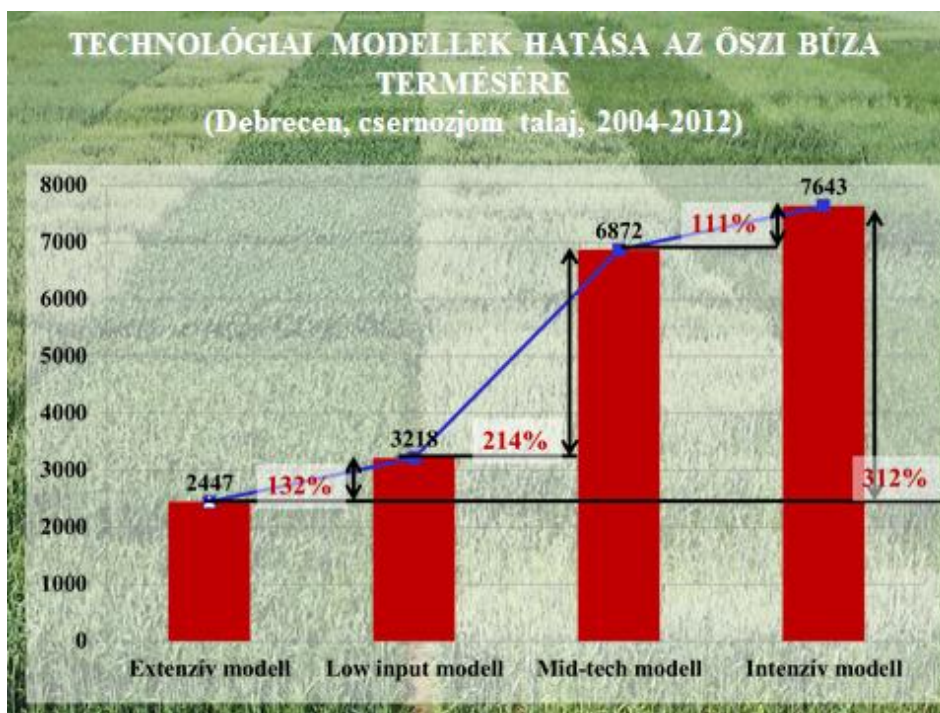
4. ábra

A nemesítési módszerek közül kiemelkedően fontos a növényállományok fotoszintetikus kapacitásának növelése a nagyobb levélterület (LAI), a kedvezőbb canopy-struktúra, a jobb LAI dinamika, a hosszabb aktív asszimilációs felület (LAD) kialakításával. A genotípus jobb energiahasznosítását érhetjük el nagyobb biomassza tömeg, kedvezőbb vegetatív source/generatív sink arány, jobb harvest index (HI) nemesítéssel történő megválasztásával. Fontos szerepet játszhat az abiotikus és biotikus stresszhatásokhoz jobban alkalmazkodó fajták/hibridek előállítása is. A növénytermesztési folyamatban felhasznált agrotechnikai inputokra hatékonyabban reagáló genotípusok előállítása ugyancsak az energiahasznosulást javíthatja.

Fontos az adott faj és azon belül a fajta/hibrid igényeinek legmegfelelőbb ökológiai feltételek biztosítása a jobb energiahasznosulás érdekében. Az agrotechnikai tényezők közül gyakorlatilag valamennyi (vetésváltás, talajművelés, tápanyagellátás, vetés, növényvédelem, öntözés, betakarítás) külön-külön és együttesen, kölcsönhatásaikban is befolyásolják a növényi modell energia input/output arányát, hatékonyságát.

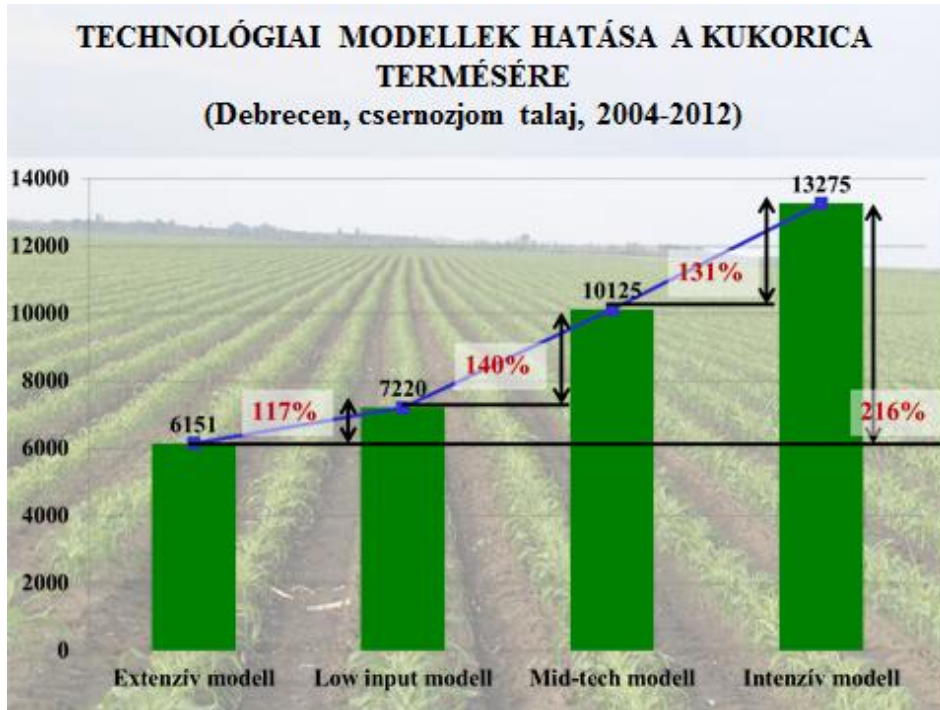
A tartam- és egyéb kísérletek eredményei – az előzőekben vázlatosan ismertetteknek megfelelően – hasznosan felhasználhatók különböző intenzitású növényi modellek összeállítására különböző modellnövényeknél. Több évtizedes kutatási eredményeink azt bizonyították, hogy a nagyobb input felhasználású, intenzív növényi modellek esetében nem csak a realizált termésszint magasabb, hanem a termésingadozás mértéke is kisebb. Őszi búza esetében az extenzív növényi modellek termésszintje 2400–5500 kg/ha volt, vetésváltástól függően a

vizsgálati évek átlagában. Ezzel szemben az intenzív növényi modell alkalmazásával a búza termésszintje 8200–9000 kg/ha között változott. Vizsgálataink szerint az agrotechnikai elemek optimalizálásával, intenzív technológia alkalmazásával a búza termésszintje még a legkedvezőtlenebb évjáratban sem süllyedt 6–7 t/ha alá, kedvező évjáratban pedig 10–11 t/ha közötti rekordterméseket tudunk realizálni (5. ábra).

5. ábra

Hasonló megállapításokat tehetünk a kukorica növényi modelljei esetében is. Extenzív növénytermesztési modellek termésszintje kutatási eredményeink szerint 5700–8800 kg/ha között változott vetésváltástól és a vizsgálati évektől függően. Intenzív modellek alkalmazásával a kukorica termésszintje 12100–13300 kg/ha közötti tartományban mozgott. Intenzív technológia alkalmazásával a legkedvezőtlenebb évjáratban a kukorica termésszintje nem esett 9-10 t/ha alá, kedvező évjáratokban pedig 14-15 t/ha termést értünk el (6. ábra).

6. ábra

Az agronómiai szempontok szerint kialakított rendszerszemléletű növényi modellek lehetőséget biztosítanak

- eltérő termőhelyekhez és különböző genotípusokhoz történő kedvezőbb adaptációra
- a növénytermesztés biológiai, agronómiai és ökonómiai hatékonyságának javítására
- a kisebb környezeti terhelés elérésére, a fenntarthatóság elvének megvalósítására
- további hatékony technológiafejlesztésekre
- nagyobb termésmennyiség, jobb termésminőség és kedvezőbb termésbiztonság elérésére
- a precíziós növénytermesztési technológiák megalapozásához.

A növényi modellek adekvát alkalmazásával a szántóföldi növénytermesztési ágazatok versenyképességét és jövedelmezőségét javíthatjuk.

T. Espák Gabriella

Harminc éves a kanadisztika a Debreceni Egyetem Angol-Amerikai Intézetében

A kanadisztikai tanulmányok bevezetésének 30 éves jubileumát köszöntötte az idén a Debreceni Egyetem bölcsészkarának Angol-Amerikai Intézete.

A 2014. október 2-án megrendezett Kanada-napon Molnár Judit egyetemi docens, az intézetben működő Kanadai Kutatóközpont lelke és vezetője, tekintélyes rangú és számú közönség előtt nyújtott – az ünnepi alkalomhoz méltó – alapos áttekintést az eltelt évtizedekben végzett munkáról.

Az eseményen részt vett, beszédet mondott és támogató elismerését fejezte ki Lisa Helfand, Kanada magyarországi nagykövete is, aki – miután országa himnuszát meghallgatta –, kedvesen jegyezte meg, hogy erről mindig egykori iskolája jut eszébe. Számára a kanadai himnusz és az iskola falai összetartoznak, ezért igen helyénvaló, hogy itt az egyetemen a kanadisztika oktatását megünnepeljük – mondta.

Ahogy a nagyköveti védnökség túlmutatott az esemény helyi jelentőségén, úgy jelezte annak országos és nemzetközi rangját a közönség összetétele.

Magyarország minden kanadisztikával foglalkozó egyeteméről érkeztek kollégák, és eljött Brnóból Don Sparling professzor is, a Közép-európai Kanadista Társaság (CEACS: Central European Association for Canadian Studies) alapítója és hosszú évekig elnöke, kincstárosa. Baráti levelet küldött maga helyett Margaret Atwood írónő, Kanada irodalmi nagyasszonya. A tiszteletteljes, informatív, mégis személyes hangvételű beszédekben az első és későbbi kurzusok bevezetése, a könyvtár tematikus bővítése, az utánpótlás-nevelés fontossága és a szakmai hálózatok segítő szerepe mind terítékre kerültek. Még a „beavatottak” is meghatódtak olykor az emlékektől, az érdeklődő diákok és a nem kanadista kollégák pedig elismeréssel hallgatták a debreceni kanadisztika történetét.

1984-ben indult az első kanadai tematikájú kurzus Molnár Judit vezetésével, melyet az idő folyamán több mint tíz – irodalomról, színházról, kultúráról és

multikultúráról, politikáról és történelemről szóló – másik követett a mai Angol-Amerikai Intézetben, sőt a frankofón quebec-i irodalom is kurzust kapott a Francia Tanszéken. 1987-től Kanadai Tanulmányi Kutatóközpontként (Canadian Studies Centre) működünk, 1991-ben pedig – az intézeten belüli átalakulások jóvoltából – Észak-amerikai Tanszék jött létre. Ennek elnevezése és akkreditált szakmai palettája unikum az országban: az Egyesült Államok mellett Kanada és Mexikó (sőt 20. századi története miatt Ausztrália is) mind a tanmenetben mind a kutatásokban kiemelt szerepet tölt be.

A Közép-európai Kanadista Társaság (CEACS) IV. nemzetközi konferenciájának rendezési jogát 2006-ban már kivívott szakmai rangjának elismerésül kapta a tanszék és az intézet. Ám nemcsak egy-két kiemelt tudományos kanadisztikai eszmecsere alkalmával érkeztek, érkeznek ide mérvadó szakemberek. Célzottnan, vagy európai látogatóköriútja részeként Debrecenben tartott előadást számos író, költő, irodalomkritikus és történész (Douglas Barbour, Rudy Wiebe, David Arnason, Dennis Cooley, Ken Mitchell, Myrna Kostash, Gladys Symons, David Solway, Endre Farkas, Carolyn Souaid, György Vitéz, David Staines, Pablo Urbányi, Aritha van Herk, David Homel, Antonio D'Alfonso, Desmond Morton), valamint drámaírók, rendezők, színészek és kritikusok (Patricia Keeney, Roch Carrier, Robert Adolph, Michael Devine, Don Rubin, Morris Panych, Kristen Thompson, Robert Fothergill, Sue Balint, Sharon Pollock, Michael Cook, Paul Thompson, Booth Savage, Janet-Lane Greene, Leonard W. Conoll). Többnyire alkotóművészi felolvasóesteken gazdagodhatott a közönség, de például David Staines és Desmond Morton esetében publikációs együttműködések is születtek.

A Kanadai Tanulmányi Központ publikációs termése számos angol nyelven megjelent tanulmányt, magyarra fordított és előadott színdarabot, PhD és kandidátusi értekezést valamint monográfiát jegyez. Ezek szerzői Molnár Judit, Szaffkó Péter, Szalay Edina, Espák Gabriella, Fancsalszky Andrea. Oktatóink számos alkalommal kanadai állami és egyetemi ösztöndíjak nyerteseként folytathattak tanulmányokat és kutathattak Ottawában, Montréalban és Torontóban; vendégoktatóként Németországban, Olaszországban, Portugáliában, Finnországban terjesztették ismereteiket. A kanadai irodalom magyarországi megismertetéséért Szaffkó Péter 2003-ban Faludy György-díjban részesült, Molnár Judit 2009-ben (a társaság tagjainak ajánlására) a CEACS Elismerő Oklevelét vehette át a kanadai stúdiumok fejlesztéséhez nyújtott kimagasló és odaadó hozzájárulásáért.

Molnár Judit szakmatörténeti beszámolója után Szaffkó Péter (jelenleg a Debreceni Nyári Egyetem igazgatója) beszélt a kanadai dráma és színház szerepéről az oktatásban és a kutatásban, majd Palla Mária (az első debreceni kanadisztikai kurzus egyik hallgatója, jelenleg maga is egyetemi oktató) visszaemlékezései következtek. Ezt követte a jubileumi nap másik fő eseménye, az „Észak Kanadában, magyar szemmel” (Canada's North Through Hungarian Eyes) című, Koncz Péter képeiből összeállított fotókiállítás ünnepélyes megnyitója az Egyetemi Könyvtár előcsarnokában, majd este az Ararat című film vetítésével (rendezte Atom Egoyan) zárult a jubileumi nap.

Beszámolóm elején okkal neveztem Molnár Juditot a debreceni kanadisztika lelkének: a tartalmas szakmai nap szervezése és lebonyolítása során figyelme és energiája még arra is kiterjedt, hogy az évtizedek alatt létrejött emberi, baráti kapcsolatokat ápolja. Messziről ideutazott barátait a jubileum másnapján otthonában látta vendégül egy beszélgetős ebédre, gondoskodott arról, hogy a régi ismerősök újra felidézhesék a kezdetek emlékeit, a professzorok találkozhasanak a fiatalabb generációval és közös érdeklődésünk a kanadisztika jövője felé mutató ígéretes jövővé érlelődjön. Számomra a jubileum legemlékezetesebb része volt ez a gesztusértékű vendéglátás: arra tanít, hogy a kanadai kultúra Northrop Frye által anno leírt bizonytalanságában létezik biztos pont: a tudomány terén is legfontosabb érték az ember.

Mikoly Zoltán

Az adatfeldolgozás új módszerei a germanisztikában

A Magyar Germanisták Társaságának
2014. évi közgyűlése és konferenciája

A fennállásának huszadik évét ünneplő Magyar Germanisták Társasága (Gesellschaft ungarischer Germanisten) 2014. május 30–31-én rendezte meg szokásos éves közgyűlését, melyet ezúttal is tudományos konferenciával egészített ki. A *Neue Methoden der Datenverarbeitung in der Germanistik (Az adatfeldolgozás új módszerei a germanisztikában)* címet viselő konferencia kitűnő alkalmat biztosított fiatal germanisták bemutatkozására, így az esemény oroszán részt vállalt a tudományos utánpótlás biztosításában is. A rendezvénynek ezúttal a Debreceni Egyetem adott otthont.

A Germanisztikai Intézet által szervezett kétnapos közgyűlést és konferenciát Bartha Elek oktatási rektorhelyettes és Bassola Péter, a Magyar Germanisták Társaságának elnöke nyitotta meg. Külön öröm volt a résztvevők számára, hogy a rendezvény hozzájárulhatott az országon belüli és a Magyarország és Németország közötti tudományos párbeszéd elmélyítéséhez. Ennek fényében a konferenciára nemcsak más magyar felsőoktatási intézményekből, hanem német egyetemekről is érkeztek előadók.

Az első nap a közgyűlés jegyében telt. A megnyitót követő plenáris előadásokat Martina Wagner-Egelhaaf, a Műnsteri Egyetem professzora *Wo liegt Europa? Literarische Topographien der Gegenwart* címmel, valamint Reinhard Fiehler, a Mannheimi Egyetem tanára *Grammatikschreibung für gesprochene Sprache* címmel tartották. Ezt követően a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének oktatói és kutatói által írt könyveket és publikációkat mutattak be. E munkákból kiállítást is rendeztek, amely jól illusztrálta az intézet színvonalas tudományos tevékenységét. A közgyűlés után pódiumbeszélgetésen a Társaság

korábbi elnökei – Vizkelety András, Bernáth Árpád, Kertész András és Orosz Magdolna – az elmúlt húsz évről, a nemzetközi kapcsolatok fejlődéséről, a germanisztikai kutatás, a germanisztika képzés és a tudományos utánpótlás jelentőségéről szóltak. A nap fénypontjaként átadták a kétévente adományozott Robert Gragger-díjat, amellyel ezúttal Horváth Katalin nyelvész (ELTE Német Nyelviszeti Tanszék) germanisztikai kutatásait ismerték el. A nap a Vox Antiqua kamarakórus koncertjével és állófogadással zárult.

A rendezvény második napján került sor a tudományos konferenciára, amelyen a Debreceni Egyetemen kívül számos magyar felsőoktatási intézmény, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, a Pécsi és a Szegedi Tudományegyetem, illetve a Münsteri Egyetem munkatársai is részt vettek és előadásokat tartottak. Az irodalom- és nyelvtudományi szekciókban elsősorban doktoranduszok számoltak be kutatásuk éppen aktuális eredményeiről, amit minden alkalommal rövid vita követett. Az irodalomtudományi szekcióban többek között kortárs német regényekben a szerzőiség kérdéskörét kutató, a német nyelvkönyvekben megjelenő NDK-reprezentációkat vizsgáló, a dialektus és irodalom viszonyát analizáló vagy éppen az alteritás-konstrukciókat vizsgáló előadásokat hallhattunk. Az előadások témájuknál fogva jól illeszkedtek mind az aktuális irodalomtudományi, mind pedig az aktuális kultúratudományi diskurzusokba. Hasonlóan színes volt a témák palettája a lingvisztikai szekcióban is, ahol a doktorhallgatók kontrasztív nyelvészeti, korpusznyelvészeti, pragmatikai és beszédtanulással kapcsolatos kutatási eredményeivel ismerkedhetett meg a közönség.

Az éves közgyűlés és konferencia jó alkalmat biztosítottak nemcsak a nemzetközi szintű tudományos kapcsolatok elmélyítésére és a fiatal germanisták közötti tudományos eszmecserére, hanem arra is, hogy a Magyar Germanisták Társasága felhívja a tudományos közvélemény figyelmét a magyarországi germanisztikai kutatások jelentőségére.

A következő éves közgyűlés és konferencia, amelynek a Károli Gáspár Református Egyetem ad otthont, 2015. május 28–30-án lesz *Geopoetische und linguistische Reisen in Mitteleuropa* címmel.

Bényei Miklós

Huszonöt éves a debreceni informatikus könyvtáros képzés

Hazánkban meglehetősen későn, csak az 1948/49-es tanév második félévében indult meg az iskolarendszerű könyvtáros-képzés a budapesti Pázmány Péter (hamarosan: Eötvös Loránd) Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Ha a franciaországi kezdetekhez viszonyítunk, az időbeli különbség csaknem másfél évszázados, de az eltérés a németországi és az észak-amerikai (USA) próbálkozásokhoz képest is több mint hat évtized. Közben azért a tudományos és szakkönyvtárak munkatársai számára a tizenkilencedik-huszedik század fordulóján, majd a harmincas évek második felében szerveztek magas színvonalú tanfolyami oktatást, a közművelődési jellegű fiókkönyvtárak dolgozóit pedig a Fővárosi Könyvtárban oktatták. A tiszteletdíjas könyvtárosok a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek támogatásával kaphattak képzést – szintén rövid tanfolyami keretekben.

A magyarországi egyetemi szintű képzés – főleg Kovács Máté professzor széles látókörű, és az ún. kapcsolati tőkét jelentékeny mértékben hasznosító munkássága nyomán – viszonylag gyors ütemben fejlődött. Már az ötvenes évek elejétől megindult a főiskolai képzés, ami fokozatosan bővült. Erre szükség is volt, mert a könyvtárak száma emelkedett, és a belső szakmai munka is érzékelhető mértékben fejlődött. A hetvenes években – a hazai könyvtárügy egyik felfelé ívelő szakaszában – a szakemberellátásban mindinkább feszültséghez vezetett, hogy egyetemi oklevelet csak egyetlen helyen lehetett szerezni. A vidéki könyvtárak és szakirodalmi tájékoztató intézmények, részlegek így alig-alig tudtak diplomás könyvtárosokat alkalmazni. Ráadásul a könyvtári szolgáltatások – és ezzel egy időben a könyvtár- és tájékoztatástudomány művelői – egy merőben új kihívással kerültek szembe: a számítástechnika és az informatika alkalmazásának lehetőségével és szükségességével.

A szakmai közvélemény ekkortájt vetette fel, majd egyre határozottabban sürgette a második egyetemi képzőhely létrehozását. Az objektív feltételek (a tág

könyvtári környezet, mindenekelőtt a második nemzeti könyvtárként működő egyetemi könyvtár) és a megfelelő személyi adottságok megléte szinte magától értetődővé tette, hogy ennek helye Debrecen legyen. A nyolcvanas évek derekára a művelődési kormányzatot is sikerült meggyőzni, és 1986-ban megszületett a kedvező döntés. A Kossuth Lajos Tudományegyetem akkori – zömmel természetűdős – vezetői, és az 1987-ben felkért szakértői bizottság tagjai sajátos arculatot kívántak adni a debreceni szakképzésnek. Igazodni akarva a könyvtári munka és a szakirodalmi tájékoztatás új vonulataihoz, az újfajta követelményekhez, vagyis a nemzetközi trendekhez, a hazánkban akkor még újdonságnak számító, a budapesti és főiskolai bölcsész-orientált képzéstől különböző, interdiszciplináris jellegű informatikai irányultságot fogadták el vezérvonalnak, meghatározó profilnak. A Művelődési Minisztérium illetékesei egyetértettek az elképzeléssel, a könyvtári osztály anyagilag is támogatta az új szak megszervezését. 1988-ban a felvételi tájékoztatóban már meg is hirdették a szakot, de ekkor még nem volt elég jelentkező. Voltaképpen még a jogi háttér is hiányzott, hiszen a művelődési miniszter csak 1988 novemberében engedélyezte a szak létesítését, az erről szóló tájékoztató pedig csak a Művelődési Közlöny 1989. február 15-i számában jelent meg. A közleményben „informatikus-könyvtár szak” megnevezés szerepel, viszont az ötéves, kétszakos képzés során megszerezhető oklevélben a tárca az „informatikus-könyvtáros” megjelölés alkalmazását rendelte el. Eleinte a hazai – és részben az európai – hagyományoknak megfelelően a bölcsészkar feladata volt a szervezés. Különböző – elvi, gyakorlati és személyi – okok miatt azonban a Bölcsészettudományi Kar Tanácsa pár nappal az első felvételi vizsgák előtt lemondott a szakról. Az utolsó pillanatban a Természettudományi Kar dékánja, a kémikus Bazsa György átvállalta azt, és 1989 szeptemberében mégiscsak megkezdődhetett a tanítás. A címben végül a „debreceni” jelző csaknem feleslegessé vált, mert az új szak a meginduláskor egyedül a Kossuth Lajos Tudományegyetemen létezett.

Az informatikus-könyvtáros szak előzményeiről, fejlődéséről, a menet közbeni változásokról, az eredményekről és a problémákról néhány cikk már napvilágot látott, de a negyedszázad részletes históriája még feltáratlan, megíratlan. Ezúttal sem vállalkozhatunk többre, mint jubileumi megemlékezésésként néhány érdemi, jellemző mozzanat felvillantására.

*

Az első informatikus könyvtáros szakos hallgatók 1989. szeptember elején – akkor még (és azután pár évig) kizárólag angol szakkal párosítva – megkezdték tanulmányaikat. A tanítás többnyire szükségtantermekben folyt, nem volt tanészék, sőt főállású oktató sem, a TTK informatikus oktatói, valamint magasan képzett fővárosi és helyi könyvtárosok segítettek. A szakmán belüli elfogadtatás szempontjából sokat jelentett, hogy az Országos Széchényi Könyvtár megkeresésére, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ oktatási osztályának szervezésében ugyanakkor indult humáninformatika megnevezéssel egy kétéves kihelyezett levelező tagozat egyetemet végzett könyvtárosoknak.

A követlen dékáni irányítás rövid ideig tartott, ezt követően a szak gondozása a Számítóközponthoz, majd a Matematikai és Informatikai Intézethez került. Az intézet és a kar vezetésének megértő támogatásával az előzetesen megfogalmazott képzési cél, az informatikai irányultság és szemlélet jegyében formálódott az első tanterv, újabb társ-szakok bevonásával megnyugtatóan emelkedett a hallgatói létszám, lassan-lassan gyarapodott az oktatói gárda, megjelentek az első publikációk. Némi fenntartással ugyan, de a szakma is befogadta ezt a nálunk újfajta könyvtáros-képzést; ennek egyik jele, hogy 1994. október 25-26-án itt, Debrecenben rendezték meg az országos könyvtáros-képzési konferenciát. A hallgatók 1993-tól bekapcsolódtak a tudományos diákköri mozgalomba, ahol szép eredményeket értek és érnek el. 1994. szeptember 1-jén létrejött a Komputergrafikai és Könyvtár-informatikai Tanszék, amelynek vezetői matematikusok voltak, előbb Szabó József, majd Bácsó Sándor. Az informatikus könyvtáros szak oktatói a tanszéken belül tanszéki csoportként tevékenykedtek. Ezzel egy időben történt meg a levelező tagozat áthelyezése a KLTE szervezeti keretébe. Tehát fél évtized alatt kialakultak, megszilárdultak a képzés szervezeti, tartalmi keretei, lezárult az alapozás szakasza.

A Természettudományi Kar az 1994/95-ös tanévben tért át – messze megelőzve a hazai felsőoktatási intézmények túlnyomó többségét – a tanulmányi kötelezettségek kreditrendszerben való nyilvántartására, ami e szakon is megkövetelte az addigi tan- és órarend módosítását. (Közbevetőleg megjegyzendő: központi utasításra kidolgoztuk – a nyíregyházi főiskolával közösen – a kétciklusú, BSc és MSc képzés tantervét is, de ezt az oktatási kormányzat akkor még elvetette.) Ekkor indítottuk el – kizárólag költségterítéses formában – az öt féléves levelező képzést: egyrészt a más szakon szerzett egyetemi oklevéllel rendelkezők, másrészt a tanárképző főiskolák könyvtár szakán végzetek számára (másoddiplomás, illetve kiegészítő szak); az utóbbira nem sokkal később beiskolázhattuk a tanítóképző főiskolák könyvtáros speciálkollégiumán végzeteket is. Mindkettő igen népszerű volt, akár a debreceni szakképzés egyik sikerágazatának is tekinthető. Nem sokkal később lezajlott az egyetem akkreditációja, és a kiküldött bizottság jóváhagyta, mintegy legitímálta az informatikus könyvtáros szak addigi törekvéseit. Ösztönözte az előrelépést, és észrevételeivel hozzájárult a képzés feltételeinek javításához, a szak kedvezőbb külső megítéléséhez is. Az intézetben folyó informatikai kutatás és oktatás, valamint az egyre bővülő, tökéletesedő számítógéppark kiváló háttérrel jelentett a nemzetközi normákhoz közelítő, a kibontakozó tudásalapú társadalom sokrétű igényeit kielégíteni képes könyvtáros-képzés megvalósítására. Egyebek között zökkenők nélkül állhattunk át az internet és a hozzá kapcsolódó ismeretek oktatására és alkalmazására. Mindennek érdekében sokféle speciálkollégiumot hirdettünk meg. A debreceni egyetemen is fellendülhetett a könyvtár- és információtudomány művelése, a Matematika- és Számítástudományok (majd az Informatikai Tudományok) Doktori Iskola keretében megkezdődhetett a PhD-képzés.

A két kar vezetésének megállapodása alapján újabb felvételi vizsga nélkül felvehettük a felsőbb éves egyszakos hallgatókat. Az iskolai könyvtárosok megoldatlan szakképzésének részbeni pótlására levelező tagozaton a „könyvtár-informatikai” szakirány mellett bevezettük a „könyvtárostánár” szakirányt (en-

nek elvégzését a TTK a diplomában is feltüntette). Az egyetemi könyvtárral közösen többször kezdeményeztük – az alsó- és középfokú tanintézetek mintájára – a gyakorló könyvtár- és a gyakorlatvezető könyvtáros státus megteremtését, mindmáig eredménytelenül, ugyancsak sikertelenül próbálkoztunk az erdélyi távoktatási programmal.

Az első évtized második fele nyugalmas, teremtő időszak volt az első hazai informatikus könyvtáros szak életében. Ezt a mintát követte – a program csekély módosításával – 1994-től az egri tanárképző főiskola.

*

Felfogható elismerésnek is, hogy a 129/2001. számú, „a felsőoktatásban a bölcsészettudományi és egyes társadalomtudományi alapképzési szakok képesítési követelményeiről” szóló kormányrendelet 2002-től valamennyi hazai képzőhelyen – az egyetemeken és a főiskolákon egyaránt – az „informatikus könyvtáros szak” megnevezést tette kötelezővé. A döntést azonban több mint két éves, áldatlan vita előzte meg, egyfelől az Oktatási Minisztérium felsőoktatási főosztálya, másfelől a könyvtáros szakma képviselői szervei és a tanszékek között. Szerencsére az utóbbiak mellé állt a Magyar Akkreditációs Bizottság is; végső érve a Debreceni Egyetem (2000-ben ez lett az integrált intézmény neve) példája volt, ahol akkor már jó ideje létezett az informatikus könyvtáros szak. (Feltétlenül ide kívánczolnak egy megjegyzés: az egyes tanszékek neve ugyanakkor rendkívül változatos, mint ahogy a kari hovatartozás is eltérő.) A nálunk folyó munka színvonalának és kedvező tapasztalatainak újabb elismerését jelezte, hogy a képesítési követelményrendszer is nagymértékben a debreceni gyakorlatra támaszkodott. Megszűnt tehát az addigi „különállás”, ettől kezdve elvileg mindenütt az inter- vagy/és multidiszciplinaritás jegyében, informatikai szemlélettel oktatták a könyvtári stúdiumokat. Az egységesülés irányát erősítette a 2002-ben közreadott, szintén általánosan kötelező ún. kredit-rendelet. Debrecenben épp ekkor, 2002-ben különvált az Informatikai Intézet, majd hamarosan, 2004-ben létrejött az Informatikai Kar. Az ennek akkreditációjához készült tanszéki jelentés joggal fogalmazhatott így: a kormányrendelet és az itteni munka azt tükrözi, hogy a debreceni informatikus könyvtáros képzés országos rangot vívott ki. Mellesleg ez idő tájt zajlottak le az első könyvtár-informatikai témájú PhD-védések is.

*

Magyarország is csatlakozott az Európai Felsőoktatási Térség fejlesztési koncepciójához (CSEFT), amely egyebek között az addigi duális szerkezet (az elkülönült főiskolai és egyetemi szintű képzés) megváltoztatását, és a lineáris, egymásra épülő, vertikális szerkezet (alap-, mester- és doktori képzés) megvalósítását tűzte ki célul. A könyvtárosokat megdöbbenetette, hogy az ún. bolognai reform előkészítése során szinte megismétlődött a pár esztendővel korábbi vita, de ezúttal nem a szak elnevezése volt a tét, hanem a megmaradása. A Nemzeti Bologna Bizottság első tervezetében csak az „informatikus könyvtáros szakirány”

szerepelt a bölcsészettudományi képzési területen, a magyar szakos képzésen belül. A szakmai szervek (beleértve a minisztérium könyvtári főosztályát), és a képző intézmények azonnal szembefordultak az elképzeléssel. A küzdelem többirányú volt. Elsősorban a magyar szaknak való alárendelést kifogásoltuk, anakronisztikusnak tartván azt, és önálló, direkt bemenetű, három ciklusos szakképzést szorgalmaztunk. Másodsorban vitattuk – leginkább a könyvtár- és információtudomány interdiszciplináris jellegére, az ún. információs társadalom szükségleteire, továbbá a képzés hazai és külföldi helyzetére hivatkozva – a tudományterületi besorolást. Az összefogás – legalábbis részben – ezúttal is eredményt hozott. A 381/2004. (XII. 28.) számú kormányrendelet értelmében megmaradt a direkt bemenetű „informatikus könyvtáros” alap- és mesterképzési szak (180, majd 120 kredit teljesítésével). Ugyanakkor a szakot a társadalomtudományi képzési területhez, közelebbről a társadalomismereti képzési ághoz sorolták át. Ez – különösen az utóbbi években – komoly hátránnyal járt, lényegesen csökkent mind a felvehető hallgatók, mind a jelentkezők száma. Komoly kétségeink voltak az egyszakos képzést illetően is.

A döntően a 2001-es rendelet alapján kidolgozott képesítési követelmények figyelembe vételével a Komputergrafikai és Könyvtár-informatikai Tanszék a többi képzőhellyel közösen létrehívott konzorcium tagjaként nyújtotta be az alapképzési (BA) szak alapítására, majd indítására irányuló kérelmet a Magyar Akkreditációs Bizottsághoz. Az engedélyezés után 2006 szeptemberében megindult az oktatás, egy ideig – a „kifutásig” – a korábbi egyetemi szak mellett. Az új, optimálisan hat féléves program elsősorban az addigi stúdiumok gyakorlati vonatkozásaira összpontosít, és – kihasználva az egyszakosság következtében megnövekedett kreditszám kínálatát –, új elemekkel gazdagította a tananyagot, mindenekelőtt a webprogramozó szakirány bevezetésével. Hamar kiderült, hogy az informatikus könyvtáros alapképzési szak egyértelműen piac-képes formáció: a könyvtárak és más információszolgáltató helyek szívesen fogadják a végzett hallgatókat, akik vállalatoknál, egyéb gazdasági egységeknél, a médiánál, a hivataloknál stb. is elhelyezkedhetnek. Talán ezért is meglepő, hogy a levelező tagozat iránt – ahová a felvétel követelménye immár csak az érettségi – igencsak megcsappant az érdeklődés.

Már közeledett a húszéves jubileum, amikor lezárult a szak fejlődésének egy igen fontos fázisa. Miután megértek a személyi feltételek, 2008-ban az Informatikai Kar létrehozta – gyakorlatilag húsz év késéssel – az önálló Könyvtárinformatika Tanszékét. Vezetője Boda István lett, akit Csernoch Mária, majd Gilányi Attila követett. Az új tanszék bemutatkozó rendezvénye a 2008. augusztus 26-án szervezett országos könyvtári kerekasztal volt, ahol – közel másfél évtized múltán – a vendégek ismét a könyvtáros-képzésről, közelebbről az alapképzés (BA) kezdeti tapasztalatairól és a jövő esélyeiről cseréltek eszmét. A Bolognai Nyilatkozat szellemében, és a dolgok természetes rendje szerint 2009 őszén az első mester (MA) szak hallgatói is megkezdték tanulmányaikat a MAB által akkreditált humán informatika (tartalomszolgáltató) szakirányon, nappali és levelező formában. Az elnevezés is jelzi, hogy az oktatás a könyvtári szolgáltatások jelenlegi legfejlettebb szintjét célozza meg. Ezzel egy időben (már 2008 őszétől) megoldódni látszott egy régi, mondhatni égető kérdés is:

hosszú-hosszú puhatolódzás, tervezgetés, kísérletezgetés után lehetőség nyílt a magyar könyvtárosok egyik legnagyobb csoportja, az iskolai könyvtárosok egyetemi, MA szintű szakképzésére, a könyvtárpedagógia-tanár szak keretében, mind nappali, mind levelező tagozaton. Az ún. bolognai reformmal megszüntetett kétszakosság feltámasztására tett másik kísérlet – az egyéb alapképzési szakon tanulók számára az ún. minor modul, vagy az egy éves előtanulmányok – egyelőre nemigen vált be. Talán most, az osztatlan tanárképzés visszaállítása újabb sikeres lépés lehet, legalább a könyvtáros-tanárok körében.

*

A jubileumra készülve megszámláltuk, hogy 1989–2014 között hányan végeztek a Kossuth Lajos Tudományegyetem, majd a Debreceni Egyetem informatikus könyvtáros szakán. Nappali tagozaton az egyetemi (ötéves) képzés végén 252, az alapképzési (azaz BA) formációban hat félév után 145 hallgató jelent meg az állam-, később a záróvizsga bizottság előtt (ez összesen 397). Csaknem teljesen megegyezik ezzel a levelező tagozaton (döntően a másoddiplomás és kiegészítő tagozaton) oklevelet szerzők száma: 384. Mindez együttvéve 781 fő, és ehhez jön még kb. egy tucatnyi olyan mester szakos, akik nem itt jártak alapképzésre. A szakterület méreteihez képest ez elég tetemes mennyiség. Noha pályakövető vizsgálatokat, felméréseket nem végeztünk (egy időben nem is végezhattünk volna), a karhoz eljutó információkból meglehetősen megnyugtató kép rajzolódik ki. Az egykori hallgatók becsülettel helytállnak a különféle típusú könyvtárakban és az információszolgáltatás egyéb intézményeiben, többen külföldön öregbítik az egyetem hírnevét, számosan informatikusként helyezkedtek el, néhányan tanítanak. Mindig jóleső érzés hallani, olvasni, ha valamelyikük vezető tisztségre emelkedik, vagy kitüntetést kap, hiszen ez az egykori alma mater, az egykori tanárok számára is elismerés.

Kovách Ádám – Sulik Béla

AZ MTA ATOMMAGKUTATÓ INTÉZETÉNEK 60 ÉVE ¹⁾

Az idén ünnepeľjük az MTA Atommagkutató Intézete megalapításának 60. évfordulóját. A méltó megemlékezés indokolttá teszi, hogy felidézzük azt az utat, amely az ATOMKI létrehozásához vezetett, valamint rövid áttekintést adjunk az intézet korábbi és jelenlegi munkájáról, vázolvá egyúttal azokat az általános elveket, amelyek jellemezték és jellemzik ma is az intézetben folytatott kutatási tevékenységet.

Az intézet létrehozásának előzményei

Egy debreceni fizikai kutatóintézet létesítésének gondolata a későbbi alapító igazgató, Szalay Sándor professzor nevéhez fűződik, aki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatójaként és a híres Eötvös-kollégium tagjaként 1931-ben szerzett matematika-fizika-kémia szakos tanári oklevelet, majd 1932-ben „Gázkeverékek dielektromos viselkedése” című értekezése alapján bölcsészdoktorrá avatták. Tudományos munkásságát Szent-Györgyi Albert professzor meghívására a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Vegytani Intézetében kezdte, ahol az általa épített ultrahang-generátor felhasználásával polimer láncmolekulák ultrahang hatására történő feltöredeződését mutatta ki. A Szegeden töltött évet az ismeretszerzés és útkeresés évei követték. 1933 novemberétől a lipcsei Egyetem Fizikai Intézetében a Nobel-díjas Peter Debye mellett

¹⁾ A Magyar Tudomány Ünnepeinek 2014. évi debreceni megnyitó ünnepségén a Sulik Béla által tartott megemlékezés átdolgozott és kibővített szövege

dolgozott, majd 1935-ben Zenner professzor irányításával a müncheni Műegyetem Fizikai Intézetében a piezoelektromos hatás alkalmazásának lehetőségeit tanulmányozta.

További életútja szempontjából alapvetően meghatározó volt az angliai Cambridge-ben, a Lord Rutherford által vezetett Cavendish Laboratóriumban töltött ösztöndíjas időszak. Itt ismerkedett meg az akkor – sok tekintetben Rutherford tevékenységének köszönhetően – erőteljes fellendülésnek indult atommagfizikával, amelynek alkotó művelését a továbbiakban életfeladatának tekintette. Mindemellett – a megszerzett-megteremtett nukleáris kultúrára, valamint eleve adott interdiszciplináris beállítottságára támaszkodva – kész volt azt a legidősebb orvosi, biológiai, agrártudományi, geokémiai és anyagtudományi témák megoldására bevetni.

Angliai tanulmányútját követően a debreceni Tisza István Tudományegyetem Gyulay Zoltán professzor által vezetett Orvostudományi Fizikai Intézetében (amely akkoriban az egyetlen fizikai szakirányú tanszéket jelentette) kapott tanársegédi állást. Gyulai professzor messzemenően támogatta Szalay Sándor törekvését, hogy kiépítse Debrecenben a hazai kísérleti atommagfizikai kutatások első bázisát.

1939-ben jelent meg első, Debrecenben végzett kísérleteinek eredményeire alapozott közleménye, amely egy alfa-részecskék által kiváltott magreakció hatás keresztmetszetének energiafüggéséről számolt be. Ekkor fogalmazódtak meg azok az ötletei is, amelyek a későbbiekben – a háború okozta szünet után – hosszú éveken át megtermékenyítően hatottak azokra a magfizikai kutatásokra, amelyeket már tanítványai, későbbi munkatársai fokozatosan bővülő körével együtt végzett.

Gyulay professzort 1940-ben Kolozsvárra nevezték ki. Távozását követően Szalay Sándor egyetemi tanárként vette át a tanszék irányítását, majd 1948-ban, az egyetem Természettudományi Karának létrehozása során kialakított Kísérleti Fizikai Tanszék vezetője lett. Ezen a tanszéken alakult ki az a kutatói közösség, amely az ATOMKI kutatóállományaának alapját képezte.

Magfizikai ismereteire, valamint a nukleáris technika ipari-energetikai alkalmazásainak várható fejlődéséből következő igények felismerésére alapozva kezdeményezte, és kezdte meg 1947-ben – Földvári Aladár geológus professzorral együttműködve – a hazai uránkutatást. Ők észleltek első ízben uránfeldúsulást a hazai kőszekenben, a javaslatukra ipari méretekben is megindult uránkutatás vezetett 1954-ben a hazai uránkincs felfedezéséhez. Mint az Vas Zoltánnak, a Tervhivatal elnökének 1953 őszén tett debreceni látogatása során megfogalmazódott, ez a tevékenység szolgált az új kutatóintézet létrehozásának elsődleges indokaként.

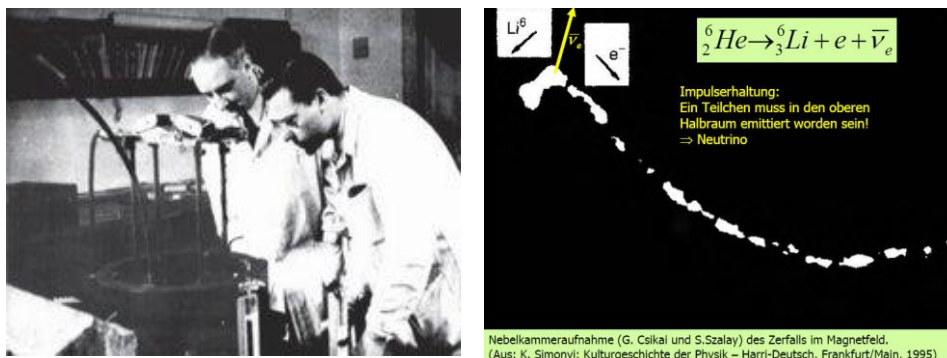
Az ATOMKI megalapítása, működésének első évei

A Szalay professzor által javasolt új intézetet – Debreceni Fizikai Kutató Intézet néven – a Minisztertanács 1954. január 12-én kelt 540126/1/1954.sz. határozatával hozta létre. A rendelkezés a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá helyezett intézet feladatait a kísérleti atommagkutatás művelésében, az ehhez szükséges anyagok kutatásában, valamint a szakemberképzésben jelölte meg. Az intézetnek, mely jelenlegi nevét 1956 júliusában vette fel, induló létszáma 54 fő volt, ennek alapját a Kísérleti Fizikai Tanszék keretein belül korábban létrehozott 23 fős kutatócsoport képezte, így biztosítva voltak az új intézetben folytatható kutatómunka megkezdésének személyi feltételei.

A kutatás kezdetben az egyetemi tanszék épületében folyt, az intézet 1956-ban vette át jelenlegi főépületét. 1958-ban épült fel a második laboratóriumi épület, valamint egy vendégszobákat is magában foglaló lakóépület. 1959-ben készült el a Hidegfizikai Laboratórium, 1970-ben az elektrosztatikus gyorsítóknak és a könyvtárnak helyet adó épületegyüttes. 1980-ban fejeződött be a mechanikai műhelycsarnok és egy újabb laboratóriumi épület létrehozása, 1985-ben a ciklotron-gyorsítónak helyet adó épület készült el.

A laboratóriumi infrastruktúra fejlesztésével párhuzamosan, fokozatosan bővült a személyi háttér is. Ebben – a Szalay professzor nevéhez kötődő debreceni magfizikai iskola kezdettől fogva követett elveinek megfelelően – az egyetemmel fennálló szoros kapcsolatra támaszkodó tehetségselekciónak érvényesült. Az intézet létszáma fokozatosan növekedett, a legnagyobb létszám a 90-es évek végén 309 fő volt. Ezt a továbbiakban fokozatos létszámcsökkenés követte, az ATOMKI jelenlegi költségvetési létszáma 180 fő, ehhez járul mintegy 10 doktori ösztöndíjas egyetemi hallgató.

A gondos előkészítő munkának köszönhetően hamar megszülettek az első, jelentős nemzetközi érdeklődést kiváltó kutatási eredmények, melyek némelyike tankönyvekben is helyet kaphatott. Ilyen volt a ${}^6\text{He}$ béta-bomlása során keletkező (anti)neutrínó létezésének kimutatása 1957-ben a bomlás során keletkezett töltött részecskék pályájának ködkamrában történt lefényképezése útján. Mint a közölt felvételen látható, a visszalökött mag és a kibocsátott béta-részecske pályái 180° -tól eltérő szöget zárnak be egymással, ami csak egy harmadik, elektromos töltéssel nem rendelkező részecske egyidejű kibocsátásával magyarázható. Ez volt az első eredményes kísérlet a neutrínó létezésének kísérleti bizonyítására, aminek a jelentőségét mutatja, hogy az Európai Fizikai Társulat a kísérletnek helyet adó épületet 2013-ban a fizika európai emlékhelyévé nyilvánította és emléktáblával jelölte meg.

A ködkamra-felvétel készítői:
Szalay Sándor és Csikai Gyula

és a legendás fotó:
ahol a neutrínó (sárga nyíl) ugyan
láthatatlan, de nélküle a többiek útja
nem lenne érthető.

Az új intézet kutatási területei – az alapítólevélben foglalt célkitűzésekkel összhangban – az Egyetem Kísérleti Fizikai Intézetében megkezdett kutatásokat fogták össze. Folytatódtak az urán geokémiájával kapcsolatos vizsgálatok, amelyek kimutatták a szerves anyagok adszorpciós hatásának döntő szerepét az urán biolitokban (tőzegben, szénben) tapasztalható feldúsulásában. E kutatások más kémiai elemekre történő kiterjesztése révén sikerült kimutatni, hogy a talaj szervesanyag-tartalmán végbemenő kemisorpciós folyamatok felelősek nem csak az uránnak, hanem a különböző, biológiai szempontból is jelentős nyomelemek feldúsulásáért a talajban, ezzel párhuzamosan az e talajokon fejlődő növényekben tapasztalható nyomelem-hiányért. Mindemellett megtörténtek a kezdeti lépések a kísérleti magfizikai és atomhép-fizikai kutatások infrastruktúris háttérének kiépítésére, a folyamatosan szélesedő spektrumban folytatott kutatások anyagi és szellemi háttérének megteremtésére.

Az ATOMKI működésének alapelvei

Melyek voltak azok a pillérek, amelyekre építve az alapító meghatározta azokat az elveket, amelyeket az új intézet tevékenységében kezdettől fogva érvényesített? Csupán rövid felsorolásban kívánjuk a következőkben összefoglalni ezt az elvi háttérrel, amelyre mint hagyományra épül ma is az intézet felépítése, kutatási éthosza:

- A (kísérleti) fizika élvonalába tartozó kutatásokat folytatni, kihasználva a sokoldalú együttműködés lehetőségeit, részt venni a kutatás nemzetközi vérkerítésében;
- a kutatások során elsősorban saját fejlesztésű eszközök használatára támaszkodni, az ehhez szükséges fejlesztési és műhely-háttér megteremtése, fejlesztése és fenntartása révén;
- törekvés a megszerzett új ismeretek alkalmazási lehetőségeinek feltárására, részletes megismerésére és megvalósítására;
- részvétel az oktatásban, ennek során nem pusztán ismeretek közlésére, hanem a természet-szemlélet alakítására, a munkamódszerek átadására is törekedni kell. Ki kell használni a kutatás közösségformáló erejét, tevékeny részt kell vállalni a társadalom, ezen belül különösen Debrecen városának kulturális életében.

Az ATOMKI kutatási területei

Meghaladná ennek a dolgozatnak a kereteit, ha részletekbe menően kísérelnénk meg ismertetni mindazokat a kutatási területeket, amelyeken az intézet kutatói az elmúlt hatvan év folyamán dolgoztak, vagy dolgoznak napjainkban is. Ezért szinte csak felsorolásszerűen ismertetjük azt a tevékenységet, amely az intézet munkáját jellemezte és – a nyilvánvaló folyamatosságnak köszönhetően – jellemzi ma is.

Alapkutatás

Az intézetben folytatott, zömmel kísérleti jellegű alapkutatások témáinak megválasztásánál döntő szempontként érvényesül, hogy ezek ne marginális, hanem a tudomány élvonalába tartozó témák legyenek, lehetőséget biztosítva a nemzetközi szintű együttműködések lehetőségeinek kihasználására. A művelt alapkutatási témák az alábbi területekre terjednek ki:

- *Kvantumfizika*: ezen belül kvantumrendszerekben megnyilvánuló korrelációk és szimmetriák vizsgálata, szóráselméleti, valamint elméleti magfizikai kutatások.
- *Részecskefizika*: az e területen folytatott elméleti kutatások mellett a kísérleti részecskefizikában alkalmazható detektorok fejlesztésében vettek részt az intézet kutatói. Bekapcsolódtak a CERN új, nagy részecskegyorsítója (LHC) egyik detektorrendszerén folytatott mérésekbe a CMS-együttműködés révén, és így részesei lehettek az ún. Higgs-bozon kimutatását eredményező kutatásoknak.
- *Atommagfizika*: e terület kezdettől fogva jelen van és meghatározó szerepet játszik az intézet által művelt kutatások spektrumában. Egyes témák magszerkezeti kutatásokra irányulnak, mások különböző atommag-reakciók sajátosságai-

nak feltárását tűzik ki célul. Az elmúlt húsz évben e körön belül különös hangsúlyt kaptak a nukleáris asztrofizikai irányultságú kutatások, amelyek célja a csillagokban, főként közepes és alacsony energiaszinten lejátszódó magfolyamatok sajátosságainak feltárása.

– *Atomhégyszűrés-fizika*: az ion-anyag kölcsönhatások egyedi folyamatainak kísérleti vizsgálata, valamint a magfúziós folyamatok egyes sajátosságainak feltárását, a magasan ionizált rendszerek vizsgálatát célzó plazmafizikai kutatások mellett a legutóbbi időben bekapcsolódtak a nagyenergiájú lézerek nyújtotta lehetőségek kihasználását célzó, széleskörű nemzetközi együttműködésbe (ELI) is.

A kutatások eszközháttérének fejlesztése

Az intézet működésének kezdeti időszakában a kutatási berendezések beszerzése külföldről nehézségekbe ütközött, ezért a kísérleti kutatások eszközháttérének megteremtése során elsősorban a saját erőből történő fejlesztés lehetőségei kerültek előtérbe. Ezzel amellet, hogy nélkülözhetetlen eszközöket, köztük több gyorsítóberendezést is sikerült a kutatások szolgálatába állítani, a technikai háttér megteremtésével párhuzamosan lehetőség nyílt a kutatói invenció széleskörű kibontakoztatására, valamint arra, hogy a berendezések tervezése során a megcélzott kutatások sajátos szempontjai fokozott mértékben érvényesüljenek.

A saját fejlesztésű gyorsítók sorát egy 300 keV feszültségen működő neutron-generátor létesítése nyitotta meg 1957-ben, ezt egy 1 MV-os Van de Graaff gyorsító 1961-ben, majd az 5 MV maximális feszültségen működő Van de Graaff generátor 1971-ben történt üzembe helyezése követte. 1996-ban állt a kutatás szolgálatába a magas ionizáltsági fokú plazmák vizsgálatára alkalmas ECR ionforrás. Az intézetben tervezett és megépített gyorsítóknál több olyan megoldást alkalmaztak, amelyek nemzetközi szinten is újdonságot jelentettek, mint például az elektrosztatikus generátor magasfeszültségű elektródja optimalizált alakjának kialakítása.

Az intézet rendelkezésére álló gyorsító-állomány készen megvásárolt berendezésekkel is bővült. 1985-ben helyezték üzembe a 20 MeV (proton) energián működő, az alap- és alkalmazott kutatások széles körében használt ciklotron, 2010-ben egy gyorsító tömegspektrométer (AMS), 2013-ban pedig egy nagyenergiájú ún. tandem-gyorsítót. Elmondható, hogy ma a kutatási célokat szolgáló hazai gyorsítópark túlnyomó része az ATOMKI-ben van. Ugyanakkor a nyalábvégekre telepített, zömmel saját fejlesztésű mérőberendezések, detektorrendszerek anyagi és szellemi értéke talán meg is haladja az őket kiszolgáló gyorsítók értékét.

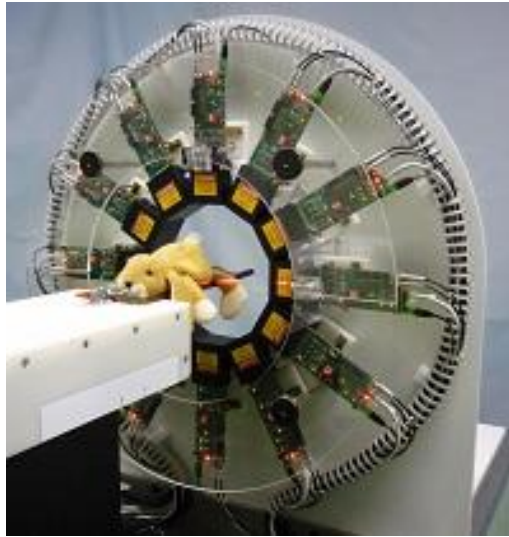
Az intézetben folytatott eszköz- és berendezés-fejlesztés magas színvonalon működő technológiai (fejlesztési és műhely-) háttérrel igényelt és igényel ma is.

Ez a háttér kezdettől fogva szükségszerűen kiterjedt a gyorsító- és vákuumtechnika, detektortechnika, elektronika és mérés technika, a számítástechnika, a hidegfizika és hidegtechnika számos részterületére, amelyek jó része a későbbiekben önálló életre kelt és önálló, az intézet mai tevékenységében komoly súllyal rendelkező kutatási területté vált. E tekintetben kiemelkedő a detektorfejlesztés, amely kulcsszerepet tölt be az intézet tudományos együttműködéseinek rendszerében.

Alkalmazott kutatások

Az intézetben művelt kutatási témák spektrumának alakításában – az alapító igazgató nevéhez köthető debreceni magfizikai iskola hagyományainak megfelelően – kezdettől fogva megnyilvánult az a törekvés, hogy az alapkutatások művelése során nyert ismereteket és tapasztalatokat, módszereket más tudományterületeken is felhasználják. Ebben a törekvésben egyrészt a természetet egységes egésznek, a kutatás diszciplínák szerinti felosztását csupán módszertani eszköznek tekintő felfogás érvényesült, másrészt ennek révén lehetőség nyílt arra, hogy a társadalom számára közvetlen hasznot jelentő eredmények is szülessenek az intézetben.

A *magfizikai módszerek*, eszközök és tapasztalatok számos alkalmazása jellemezte és jellemzi az intézet tevékenységét. A gyorsítók ionnyalábja által a céltárgy anyagában keltett magreakciók kiértékelése nagy érzékenységgű és nagy térbeli felbontású kémiai analitikai eljárásként hasznosítható ("ionnyaláb-analitika"). A ciklotron segítségével számos, egyéb szakterületen alkalmazható izotóp termelése valósult meg a megcélzott izotópnak a céltárgyból való kinyerését lehetővé tevő radiokémiai eljárások kidolgozását követően. Ugyancsak a ciklotron felhasználásával létrehozott, jól irányított neutronnyalábok felhasználásával neutronfizikai mérések elvégzésére nyílt lehetőség. Külön kiemelendőnek tarjuk az orvosi alkalmazásokat, amelyek kezdettől fogva jelen vannak az intézet kutatásainak spektrumában. A kezdeti időszakot a radioaktív nyomjelzés lehetőségeinek orvosi intézményekkel együttműködésben történő alkalmazása, pl. a jód-131 izotóp pajzsmirigy-diagnosztikai felhasználása jellemezte. A ciklotron üzembe helyezését követően az intézet kezdeményezésére jött létre – a régióban elsőként – a ciklotron mellett egy pozitronemissziós tomográf (PET) laboratórium, amely éveken keresztül hazánk egyetlen ilyen célú intézményeként országos feladatot is ellátott.

Az anyagtudományokat szolgáló
ESA-31 elektron spektrométer

és a gyógyszerkutatásban kulcs-
fontosságú kisállat-PET

Az *atomfizikai kutatási eljárásokat* elsősorban az anyagtudományok különböző területein alkalmazzák széles körben. Az elektron spektroszkópiai módszerekre alapozott analitika lehetővé tette vékony rétegekben lejátszódó elektrontranszport-jelenségek vizsgálatát, felületi és határrétegek kutatását. Széles körben nyertek alkalmazást a röntgenspektrometriára alapozott analitikai eljárások, az e körben felhasználható, magas technikai színvonalat képviselő detektorok és detektorrendszerek kifejlesztését követően. Ugyancsak az anyagtudományok területét érintik az extrém alacsony hőmérsékleten lejátszódó jelenségek vizsgálata az intézet hidegfizikai laboratóriumában. Az anyagtudományi kutatásokat szolgálja jelenleg is a Debreceni Egyetem és az intézet által közösen működtetett Anyagtudományi Laboratórium.

A *földtudományok* területét érintő kutatások kezdettől fogva jelentős részét képezték az intézetben folytatott kutatási tevékenységnek. A bevezetésben már említett, Szalay professzornak a szerves anyagok geokémiai szerepével kapcsolatos kutatásai mellett jelentős szerepet töltek és töltenek be ma is az intézet kutatási tevékenységében a tömegspektrometria földtani alkalmazásaira alapozott vizsgálatok. Ezek közül a Rb/Sr kormeghatározási módszer elsősorban a Kárpát-medence idős kristályos aljzata fejlődéstörténetének tisztázásához szolgáltatott adatokat, a ma is működő K/Ar kormeghatározási laboratórium főként a fiatal földtani képződmények, így a neogén vulkanizmus kutatásához nyújtással nem helyettesíthető információt. Az Isotopech Zrt.-vel közösen működtetett

izotóp-geokémiai laboratórium munkája a könnyű elemek izotópösszetételének vizsgálata révén főként hidrológiai problémák megoldására összpontosul, de a C-14 kormeghatározás módszereit az archeológia területén is alkalmazzák.

A **környezetkutatás** körébe sorolható – a légszennyeződés alakulását nyomon követő aeroszol-kutatás mellett – a légkörben található radioaktív anyagok előfordulásának vizsgálata. Még a Kísérleti Fizikai Tanszéken megkezdett, majd az ATOMKI-ban folytatott csapadék-radioaktivitási mérések révén Európa egyik legkorábban kezdődő, a légköri atomfegyver-kísérletek hatását tükröző mérési sorozat eredményei állnak rendelkezésre. A környezeti radioaktivitás vizsgálata kiterjed a radon környezetünkben tapasztalható megjelenésének vizsgálatára, de nukleáris létesítmények üzembiztonságának ellenőrzését is szolgálja. Mindezen kutatások összefogó hátterét a szakterületi laboratóriumok mellett a Debreceni Egyetem Természettudományi és Műszaki Karával közösen működtetett Környezetfizikai Tanszék biztosítja.

* * *

Nem lenne teljes ez a vázlatos összefoglalás, ha röviden nem térnénk ki a jövő várható fejlesztési irányaira is. Az ATOMKI-ban folytatott kutatások nemzetközileg is elismert eredményei, a széles körben folytatott nemzetközi együttműködések kedvező tapasztalatai egyaránt az intézet kutatási filozófiájának, a debreceni fizikai kutatási iskola működési alapelveinek helyes voltát igazolják, ezért a jövő kutatásait illetően a jelenlegi általános irányvonal megtartása tűnik indokoltnak. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy az egyes kutatási területek között hangsúly-eltolódások ne következzenek be, ne jelenjenek meg új, aktuális kutatási területek. A közeli jövőben várható például

- az anyagtudományi és a detektorfejlesztési laboratórium megerősítése,
- a tandetron-laboratórium kiépítésének befejezése,
- bekapcsolódás a nagyenergiájú és nagyintenzitású lézerek felhasználását célzó ELI, valamint az európai nagyenergiájú antiproton- és ionkutatást összefogó FAIR nemzetközi együttműködésekbe.

A jövő: az új Tandetron gyorsító

A távolabbi jövő feladatai jelenleg még csak a gondolkodás szintjén fogalmazódnak meg. Elvi lehetőségként jelentkezik például egy nagyobb energiájú, az alapkutatások mellett a proton- és ionterápiában is használható gyorsító berendezés létrehozása. Mindenesetre leszögezhető, hogy a jövő kutatási tematikájának alakításában az Intézet – ahogy eddig is tette – a fizika és alkalmazási területei nemzetközi fejlődési irányainak figyelembevételével fog eljárni, hiszen így válik lehetővé, hogy megtarthassa a fizikai alap- és alkalmazott kutatások területén elfoglalt jelenlegi helyét és szerepét.

Fényes Tibor

AZ ATOMKI 60 ÉVES MAGFIZIKAI ALAPKUTATÁSOK AZ ATOMKI-BAN

A Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetét (az ATOMKI-t) egy minisztertanácsi határozattal alapították meg 1954-ben. Az alapító okirat az Intézet feladatát a következőképpen határozta meg:

- Kísérleti atommagfizikai kutatás művelése az MTA elnöke által megállapított keretben.
- A kísérleti atommagkutatáshoz szükséges legfontosabb anyagokra vonatkozó tudományos és technológiai kutatás, valamint a kapcsolatos problémák megoldása.
- Az Intézet munkaterületén szakemberek képzése.
- Az Intézet felett a felügyeletet a Magyar Tudományos Akadémia elnöke gyakorolja.

Amikor egy nagyobb programot megindítanak, mindenekelőtt két dolgot kell mérlegelni: egyrészt perspektivikus-e a program, azaz hosszabb távon, széles körben várhatók-e tőle gazdag eredmények, másrészt az, hogy megvalósítható-e a program az adott körülmények között, azaz reális-e.

Perspektivikusság

- Az atommagok szerkezetének, reakcióinak, bomlásának ismerete lehetőséget ad arra, hogy a még elő nem állított atommagok sajátosságait megjósoljuk, köztük pl. olyanokét is, amelyekben nehéz kvarkok is vannak („hipermagok”). A hipermagok vizsgálata jórészt még feltáratlan, hatalmas kutatási terület.
- Az atommag nukleonokból (proton, neutron) áll, így szerkezetének felderítése a „töbttest-probléma” megoldását is jelenti. Mindez megtermékenyítően

hat a kisebb (pl. hadronszerkezet) vagy nagyobb rendszerek (pl. molekulaszerkezet) felderítéséhez is.

- Az atommagban egyaránt tanulmányozhatók az *erős, elektromágneses és gyenge kölcsönhatások, azaz az ismert négy alapvető kölcsönhatás közül három* (a gravitáció túl gyenge ahhoz, hogy az atommagban mérhető effektust okozzon).
- Korunkban a Világegyetem kialakulásával, jelenével és jövőjével foglalkozó részecske- és *nukleáris asztrofizika* egyre inkább mérhető mennyiségekkel operáló, egzakt tudománnyá válik. A Világegyetem (és benne a Földünk) fejlődéstörténetének és várható jövőjének megértése elképzelhetetlen magfizikai ismeretek nélkül. A Nap sugárzó energiája atommagfolyamatokból származik és ez az energia elengedhetetlen a földi növényi, állati, emberi élethez. A látható világunk anyagának többsége atommagokban van koncentráva.
- A magfizikai módszerek alkalmazása az *anyagok kémiai összetételének meghatározásában* alapvető jelentőségű. Az atommagok töltése szabja meg az elektronhéjon lévő elektronok számát, így közvetve azok kémiai sajátságait, az atomok, molekulák és nagyobb struktúrák kialakulását.
- A *geológiai kormeghatározásokban* a magfizikai módszerek dominálnak. Ugyanakkor a magfizikának sok más geológiai alkalmazása is van.
- Az emberiség teljes energiaellátásában a *nukleáris erőművek* igen jelentős szerepet töltenek be; több száz üzemel belőlük jelenleg is, és számuk egyre növekszik. Amennyiben távlatilag sikerül a termonukleáris fúziós reaktort megalkotni, ez az emberiség energiaellátásának forradalmi javulását eredményezheti.
- Az atommagfizika *biológiai és orvosi alkalmazásainak* se szeri, se száma és az elmúlt évtizedekben milliárdos embertömegeknek magasabb életminőséget biztosított. Hogy csak egy példát említsek: a mi kis országunk kórházai-ban kb. ötven nukleáris medicina osztály működik.

Hazai realitások

Ami a magfizikai alap kutatások hazai realitásait illeti: ez már nem volt ennyire egyértelmű.

- Magyarország kis ország és közvetlenül *a háború után nehéz gazdasági helyzetben volt*. A magkutatások eszközigényesek: műveléséhez gyorsítóberendezések, fejlett detektáló és kiértékelő eszközök szükségesek. A XX. század második felében elektroszkóppal és Geiger-Müller számlálócsövekkel már nem sokra lehetett jutni az alap kutatásban. Az USA-ban megépült a bevatron, Dubnában a nuklotron és szinkrociklotron. Üzembe léptek a vilamos energiát termelő atommagreaktorok. Felrobbant az első hidrogénbomba, egymás után építették az atommeghajtású tengeralattjárókat. A magfizika a nagyhatalmi versengés területe lett és a fejlett államok hatalmas szellemi és anyagi erőforrásokat fordították rá.

- *A magkutatáshoz feltétlenül szükségesek széleskörű nemzetközi kapcsolatok, amik a háború után hosszú időn át Magyarországon igen korlátozottak voltak. Ez azt eredményezte, hogy pl. a Van de Graaff gyorsítót az ATOMKI-nak kellett megépíteni – nagy nehézségek árán, áldozatos munkával, – és nem vehette meg készen, mint most a tandem gyorsítót.*
- *Sokan úgy gondolták (és úgy gondolják ma is), hogy ha itthon maradnak, arra kényszerülnek, hogy „jég hátán” próbáljanak eredményeket elérni. Sok kitűnő fizikus külföldre távozott és külföldön lettek híresek, sőt egyesek világhíresek.*

Magfizikai kutatási eredmények

Végül is azt, hogy a magfizikai kutatás mennyire volt reális Magyarországon, az alapján ítéelhetjük meg, hogy milyen eredmények születtek belőle. Ma már hatvan év távlatából el lehet végezni ezt a számvetést. A következőkben felsorolok néhányat az ATOMKI magfizikai alapkutatási eredményei közül, a teljesség igénye nélkül.

Legnagyobb publicitást Szalay Sándor Csikai Gyulával végzett azon munkája kapta, amelyben a ${}^6\text{He}$ β -bomlásának nyomát lefényképezték ködkamrában. A β -részecske és a visszalökött anyamag egymáshoz képest nem 180° -ban mozdult el, amiből következik, hogy – az impulzusmegmaradás törvényéből adódóan – egy harmadik részecskének is ki kellett lépni, ami nem hagyott nyomot a ködkamrában. Ez az antineutrínó létének indirekt bizonyítását jelentette.

Mivel az ATOMKI fennállásának 60 éve alatt sokan, sok témában publikáltak magfizikai eredményeket, a továbbiakban a szerzők említése nélkül sorolok fel olyan területeket, ahol az intézmény munkatársai jelentős eredményeket értek el.

- *Magreakciók*

Coulomb-gáthoz közeli magreakciók

Könnyű atommagok rezonanciái

Rezonanciák megjelenése csatolt csatornás számításokban

Protonkibocsátás a nukleonleszakadási határon túl lévő atommagokból

Multipólus óriásrezonanciák

Neutronreakciók: (n,t) , (n,γ) , (n,n') , $(n,2n)$ vizsgálata

Félklasszikus optikai modell kidolgozása hatáskeresztmetszetek számítására

- *Magspektroszkópia, atommagszerkezet*

Az elektronbefogást kísérő belső fékezési sugárzás vizsgálata

Parallel elektron-pozitron befogás

Az atommagok csomómodellje

Az α -bomlás mikroszkopikus leírása

Nukleonglóriás atommagok

Nagyszámú új izotóp felfedezése, több mint 1500 új γ -átmenet észlelése és sajátosságainak kimérése

Széles magtartományok komplex kísérleti, *in-beam* magspektroszkópiai vizsgálata és leírása egységes magmodell-számításokkal

Szuper- és hiperdeformált magállapotok észlelése

Neutronbőr vastagságának meghatározása atommagokban

Új mágikus számok felismerése

Királis rotációs sávok észlelése, értelmezése

Magállapotok élettartamának meghatározása

- *Nukleáris asztrofizika*

Atommagok szintézisének vizsgálata *p*-folyamatokban

Asztrofizikai szempontból fontos, alacsony energiájú magreakciók vizsgálata

Ezeket a magfizikai alapkutatási eredményeket külföldön is ismerik és elismerik, az MTA pedig számos akadémikusi és akadémiai doktori fokozat odaítélésével ismerte el, nem is beszélve a nagyszámú egyetemi doktori, kandidátusi és PhD fokozatról.

Az ATOMKI jelenlegi kutatási témái

Mára már az ATOMKI tevékenységi köre nagymértékben kiszélesedett. A jelenlegi főbb kutatási irányok a következők:

- *Magfizikai alapkutatás:* γ -spektroszkópiai vizsgálatok radioaktív nyalábokkal, kollektív gerjesztések atommagokban, nagyspinű állapotok vizsgálata, nukleáris asztrofizika, magadatok kompilációja.
- *Magfizikai alkalmazások:* ionnyaláb analitika, radiokémiai és izotópelválasztási kutatások, magadatok mérése, neutronfizika, ipari és orvosi alkalmazások.
- *Elméleti kvantumfizikai kutatások:* kvantumkorrelációk, szimmetriák kvantumrendszerekben, egzaktul megoldható kvantummechanikai problémák, szóráselmélet, rezonanciák.
- *Részecskefizikai kutatások:* detektorfejlesztés, részvétel a CERN-i CMS (kompakt müon szolenoid) programban, kvantumtérelmélet, kvantumszindinamika rácson.
- *Atomfizikai alapkutatás.*
- *Atomfizikai és szilárdtest-fizikai alkalmazások, felületkutatás.*
- *Környezetfizika.*

Zárszó

Az elmondottak alapján azt hiszem, helyes döntés volt az ATOMKI létrehozása. Fennállásának 60 éve alatt mind az alapkutatások, mind az alkalmazások terüle-

tén maradandót alkotott. Az *alapkutatásra szükség van*, mivel a tudomány fejlődésének megvan a saját belső logikája, az alkalmazások ebből nőnek ki. Ha nincsenek az országban széles nemzetközi látókörrrel rendelkező, tapasztalt kutatók, később még az sem lesz, aki megmondja, milyen irányban történjenek alkalmazott kutatások. Igaz, itthon gyakran „a jég hátán” kell élni azoknak, akik alapkutatásra adják fejüket. Kárpótlásul szolgálhat viszont, hogy tudatos tehetségszellekcióval számos fiatal kutatót sikerült kinevelni, akiket szívesen fogadnak élenjáró, kitűnően felszerelt külföldi laboratóriumokban is. Egyúttal megállapíthatjuk azt is, hogy az ATOMKI számos területen elősegítette a város és az ország fejlődését.

A jubileum alkalmából köszöntöm mindazokat, akik az ATOMKI munkájában az elmúlt 60 évben részt vettek. Az eredmények közös munka eredményei. További sikereket, jó egészséget kívánok!

Végül kedves kötelességemnek tartom, hogy külön is megemlékezzek *Krasznahorkay Attila, az MTA doktora munkásságáról*. Krasznahorkay Attila 1954 januárjában született, pontosan abban az évben, sőt ugyanazon hónapban, amikor az ATOMKI-t megalapították. Az időpontok egybeesése nem pusztán véletlen, inkább szimbolikus: az Intézet tevékenységének gazdagodása és Krasznahorkay Attila pályájának kiteljesedése párhuzamosan haladt. Jelenleg ő a Kísérleti magfizikai és nukleáris asztrofizikai főosztály vezetője. Maradandót alkotott az atommag szerkezeti kutatásokban, az atommagok óriászrezonanciáinak vizsgálatában, az atommagok neutronbőrének lemérésében, hiperdeformált atommagok előállításában és vizsgálatában, valamint nagyon reményteljesek egy új, kis tömegű részecske kimutatására vonatkozó kutatásai. Örömmre szolgált, hogy közel húsz éven át együtt dolgozhattam vele. További eredményes, tudományos eredményekben gazdag éveket kívánok neki.

Irodalom

Fényes T. (2002): *Structure of Atomic Nuclei*, Akad. Kiadó, Budapest.

Fényes T. és mts. (2009): *Atommagfizika I*, második kiadás, Debreceni Egyetemi Kiadó.

Krasznahorkay A. et al. (2011): *Research at the Section of Experimental Nuclear Physics of ATOMKI*, ATOMKI Annual Report 2011, p. 1.

Pepó Péter

**A Debreceni Egyetem Mezőgazdasági,
Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar
Növénytudományi Intézete**

Az Intézet rövid története

Jelenleg a Növénytudományi Intézet 3 fő szervezeti egységet foglal magába:

- Növénytermesztési és Tájökológiai Tanszék
- Mezőgazdasági Növénytani, Növényélettani és Biotechnológiai Tanszék
- Genetika Csoport

1. A Növénytermesztési és Tájökológiai Tanszék története 1945-ben vette kezdetét, amikor Pallagon megkezdte oktató-kutató munkáját a mai kor követelményeinek megfelelő, újjászervezett Növénytermesztési Tanszék. Kezdetben két – Általános és Részletes – Növénytermesztési Tanszék működött. A következő évtizedek tanszékvezetői: Penyigey Dénes (1945–1949), id. Manninger G. Adolf (1949–1953), Dezső György (1953–1956), Tóth Mihály (1956–1961), Bocz Ernő (1961–1982), Ruzsányi László (1982–1995), Pepó Péter (1995–).

A Növénytermesztési Tanszék az elmúlt évtizedekben fontos szerepet játszott a hazai mezőgazdaság fejlődésében, az agrármérnök-képzésben, az oktatás-kutatás korszerűsítésében és a hazai tudományszervezésben. A Tanszék oktatói és kutatói kiemelkedő elméleti és gyakorlati ismeretek birtokában, állandóan bővülő, alkotó tevékenységgel fejlesztik azokat a személyi, tárgyi és infrastrukturális feltételeket, amelyek segítségével – a hazai és nemzetközi ismeretek szintézisével – a hallgatókat, szakembereket nemcsak a jelen, hanem a jövő feladataira, az EU csatlakozás és tagság követelményeire oktatni, nevelni képesek. A gyakorlati szférának pedig olyan új tudományos eredményeket nyújtanak, ame-

lyek a hazai növénytermesztés versenyképességét javítják környezetbarát módon.

A Növénytermesztési Tanszék 1996-ig három diszciplína – növénynevelés, földműveléstan, növénytermesztéstan – oktatását, kutatását végezte megfelelő komplexitást biztosítva. 1997-től önálló tanszékké alakult a Genetika és Növénynevelési Tanszék (tanszékvezető: Pepó Pál), majd 1999-től a Földműveléstan Tanszék is (tanszékvezető: Nagy János). 1999-ben megalakult a Növénytermesztési és Tájökológiai Tanszék (tanszékvezető: Pepó Péter). A Debreceni Egyetem oktatási egységeinek szerkezeti átalakítása nyomán 2006-ban a Növénytermesztési és Tájökológiai Tanszék, valamint a Mezőgazdasági Növénytan és Növényélettani Tanszék (tanszékvezető: Lévai László) összevonásával létrejött a Növénytudományi Tanszék, amely 2007-ben Növénytudományi Intézeté alakult át kibővített oktatási, kutatási és szaktanácsadási feladatokkal.

2011-ben a MÉK kari határozatának értelmében a Növénytudományi Intézethez csatlakozott a Genetika Csoport (vezetője: Pepó Pál), majd 2013-ban a Növényi Biotechnológiai Tanszék (vezetője: Fári Miklós) és a Növénytan és Növényélettani Tanszék egyesülésével következett be újabb bővülés. Az így létrejött intézet (vezetője: Pepó Péter egyetemi tanár, DSc) a növényi tudományok legszélesebb elméleti és alkalmazotti területeit foglalja magába és interdiszciplináris szemléletű egyetemi oktatást, valamint nemzetközileg is versenyképes kutatást tud megvalósítani.

2. A Mezőgazdasági Növénytan, Növényélettani és Biotechnológiai Tanszék az 1953-ban alapított Növény- és Állattani Tanszék három részre válásával jött létre 1964-ben. Az 1953–1964 közötti időben a közös tanszék gyakorlatilag a biológiai alapozó tárgyakat (növénytan, növényélettan, állattan, állatbonc- és élettan, növénykórtan és állati kártevők) oktatta. 1959-től a tanszék oktatói létszáma folyamatosan bővült, így az 1964. évi szervezeti változások, a képzés új rendje már jól felkészült oktatógárdával valósult meg. Az 1975/76-os tanévtől a tárgyak elnevezésében a „mezőgazdasági” előtag szerepel, hangsúlyozva tárgyaink alkalmazott jellegét, a szakirányú alapozást. Az oktatás jelenlegi rendje az 1984/85-es tanévtől alakult ki. Tanszékvezetők voltak: Siroki Zoltán (1953–1968), Polgár Sándor (1968–1969), Mándy György (1970–1976), Pethő Menyhért (1976–1998), Balogné Nyakas Antónia (1998–2005), Lévai László (2005–2013), Pepó Péter (2013–2014), Fári Miklós (2014–)

3. A Genetika Csoport elődje, a Genetika és Növénytermesztési Tanszék 1997-ben alakult meg Pepó Pál egyetemi tanár vezetésével, majd többszöri szervezeti módosításokat követően 2011-ben Genetika Csoportként csatlakozott a Növénytudományi Intézethez.

A Növénytudományi Intézet oktatási tevékenysége

Az intézet feladata az alkalmazott természettudományos, biológiai és műszaki ismeretekre alapozott elmélyült, a tudományos fejlődés legújabb eredményeit felhasználó általános és speciális növénytudományi ismeretek oktatása. A nö-

vényművelési tantárgyak oktatása során a fő hangsúlyt az ok-okozati összefüggések feltárása, a mérnöki szintetizáló készségek és képességek fejlesztése, a kreatív gondolkodási mód kialakítása jelenti. Fontos feladatunk a hallgatók felkészítése a legújabb tudományos eredmények befogadására, azok alkotó alkalmazására és a többszintű szakmai ismeretek végrehajtására. A Bologna-rendszernek megfelelően ránk hárul az általános és speciális növénytudományi ismeretek oktatása a BSc és az MSc szakokon, valamint a FOSZ képzések keretében mind a Mezőgazdasági, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Karon, mind a Gazdaságtudományi Karon. A szak jellegétől függően az új rendszerben több féléven keresztül oktatjuk a növénytudományi ismereteket. A BSc szakokon a fő oktatási feladat a gyakorlatorientált képzés oly módon, hogy egyúttal felkészítsük a hallgatókat a MSc szintű képzésekre is. Az MSc képzéseken oktatásunkban a hangsúlyt a kreativitásra, a mérnöki gondolkodásra és a komplex technológiai fejlesztésekre helyezzük. Az FSZ képzéseken legfontosabb a gyakorlati ismeretek minél teljesebb körű elsajátítása.

Az Intézet kiemelten fontos feladata a Hankóczy Jenő Növénytermesztési-Kertészeti és Élelmiszertudományi Doktori Iskolában oktatott szaktantárgyak gondozása, valamint a PhD témavezetés, illetve a PhD szigorlatok és védések lebonyolítása.

A Növénytudományi Intézet kutatási, szaktanácsadási és egyéb szakmai tevékenysége

A Növénytudományi Intézet tudományos munkája az elmúlt évtizedek során sajátos profilt nyert, ugyanakkor a tudomány és a gyakorlati élet új kihívásainak megfelelően jelentős mértékben továbbfejlődött, korszerűsödött. Intézetünk kutatási koncepciójában kettős célt kívánunk megvalósítani. Egyrészt – éppen a gyakorlati élet sürgős igényei miatt – törekszünk a termelési praktikumok közvetlenül átadható, tudományosan megalapozott ismereteinek bővítésére, másrészt – a hazai és nemzetközi kutatási standardoknak megfelelően – erősíteni kívánjuk az alapozó jellegű, korszerű műszerezettséget igénylő kutatásainkat.

Intézetünk megfelelő kutatási feltételekkel rendelkezik mind a szántóföldi tartam- és egyéb kísérletekhez, mind a különböző laboratóriumi kutatásokhoz. Folyamatos feladatunknak tartjuk a szántóföldi, valamint a laboratóriumi kutatási feltételek és műszerezettség továbbfejlesztését.

A Debreceni Egyetem MÉK Növénytudományi Intézetében olyan interdiszciplináris kutatások valósultak meg, amelyek magukba foglalták a növénytermesztéstani, a növénytan, a növényélettan, a növényi biotechnológia, a növénygenetika és növénynemesítés diszciplínáit. Az intézeti keret kiváló lehetőséget biztosított arra, hogy ezek a kutatási feladatok közös együttműködésben kerüljenek megvalósításra. A kutatások részben elméleti, részben gyakorlati célkitűzések megvalósítását szolgálták.

Növénytermesztéstani és Tájökológiai Tanszék

A növénytermesztési kutatások részben tradicionális, részben vadonatúj kutatási projekteket foglalnak magukba. A hagyományos kutatási területek közül – új részterületekkel bővítve – ki kell emelnünk a szántóföldi növények tápanyag- és vízellátását szolgáló kutatásokat. Sor került a fontosabb szántóföldi növények (búza, kukorica, napraforgó, repce stb.) fajta- és termőhely-specifikus technológiai fejlesztésére. Az elért eredményeket publikálásukon túl a gyakorlati élet számos területén alkalmazzák. A növénytermesztési kutatásoknak hagyományosan kiemelt területét jelentik a fontosabb szántóföldi növényfajok biológiai alapjainak tesztelése. Ennek keretében meghatározzák azokat az agronómiai, mennyiségi és minőségi tulajdonságokat, amely segítséget nyújthat a régióban gazdálkodók számára a megfelelő fajta/hibrid kiválasztásához. A technológiai fejlesztések közül ugyancsak meghatározó fontosságú kutatási terület a növénytermesztési és növényvédelmi agrotechnikai elemek komplex vizsgálata.

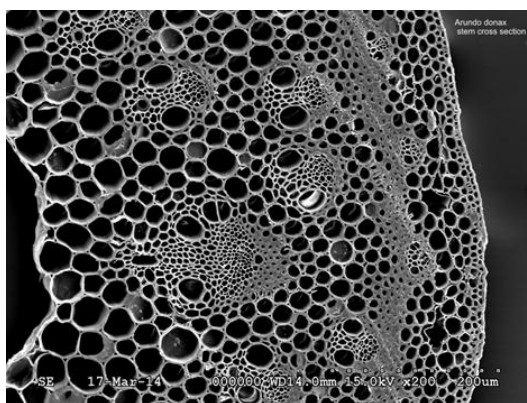
Az intézet munkatársai a legújabb kutatási eredmények felhasználásával olyan növényi modelleket állítottak fel a gyakorlat számára, amelyeket a gyakorlati szakemberek eltérő ökológiai és ökonómiai feltételek mellett optimalizálva adaptálhatnak. Az új kutatási területek az interdiszciplináris együttműködés keretében a szántóföldi növények fotoszintetikus kapacitásának, száraanyag felhalmozódásának, növekedésanalízis-mutatóinak vizsgálatára irányulnak, amelyek segítségével a termés mennyiségi és minőségi mutatói előre jelezhetők a vegetációs periódus viszonylag korai szakaszában. Ugyancsak fontos interdiszciplináris együttműködési területet jelentenek azok a kutatások, amelyek a környezetvédelemhez (talaj tápanyagvizsgálatok, a növénytermesztési tér vízgazdálkodási paraméterének meghatározása stb.) és a növényi termékek minőségéhez (gabona beltartalmi vizsgálatok, olajnövények olajtartalmának, olajösszetételének meghatározása stb.) tartoznak.

Mezőgazdasági Növénytani, Növényélettani és Biotechnológiai Tanszék

Az Alkalmazott Növényi Biotechnológiai Kutató Csoport kutatómunkája a hosszútávon fenntartható mezőgazdasági koncepcióhoz kapcsolódóan megújítható energiaforrások, úgymint biomassa-növények energiacélú hasznosítása, illetve a talaj kármentesítési lehetőségeinek vizsgálatára irányul. E tárgykörben ígéretes, biomassa célú évelő félcserjék és fűfélék hatékony *in vitro* és makropropagációs technológiáit dolgozzuk ki. Emellett a növények biológiai alapjaival; abiotikus stressztoleranciájukkal; szennyezett és/vagy degradálódott talajokon történő rehabilitálási lehetőségeivel foglalkozunk.

A csoport másik kiemelt tevékenységi köre a tudatos elveken alapuló, hatékony takarmány fehérjebázis kifejlesztésére irányul, mely az import szójafehérje és fosszilis energiafüggés csökkentésének figyelembevételével nagy hozzáadott értékű, piacképes bioipari alapanyagot és/vagy végterméket állít elő.

Az Alkalmazott Botanikai Kutatócsoport célja hozzájárulni a környezetkímélő mezőgazdálkodás, az egészségesebb élelmiszertermelés megvalósításához. Kutatási céljai a biogén szilícium-akkumulációban rejlő hasznos potenciálok kiaknázása köré szerveződnek. Főbb témák: a Si táplálás hasznosításának lehetőségei a termésbiztonság növelésében, a Si felhalmozás és a nehézfém tolerancia összefüggései, a szilícium biotikus és abiotikus stressztűrésben betöltött sze-

repének kiaknázása növénynemesítési eszközökkel, a termesztett- és gyomfajok lehetséges szerepe a Si biogeokémiai ciklusában, a C3-as és C4-es szántóföldi gyomfajok szilíciumforgalmának kutatása, továbbá a művelési módtól függő gyomdiverzitás vizsgálata. Fitolitikészlet referencia-anyagot készítenek környezettörténeti célú kutatásokhoz, elemzik az ősi kultúrfajták fitolitikészlet referencia-anyagát növénytermesztés- és táplálkozástörténeti kutatásokhoz, adatbázist készítenek a Kárpát-medence domináns pázsitfű fajainak fitolit készletéről, és gondozzák a Tanszék kezelésében lévő Herbárium készletet.

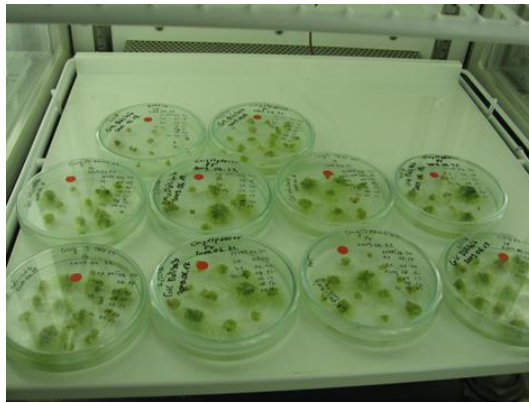

Az Alkalmazott Növényélettani Kutató Csoport kutatásai a növényi tápanyag-gazdálkodás vizsgálatához kapcsolódnak. A fenntartható mezőgazdasági fejlesztés, a mezőgazdaság zöldítésének elvei alapján olyan növényi tápanyag utánpótlással kapcsolatos problémákra keresik a választ, melyek megoldást jelentenek a tápanyag hasznosítás optimalizálására, valamint az alternatív tápanyag- utánpótlási lehetőségek kiaknázására. Az alternatív tápanyag utánpótlás lehetőségei közül vizsgálják ipari melléktermékek és biotrágyák hatását a kedvező és káros elemek felvételére. A gazdaságilag is megfelelő tápanyag-ellátás érdekében kutatják a tápelem hasznosítás hatékonyságát eltérő genotípusoknál, különböző szerveződési szinteken. Az optimális körülmények között végbemenő folyamatok tanulmányozásán túlmenően vizsgálják a stressz helyzetek hatásait is a fotoszintetikus plaszticitás, különböző stressz-markerek és a tápelem-összetétel jellemzői nyomán. A kontrollált laborkísérleteken kívül az alap- és alkalmazott kutatások követelményeinek megfelelő szabadföldi vizsgálatok is folynak.

Genetika Csoport

A csoport legfőbb nemesítési célkitűzése a minőségre, a szárazsághoz való alkalmazkodó-képességre, abiotikus és biotikus stressz-rezisztenciára irányuló nemesítés. A nemesítői munka során céljuk, hogy az előállított új fajták a fenn-

tartható mezőgazdaság, valamint a korszerű agrotechnikák számára megfeleljenek. Legfontosabb és a gyakorlatban is alkalmazott nemesítési eljárásaik a gabonaféléknél a ciklusos konvergens keresztezés, a kalászutódsor, visszakeresztezés és a diallél analízis. Alkalmazott növény-biotechnológiai eljárások a kallusz-, hajtás-, gyökérindukció, a szomatikus embriogenezis, a mesterséges mag, RAPD-PCR módszer. Biotechnológiai laboratóriumuk rendelkezik a fehérje- és DNS-munkához szükséges feltételekkel, a növényi *in vitro* kutatáshoz elengedhetetlen eszközökkel.

Tevékenységük széleskörű nemzetközi kapcsolatokra épül. Az őszi búza és a kukorica esetében beltenyésztett, sugárkezelt vonalak állnak rendelkezésre a biodiverzitás kihasználása, illetve a genetikai sebezhetőség csökkentése érdekében. Eredményeket értek el a gabonafélék, energia- és ipari növények, kertészeti növényfajok genetikájával, biotechnológiájával és nemesítésével kapcsolatos kutatások területén is.

Bay Péter

A sokoldalú mitokondrium

Az MTA Lendület programjának keretében 2014 júliusában alakult meg a DE-MTA Sejtmetabolizmus kutatócsoport. Írásomban a kutatócsoport múltjáról és terveiről számolok be.

A munkacsoport bemutatása

A Sejtmetabolizmus kutatócsoporthoz öt PhD fokozattal rendelkező kutató tartozik. A kutatócsoport vezetője, Dr. Bay Péter, tagja négy posztdoktor: Dr. Abdul-Rahman Omar, Dr. Mikó Edit, Dr. Szántó Magdolna (Bolyai ösztöndíjas, jelenleg GYED-en) és Dr. Vida András. Aktívan részt veszünk a PhD képzésben, jelenleg négy nappali (Fodor Tamás, Kovács Tünde, Márton Judit és Nagy Lilla) és egy egyéni felkészülésű PhD hallgató (Dr. Dér Ádám sugárterapeuta szakorvos), illetve tizenegy TDK hallgató végzi laboratóriumunkban kutatómunkáját. A laboratórium munkájának összehangolásában Finta László asszisztens segít. Hazai és nemzetközi kapcsolataink szerteágazóak. A munkacsoport több OTKA, TéT, Mecenatura és egyetemi kutatási pályázatot, illetve külföldi pályázatot és ösztöndíjat (Soleil, SNSF) nyert el. Résztvevői voltunk TAMOP, Mecenatura és OTKA pályázatoknak. 2014. július óta laboratóriumunk résztvevője az MTA Lendület kiválósági pályázatának. A kutatócsoporthoz tartozó laboratóriumok és irodák az élettudományi épület első emeletén találhatóak.

A mitokondriumok élettani szerepe

A mitokondriumok a sejteken belül elhelyezkedő sejtszervecskék. A mitokondriumokat általában a lebontó anyagcsere egyik fontos helyszínének tekintjük, legjobban ismert feladatuk, hogy oxigén felhasználásával „elégessék” a tápanyagokat és energiát állítsanak elő; a sejtekben az így felszabaduló energia adenzin-trifoszfát (ATP) formájában raktározódik. A mitokondrium lebontó működése a nyugvó sejtekre jellemző. A mitokondrium képes anabolikus folyamatokban is részt venni osztódó sejtekben (ez utóbbit Warburg-metabolizmusnak nevezzük). A mitokondrium és a mitokondriális funkció(k), sőt tulajdonképpen az egész metabolizmus pontosan szabályozott, gyorsan és hatékonyan válaszol a környezet kihívásaira.

A mitokondriumok aktivitása alapvetően meghatározza a szervezet energia-egyensúlyát. A harántcsíkolt izmok és kisebb mértékben más, a mitokondriális oxidáció szempontjából fontos szervek mitokondriális aktivitása nagyon fontos tényező a leadási oldalon a biokémiai folyamatok által felszabadított hőenergia és a mozgás hőenergiája mellett. Ezek a folyamatok biztosítják a táplálékfelvétel (ami energia bevitelnek is tekinthető) ellensúlyát. Nagyon fontos tény, hogy metabolikus betegségekben (pl. II. típusú diabétesz vagy a metabolikus szindróma) vagy az öregedés során a mitokondriális funkció zavara lép fel és ennek a folyamatnak központi szerepe lehet a metabolikus zavarok kialakulásában. Ezt a felismerést a saját hasznunkra is fordíthatjuk, amennyiben metabolikus betegségek vagy az öregedés során fellépő metabolikus rendellenességeket mitokondriális induktorokkal próbáljuk kezelni.

Saját szempontunkból fontos szót ejteni a mitokondrium jellegzetes szerepéről tumorsejtekben. A tumorsejteket a kontrollálatlan és gyors osztódás jellemzi, amit a sejtek metabolizmusának radikális átalakulása is segít. Otto Warburg, Nobel-díjas német tudós a két háború közötti boldog békeévekben tette azt a máig ható felismerést, hogy a tumorsejtekben – eltérően a nyugalmi állapotban lévő, nem osztódó sejtektől – a fő energiatermelő folyamat a glikolízis, amely nem igényel oxigént a működéséhez, míg az oxigénigényes mitokondriális funkció a normálnál alacsonyabb mértékben működik. Oxigénhiányos környezetben a legtöbb sejt ilyen módon alakítja át metabolizmusát, azonban a tumorsejtek ebben az állapotban maradnak oxigén jelenlétében is, amikor normális sejtekben beindul a mitokondriális oxidáció. Összefoglalóan ezeket a jellegzetes metabolikus változásokat a felfedezőről Warburg-hatásnak nevezzük, amelyek a sejtmembrán szintéziséhez és a DNS megkettőződéséhez szükségesek. A Warburg-hatás tehát elősegíti a sejteket a gyors osztódásban. Természetesen nem csak a mitokondriumot, hanem sok más metabolikus útvonalat is módosít a

Warburg-metabolizmusra történő áttérés. Sokáig az oxigénhiányos környezethez történő alkalmazkodás következményének tartották a metabolizmus Warburg-típusú átrendeződését, azonban mára nyilvánvalóvá vált, hogy a Warburg-metabolizmus a gyors osztódáshoz való alkalmazkodás, ugyanis a mitokondriumokban – eddig megismert szerepükkel ellentétben – felépítő folyamatok indulnak be, s ezek olyan metabolikus köztitermékeket állítanak elő, amelyek a DNS megkettőződéséhez és a sejtmembrán elemeinek a szintéziséhez szükségesek.

Saját hozzájárulásunk a mitokondrium és metabolikus kutatásokhoz

Mitokondriumokkal és metabolizmussal kapcsolatos kutatásaim kezdete 2004-re datálódik, amikor elkezdtem posztdoktori képzésemet a Strasbourg-i Egyetemen Dr. Josiane Ménissier-de Murcia és Dr. Johan Auwerx mellett. Kutatásaink során a poli(ADP-ribóz) polimeráz (PARP)-1 és -2 enzimek metabolikus funkcióit kezdtük el vizsgálni. Ezen PARP enzimek elsősorban a stressz válasz fehérjéiként ismertek, elsősorban a DNS szál(ak) töréseire vagy más szerkezeti eltéréseire reagálnak aktivációval. Az aktív enzimek egy, a sejtek lebontó anyagcseréjében központi szerepet játszó anyagot, a NAD^+ -ot bontják nikotinsavamidra és ADP-ribózra (ADPR), és az ADPR egységekből hosszú poli(ADP-ribóz) (PAR) polimereket építenek fel különböző célfehérjékre. A módosított célfehérjék biológiai tulajdonságai módosulnak, így PARilációval szabályozható ezen fehérjék biológiai funkciója és ennek révén befolyásolhatók a DNS hibajavítás, gyulladássos folyamatok, a metabolizmus, a génexpresszió és más biológiai folyamatok.

Kimutattuk, hogy a PARP-1 enzim, amelynek erős katalitikus hatása van, képes limitálni a rendelkezésre álló NAD^+ -ot más, NAD^+ -ot használó enzimeket. Ezért a PARP-1 gátlása genetikai vagy farmakológiai módszerekkel megnöveli a NAD^+ mennyiségét. A NAD^+ mennyiség növekedése más NAD^+ -függő enzimek aktivitását is befolyásolja, ilyen például a SIRT1 enzim. A SIRT1 enzimátikus működése során különböző fehérjékről képes acetyl csoportokat eltávolítani és ezen keresztül módosítani ezen fehérjék aktivitását. A SIRT1 működése során NAD^+ -ot bont a PARP enzimekhez hasonlóan, azonban az ADPR egységekhez hozzákapcsolja a lehasított acetyl-csoportokat O'-acetyl-ADP-ribóz molekulákat hozva létre. A SIRT1 célfehérjéi közé tartoznak olyan transzkripciós faktorok (pl. PGC-1 α , FOXO1, FOXO3, p53), amelyekről az acetyl csoport eltávolítása az aktivitójukat vonja maga után. Ezen transzkripciós faktorok aktivációja olyan gének átírásához vezet, amelyek a mitokondriális funkció javulásához vezetnek. A PARP-1 genetikai vagy farmakológiai gátlása a NAD^+ szintek emelésén keresztül a SIRT1 aktivitás emelkedéséhez és ezen keresztül a mitokondriális akti-

vitás és az energia leadás emelkedéséhez vezet. A két legfontosabb szerv a folyamatban a harántcsíkolt izom és a barna zsírszövet. A PARP-2 eltávolítása nem a NAD⁺ szint megváltoztatásán, hanem a SIRT1 expresszió megemelésén keresztül fejti ki a hatását a harántcsíkolt izmokban és a májban. Ki kell, emeljük, hogy a PARP-1, illetve a PARP-2 enzim és a mitokondriális regulációt végző rendszer között a kapcsolat sokkal bonyolultabb és úgy tűnik, léteznek sirtuin független, azonban egyelőre fel nem derített útvonalak.

A megemelkedő mitokondriális aktivitás javítja az inzulin szenzitivitást mind a PARP-1, mind a PARP-2 eltávolítása esetében. Érdekes módon, magas zsírtartalmú diétán tartva az állatokat, a PARP-1 gátlása javítja, azonban a PARP-2 eltávolítása rontja a glükóz szenzitivitást. A romló glükóz szenzitivitás hátterében az inzulin termelő béta sejteket tartalmazó Langerhans-szigetek hiperplasztikus válaszána elmaradása áll. A béta sejtek az emelkedő glükóz szinthez és az ezzel együtt járó inzulin igényhez osztódással, a sejtszám megemelésével is hozzájárulhatnak, azonban ez a PARP-2 deléciója esetében zavart szenved, úgy tűnik, a pdx-1 transzkripciós faktor alulműködése miatt. Ugyan nem tekinthető klasszikusan metabolikus fenotípusnak, a PARP-2 hiányában beinduló mitokondriális biogenezis képes részleges védelmet nyújtani különböző okokból bekövetkező mitokondriális károsodással szemben.

A PARP enzimek, úgy tűnik, szoros kapcsolatban állnak a lipid metabolizmussal is, azonban ez irányú ismereteink egyelőre nem tekinthetők széleskörűnek. Érdekes megfigyelésünk volt, hogy a PARP-2 enzim szerepet játszik a máj koleszterin homeosztázisának szabályzásában. A PARP-2 hiányában a máj koleszterin tartalma megnő, bár érdekes módon a koleszterin nem jelenik meg a keringésben, viszont – egyelőre ismeretlen okból – a szérum HDL szintje csökken, ami atherogén irányú változásnak tekinthető. PARP-1 hiányában a bőrben megnő az eikozapenténsav és a dokozahexaénsav, illetve gyulladáscsökkentő hatású metabolitjaik mennyisége.

Gergely Pál akadémikussal és Somsák László professzorral indítottunk el egy kutatási programot a Somsák László által tervezett és szintetizált glikogén foszforiláz inhibitorok (GFi) biológiai hatásainak vizsgálatára. A GFi-k alkalmazásával lassítani lehet a májban a glikogén bontásának ütemét, ami csökkenti a máj glükóz felszabadítását. Kimutattuk, hogy a GFi-k alkalmazása nemcsak a glükóz vérből történő eltávolítását javítja a máj glükóz felvételén keresztül, hanem májban adaptív mechanizmusokat is elindít, amelyek védik a májat a glükóz felvétel káros hatásaitól. Ilyen a mitokondriális aktivitás indukciója, az UCP2 fehérje expressziójának indukciója és az mTORC2 komplex aktivációja. Úgy tűnik más szervekben is hasznos változásokat indítanak el a GFi-k, amelyek vizsgálata jelenleg is érdeklődésünk középpontjában áll.

Terveink

További kutatásaink során nemcsak a mitokondriális működést befolyásoló rendszereket és ezek működésének megváltozásából adódó élettani változásokat tervezünk vizsgálni, hanem szélesebb körű metabolikus vizsgálatokat is végzünk, illetve kiépítünk egy, a mitokondriális funkció vizsgálatára alkalmas laboratóriumot. A laboratórium kezelésében oximéterek (Seahorse XF96 és Oroboros Oxygraph-2k), egy Roche Lightcycler II kvantitatív PCR készülék van, illetve az Orvosi Vegytani Intézeti kezelésében lévő műszerparkhoz is hozzáférünk, így alkalmazatunk konfokális és hagyományos mikroszkópot igénylő eljárásokat, hozzáférünk plate-readerekhez és a preparatív és analitikai biokémiai munkához szükséges műszerekhez, illetve az egyetem szolgáltató laboratóriumként működtetett laboratóriumaiban alkalmazott technikákhoz. Lehetőségünk van letapadó és úszó kultúrákban mitokondriális oxigén fogyasztást meghatározni, diszkriminálni az I. és a II. komplex aktivitása között. Meg tudjuk határozni a mitokondriális membránpotenciált és a gyöktermelést, amiből a mitokondrium kapcsoltására lehet következtetni. Mikroszkópos vizsgálatokkal jellemezni lehet a sejtbeli mitokondriumok fúzionáltságának mértékét. Vizsgálhatjuk jellegzetes mitokondriális gének vagy az őket szabályzó faktorok expresszióját, illetve több energia(stressz) szenzor rendszer működését. A labor készülékeit használó egyetemi, külsős és ipari kollaborátorok köre örömteli módon nő.

További vizsgálataink során tágítani kívánjuk a PARP enzimek metabolikus szerepéről alkotott képet. Vizsgálni fogjuk, hogy vannak-e további metabolikus szereppel bíró PARP enzimek, illetve további PARP-ok által szabályozott metabolikus útvonalakat próbálunk azonosítani. Folytatjuk metabolikus vizsgálatainkat, amelyek nem PARP célpontokra irányulnak (GFi-k stb.). A Lendület program keretében az emberi szervezetben található mikrobák (összességüket mikroflórának vagy mikrobiomnak nevezzük) összetételében bekövetkező változások és az emberi szervezetben megjelenő tumorok közti összefüggés vizsgálatát kezdtük el. Ebben a kutatási programban együttműködünk egyetemünk Onkológiai Klinikájával, Mikrobiológiai Intézetével, kisállat képzőképző módszerekkel foglalkozó specialistáival (Trencsényi György, Nagy Tamás) és az UD-Genomed KFT-vel.

<http://mitochondrium.med.unideb.hu/>

<http://medchem.dote.hu/hu>

Az MTA-DE Sejtmetabolizmus kutatócsoport tagjai:

A hölgykoszorú balról jobbra:

Nagy Lilla, Márton Judit, Nagy Kitti, Kovács Tünde és Dr. Mikó Edit

Az urak balról jobbra:

Finta László, Fodor Tamás, Újlaki Gyula, Dr. Abdul-Rahman Omar,
Dr. Vida András, Dr. Dér Ádám, Dr. Bay Péter

Jánosi Zoltán

„A világosságot gyűjtő szó embere”

Görömbei András emlékezete¹

Tisztelt Emlékezők: Pályatársak, Kollégák, Tanítványok és Családtagok!

Görömbei András, akinek pályája a tiszapolgári parasztudvarról a győri Bencés Gimnáziumon és a Kossuth Lajos Tudományegyetemen át a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig ívelt, több mint 25 saját és körülbelül ugyanennyi szerkesztett könyvvel s több száz tanulmánnyal írta bele értéktudatát a magyar irodalomtörténetbe, s ezzel a 20. és 21. század magyarságának kultúrájába. Egy olyan életművel, amely minden részében a nemzet fogalmát állítja a középpontba. A hajdúböszörményi Bocskai Gimnázium, majd a KLTE, illetve a Debreceni Egyetem tanáráként, a Helsinki Egyetem és a Bécsi Egyetem vendégprofesszoraként, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosság Elnöki Bizottságának vezetőjeként, az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó, továbbá Irodalomtudományi Bizottságának tagjaként és a *Hitel* folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, valamint minden társadalmi szerepében a nemzetet segítette élni.

Már tudományos témái is a nemzetre néző irodalmi akarat legnagyobb kihívásai közül valók. Sütő András, Nagy László, Nagy Gáspár, Csoóri Sándor a huszadik századi nemzeti lét újragondolásának orientációs mágneseit adták. S

¹ Elhangzott Debrecenben, 2015. február 6-án, a Görömbei András 70. születésnapjára rendezett ünnepségen és a tiszteletére szerkesztett könyv bemutatóján. Az emlékszed a szerző Görömbei András pályáját és műveit elemző korábbi írásai részleteinek felhasználásával készült.

ezek ragyogásában érlelődtek művei abban a politikai, eszmei és részben esztétikai zavarodottságban, ami az elmúlt háromnegyed évszázad Magyarországot jellemezte. Görömbei András egész életműve mindenféle szellemi zűrzavarral szemben a Nagy Lászlótól megfogalmazott gondolatot igazolta: „De a viszonylagos viszonylatok közt is tudom, hogy hol áll Anyám. Iránytűként fordulok távoli Anyám iránt.” S vajon hányszor mondhatta el Görömbei András, amikor édesapját, családját üldözték, amikor némaságra ítélelssel fenyegették, vagy amikor nem hátráló elvei miatt pisztolyt fogtak rá, ehhez a képzeletbeli édesanyához és az „édes hazához” s a magyarság jövőképehez kedves Nagy Lászlója soraival egyszerre szólva, hogy „Légy velem a bánat idején, hogy meg ne lágyljak anyám, / igazság gyanánt szemétdombot sohase öleljek, anyám.”

Mit keresett tehát a magyarság számára a maga történeti korában az irodalomtörténész, az esszéíró és a gondolkodó? Nem mást, mint a megmaradás ösvényeit, a „dült hiteknek” „katedrális” állító erőt, a túlélés paradigmáit. Miközben a megalázott Kárpát-medencében hol keletről, hol nyugatról beömlő szellemi akaratok kívántak egyeduralmukodóvá válni, ő egy több százados kultúrában gyökerező értékrendet alkotott újjá. Számos könyvének még a címei is erről az új értelemkeresésről beszélnek: *A szavak értelme, Irodalom és nemzeti önismertet, Létértelmezések, Azonosság tudat, nemzet, irodalom.*

Az elemző és a megvilágító értelem Görömbei András műveiben a kezdő lépésektől a megítélt dolgok elsőrendű és szigorú mértéke. Már 1977-es Sinka-könyvének utolsó soraiban a rendszerező szellem s a tágabb horizontú intellektuális erő fogyatékoságaival szembesíti az életmű nagy értékeit is. Nagy László-monográfiája, amely a teljes magyar kultúra hatalmas gondolati kihívásának nevezi a költő teljesítményét, s az egyik legigényesebb példáját szabja a modern irodalmi monográfiának, sokoldalú értékfeltárással lett a kortárs irodalomtudományban a Nagy László-értelmezésen jóval túlmutató, irodalmunk „bartóki” vonalát is újraértelmező műve. A magyarnak maradás értelmének és veszélyeztetettségének irodalmi jelzőpontjait az értéktudatosítás és az identitás-értelmezés céljából veszik számba a határon túli alkotókkal foglalkozó tanulmányai. Finnül és ukránul is megjelent irodalomtörténete szintén az irodalmi megnyilatkozásokra képes sorsfeltáró értelem és esztétikum történelmi vonalrendszerei mentén építkezik. Értelemkeresése nemcsak az irodalomra néz, hanem az elemző kortársak és az olvasók irányába is nyitott. A szó művészetével foglalkozó szakembernek mindenekelőtt azt ajánlja, hogy az ízlésvilágától különböző művet is „legalább próbálja megérteni, felfogni”. Több helyen hangsúlyozza, hogy az „az irodalom önmagunk megértéséhez is hozzásegít bennünket.” Azt a Németh László-i elvet tartja követendőnek, amely szerint a szellem „rendező nyugtalan-ság”. Arra az illyési példázatra néz, amely „könyörtelen racionalistaként bízik az értelem rendező erejében, a létmegértés lehetőségében.” Arra a Nagy Gáspár-gondolatra bólint rá, amely továbbra is a karteziánus hagyatékot emeli föl a szellemi vagy a morális homályosság ellen: „Cogito úr egyenes testtartása a lényeg. Erre figyelünk.” Még íróideálja jelzőit is a felvilágosodás képeiből kölcsönzi: értékrendjében „az igazi írástudó minden időben a Szellem, a világosságot gyűjtő szó embere.”

Számos helyen utal arra is, hogy az igazán nagy művek mindig a teljesebb világot felmutató értelem vonzáskörében születtek meg, s bennük a létezés kutató gondolat alakul át művészetté. Illyés-tanulmányában egyetlen lapon több mint tucatszor írja le a „gondolat”, „gondolkodás”, „intellektus” szavakat, „a cselekvő és rendteremtő életakarát” s a jellegzetes „illyési racionalizmus” értelmezésekor. Ady „gondolkodói habitusának nyitottsága és komplementaritása” is azért lehet eleven aktualitású szerinte ma is, mert mindvégig „gondolkodói igényesség”, „mély értelem”, „hiteles gondolkodói magatartás”, „nagyfokú gondolati elvonatkoztatás”, „gondolkodói következetesség”, „kérelhetetlenség”, folyamatos „szellemi küzdelem” és „gondolkodói becsületesség” jellemezték a költőt. A népi írók mozgalma is ezért több irodalomnál: „küzdelem az élet értelméért”. S ugyanez érvényes írásaiban „az emberlét magasabb értelméért” szóló Németh László, „a dolgok értelmét” az irodalommal kutató és távlatosító Csoóri Sándor és mások műveire is.

A Görömbei András könyveinek értékvilágában megmutatkozó értelemfogalom nagyon „mélyről jövő” értelem. Érveit az emberi értelem erőfeszítéseinek a világban megjelenő korai pillanataitól indítja. A folklórban is ezért képes meglátni a kultúra „hosszú távú emlékezetének” évezredek át csiszolódott értékeit. (Többek között ezért is érinti fájdalmasan, hogy a *Hét évszázad magyar költői gyűjteményből*, egész költészetünket „súlyosan szegényítve”, kimaradtak a magyar népdalok.) Értéktudata azt sem engedi, hogy értelem-fogalma kicsússzon a mindennapokban megélt, a konkrét emberi világ tartományaiból. Több dimenziós értelemkoncepciójával így nem az „értelemhiány” vagy az „értelmetlenség”, hanem az emberi világ tapintható közelségéből eltávolított értelemfelfogás áll szemben. Görömbei András normarendje fontos kifejeződése az irodalomtudomány szuverenitásának. S mű- vagy pályakép-analízisei tágabb kontextusukból kiemelve közvetlen modellekként szolgálhatnak az oktatásban is.

Az értelem-központúság mellett a teljességigény, a történeti látószög és az „életesség” azok a kategóriák, amelyek elemzői világvilágképének arculatát a legerőteljesebben szabják meg. Görömbei András nem kíván azonosulni a fragmentum látószögével, a részből kipillantani képtelen művészettel. Irodalomértelmező szellemisége a társadalmi és természeti egészet átfogó koherens rendszerben gondolkodik, a csonkasággal, periferikussággal szemben a létezés teljessége vonzza. A szélsőséges szubjektívizmus, a tehernek érzett társadalmiságtól és a teljesség súlyától való szabadulási igény ösztökélése tökéletesen idegen tőle: „Hiszen az egyén mégiscsak tört része az Egésznek.” Magát a jó művet is fontos létértelmező szellemi képződménynek fogja föl. Az organikus lét átkarolására irányuló alkotói szándékot tárja fel a legnagyobb örömmel és legizgalmasabban a különböző műfajokban, pályákon. Már kiválasztási szempontjait is a teljesebb lét-dimenziók megléte vagy hiánya motiválják. Elemzői figyelmének körébe javarészt azokat a művészeket bocsátja be, akiknél a teljesebb létátfogást, az összetettebb szemléletet tapasztalja. Gazdag variációkban írja körül munkáiban ezt a szellemi-művészi komplexitást. Az illyési életmű egyik legfontosabb vonásának például azt tartja, hogy „tág horizontú rendteremtő szándékkal” „együtt akarja látni és értelmezni a lét különminőségű elemeit”. Ady és Nagy László világvilágképének is „organikus” jellege, „organikus teljessége”, „létérdekű aggódá-

sa” s a „mindenség-léptékű tudatlíráért” folytatott küzdelme ragadja meg. Meghatározó értéként emeli ki „a nagyobb horizontra”, az „egyetemes távlatra” tekintést Tamási Áron, „az emberi teljesség és szabadság” s „a mindenség álmát őrző” vonásokat Csoóri Sándor munkásságában is. Ezért mutat rá a keresztény kultúra „távlatosító és egyetemesítő” jellegére Németh László írásaiban. A művek esztétikai arcát szabályozó hasonló jegyek alapján minősíti fontos értéknek Szécsi Margit, Grendel Lajos, Lázár Ervin, Kiss Benedek, Utassy József s más alkotók műveit. A teljesebb látószögű, organikus alkatú elemzői szemléletet a példa-fölmutatás szándékával ragadja meg irodalomtörténész elődei és kortársai (Barta János, Czine Mihály, Kiss Ferenc, Imre László, Cs. Gyimesi Éva, Márkus Béla, Rákos Péter, Thomka Beáta, Szegedi Maszák Mihály és mások) tanulmányaiban is.

A létezés „egészére” orientálódás mellett a történelmi látószög is folytonosan ott munkál Görömbei András írásaiban. Nézetei szerint az irodalom egyik, társadalmi szempontból kiemelten fontos szerepe a történelmi események előkészítésében és azok kulturális megőrzésében, tudatosításában van. Néhai Kovács Vilmos (Ratkó Józseftől is gyakran idézett) gondolata hatványozottan izzik fel műveiben: „az a politika, amely előtt nem jár irodalom, előbb-utóbb óhatatlanul aknára fut.” Így emeli ki az irodalom előkészítő szerepét az 1848-as s az 1956-os forradalmak előtt, utal irodalmunknak a szocialista „idillizmussal” szemben vállalt több évtizedes, a bajokat átvilágító küzdelmeire vagy a nemzetiségi magyarságért való kiállására. Történelem és irodalom viszonyának mélyen kifejtett, illusztratív ívét rajzolja meg több könyvében. Számos írásában nyomatékkal fogalmazódik meg az is, hogy egy-egy nagy történelmi pillanat emléke és eszmei tartalma hogyan lehet megtartó vagy sorskifejező erő évtizedek elmúltával is. 1848 vagy 1956 emléke így sugarazza át Illyés, Nagy László, Utassy, Kiss Benedek, Kiss Jenő, Vári FABIÁN László műveit. E kontextusban mutatja be azt is, hogy egyetlen sűrű tartalmakat hordozó mű (vagy művészi magatartás) miképpen „bukhat föl az árból” aktuális modelláló igénnyel, a történelem különböző kronológiai pontjain. Történelmi gondolkodása az értelem mellett a szabadság-eszmet nevezi meg az időkben hanyódó emberi szellem kiemelten értékes, a művészet irányait is gyakran mozgató, az esztétikai értékeket is gyakran koncentráló elvének. Szabadság-eszmetének, értelemkeresésnek és irodalomnak a szemléletében történő szoros egymásra vetítése eredményezi, hogy történeliségenek a nyíltan vállalt nemzettudat emelkedik az egyik legmarkánsabb vonásává.

Írásaiban nagy ívűen fordul szembe azzal a hiedelemmel, hogy a globalizálódó Európában a nemzettudat ápolása csupán a parlagi nacionalizmus felélesztésére tett erőfeszítés. Nemzettudata egyszerre ágyazódik a magyar irodalom sok százados tradícióiba, s abba a közép-európai identitástudatba, amit korábban a szovjet kulturális erőszak, korunkban a nyugati kultúrára mutogató arctalanság igyekezett jellegtelenné gyalulni. Az irodalmat a nemzet élete, sorsának alakulása felől is nézi, ezért számára az nem csupán egy „művészeti ág”, a hordozó közösségtől izolálható kódrendszer, hanem a nemzeti sors kifejeződési formája, átvilágítója és alakító ereje is. Amely megfogalmazza és válaszokra kényszeríti a „nemzeti önismeretet”. Nemzettudat, nyelv és irodalom a nemzeti közösség ka-

tegoriájában kapnak közös értelmet. Görömbei András nagyfokú nemzettudatot hordozó irodalom-felfogása nem „erőlteti”, hogy politizáljon az író, de a társadalmi és nemzeti ügyek megjelenítését – az illyési „politizálni is remekművekkel kell” megállapítással összhangban – nem tartja otrombán idegennek a művésztől. Úgy gondolja inkább, hogy a nemzettudattal szembeni iróniát és kételkedést gyakran „a rejtekező kívülállás öntudata” motiválja. Elemzői látóhatárán ezért jelennek meg kiemelten azok az életművek, amelyekben a személyiség belső koordinátáinak érzékeny rajzolata mellett nemzet, közösség és jövőkép kapcsolata is megformálódik. Írásaiban ezért adják Ady, Tamási, Sütő, Illyés, Németh László, Nagy László, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár a legerősebb fénypontokat. Életművének egyik legjelentősebb rétege azt üzeni, hogy a „cívódó” magyarsággal leszámolva „a magyar irodalomnak nagyobbra kell néznie, mert egy fizikai és szellemi létében kiszigerelt, szétzilált nemzetet, a személyiségeket s rajtuk keresztül a közösséget kell a remekművek emberformáló hatalmával új életre keltenie.” Főképp a diktatúra bűneinek tudja be, hogy az effajta célokat követő írói magatartás elapadóban van, hogy „négy évtizedes bezártságunk következményeként” most „a nyugati minták abszolutizálódnak”, s a közösségi elkötelezettséget a nyugatról merítkező itthoni elméletek egy része kivonja a korszerű irodalom értékeiből. Ezért idézi többször, nyomatékosan Németh László gondolatát: „Nincs barbárabb, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen.”

Az irodalomban megnyilatkozó cselekvő életesség az értelemkereső szellemnek és a történetiségnek a szerves kiegészítője írásaiban. Az irodalmi mű sokszor a kor sivárságával, a „lefokozott létezéssel” áll szemben, s a méltóbb életgazdagság kifejeződése is. A szerző „kiválasztottjainál” az élet sokoldalúan, a maga összetett arányaival áramlik át a műbe. Élet és irodalom átjárhatóságát olyan kulturális erőterben hangsúlyozza, amikor „szinte szállóigévé lettek már az olyan sarkított mondatok, amelyek a költészet autonómiáját hangoztatva az élet és a költészet kapcsolatát kérdőjelezzik meg.” A „létérdekű”, „életelvű” irodalom az emberi világért közvetlenül is cselekvő művészet szinonimáját jelenti Görömbei András esztétikájában. A népi írók „létérdekű, életelvű értékválasztása”, életbizalma is ezért ragadja meg. Az irodalomban „az értelmiségi cselekvés lehetőségét látó” elvet kristályosítja ki Ady, Illyés, Németh László, Tamási Áron, Sütő András, Szilágyi István, Székely János, Nagy Károly, Fábry Zoltán, Borbándi Gyula, Nagy László s a többi általa vizsgált alkotó életművéből is, s a „magyarság felegyenesítésére”, „az emberi sors alakítására” irányuló szellemet kiiktathatatlanak ítéli a magyar irodalomból, a történelem kihívásaira adott közösségi válaszainkból. S ezekhez a belső igényekhez alakítja alkotói nyelvét is.

Görömbei András elemző nyelve azért fejez ki megbecsülést olvasói iránt, mert olyan korban született, amikor az irodalomról szólás nyelvét már az általános iskolai tankönyvektől rettenetes nyelvi koloncok nehezítik. Ezek egyszerre lassítják le a megértést és takarják el a gondolati zavarokat. Görömbei András világossága ezért a nyelv síkján is az igényesebb, a teljesebb megértést szolgálja. A magyar nyelvű tudományos pontosság és a metaforikus esszényelv közötti mezsgyén járó mondatai úgy célra törőek, hogy megőrzik az élőbeszéd közvet-

lenségét. Elemző nyelve magyarul képes a legbonyolultabb összefüggéseket a megnevező értelem szolgálatába állítani.

Azt a védő kart – foglalható össze a tudós teljesebb érvényű küldetése –, amit Görömbei Andrásra rábízott a sors, ő nemcsak a honi magyarság, hanem a teljes nemzet fölé odaemelte. A Felvidék, Erdély, a Vajdaság, Kárpátalja és a nyugati magyarság írói éppen úgy szellemisége tüzésénél melegedhettek a csontot didergető években, mint a magyarországi írók és kutatók Nagy Gáspártól Nagy Gáborig. A felvidéki Gál Sándor, az erdélyi Sütő András, Kányádi Sándor, a kárpátaljai Vári Fábián László és mindenki, aki „szertenézett, s nem lelé honját a hazában” határon kívül és belül, Görömbei András tudományos, erkölcsi és nyelvi erejének sugárzásában *hazára* található.

Élete folyamán, új és új irodalomértelmezési magaslatokat felmutató munkáiért Görömbei András számos kitüntetést kapott. Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, József Attila, Tamási Áron, Kossuth Lajos, Szilárd Leó, Kölcsey Ferenc neve fénylik kitüntetésein. Ezeket a kitüntetéseket ő a legnagyobb emberi szerénységgel fogadta. Mi, a tanítványai, a barátai viszont azt éltük meg kitüntetésként, hogy olvashattuk műveit, hallgathattuk gondolatait, tudósi és emberi fényének közelében élhettünk. Köszönöm ezt mindnyájunk nevében, s köszönöm személyesen is. Köszönjük életművedet, Görömbei András.

Kovács I. Gábor

Vészi Gyula
(a polgári korszak egyetlen zsidó professzora
a Debreceni Tudományegyetemen)

Kollégáimmal az ELTE Társadalomtudományi Karának Történeti Szociológia Tanszékén hosszabb idő óta foglalkozunk a polgári korszak tudáselitjének vizsgálatával. Az utóbbi időben elsősorban e kategória meghatározó törzsét, az egyetemi tanárságot kutatjuk. Ennek keretében azt a célt is kitzűztük, hogy elkészítjük az 1848 és 1944 között Magyarországon működött összesen 1044 egyetemi tanár életrajzi adattárát. Az összegyűjtött és folyamatosan bővülő adathalmazzal foglalkozva, azt rendezgetve, elemezve úgy döntöttünk, hogy az elkészülő szócikkeket nem a tanárok abc-rendjében, s nem is az egyes intézmények szerint csoportosítva közöljük. Inkább megpróbáljuk a származás történeti szociológiai szempontját előtérbe helyezve ezt az értelmiségi csúcsetelítet úgy bemutatni, hogy láthatóvá, megragadhatóvá váljanak különböző szociokulturális, etnokulturális gyökerei, felekezeti-művelődési tömbjei. Emiatt fordítunk adattáraink összeállításánál olyan nagy gondot a családi adatokra, szülőkre, nagyszülőkre, dédszülőkre, testvérekre, a feleségek családjaira.

Elsőként a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok adattárát közöltük.¹ Ezt a csoportot ugyanis egyértelműen körülhatárolta a rendiesen rögzült, de jogi-

¹ Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. I. kötet. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerk.: Kovács I. Gábor. Összeállították: Kovács I. Gábor - Kiss Zsuzsanna - Takács Árpád. Történeti elitkutatások – Historical Elite Research 8. Bp., Eötvös Kiadó, 2012. p. 174.

lag is szankcionált diszkrimináció, ami a professzori kinevezéseknél az 1867-es emancipációs törvény után is csak lassan szűnt meg. Az 1894/95-ös egyházpolitikai törvényeknek, az izraelita felekezet recepciójának hatására felgyorsuló integrációt és asszimilációt pedig az 1918/19-es események után újraépülő diszpreferálás, majd a jogilag is rögzített diszkrimináció követte. Erről az adattári kötetünkről jelent meg a Debreceni Szemle 2013/2-3. számában ifj. Barta János alapos és korrekt könyvismertetése.² Recenzióra általában nem szokás, s nem is illendő a szerzőknek reagálni. Most azonban mégis kivételt kell tennünk. A recenzens ugyanis, mint a debreceni egyetem történetének alapos ismerője, a centenáriumi egyetemtörténeti monográfia szerkesztője³ olyan hiányt vett észre, ami, ha egyáltalán korrigálható, akkor az a leghelyesebb, ha az utólagos pótlást a hiányt szóvá tevő folyóiratban közöljük.

Az észrevétel ugyanis a következő volt: „A recenzens azonban hadd említsen egy – saját egyeteméhez kapcsolódó – sajnálatos hiányt. Ha nem is életrajzi címszót, de a bevezetőben, vagy a zárófejezetben rövid említést érdemelt volna az 1918 szeptemberében IV. Károly király által professzorrá kinevezett izraelita vallású Vészi Gyuláról (orvos, élettan). Igaz, ő – bár 1918. október 19-én részt vett az orvoskar megalakulását kimondó ülésen – 1918 novemberében bekövetkezett halála miatt oktatói tevékenységét nem kezdhette meg, királyi kinevezése mégis fontos kordokumentum. Halála után ugyanis 1944-ig a Debreceni Egyetemen nem működött izraelita vallású egyetemi tanár.”⁴ A szóvá tett hibát lehetne azzal magyarázgatni, hogy az egyetem korabeli almanachjaiban sincs nyoma ennek a professzorságnak,⁵ s hogy az Orvostudományi Egyetem történetét és professzorainak életrajzát közlő monografikus kötetekben is csak az újabb változatokban szerepel Vészi Gyula életrajza.⁶ Ezzel azonban el is fogynak a mentegőzési lehetőségek, mert a debreceni egyetem első szisztematikus, Varga Zol-

² Debreceni Szemle 2013/2-3. pp. 145–149.

³ Orosz István, ifj. Barta János (szerk.): A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debrecen, 2012.

⁴ Debreceni Szemle 2013/2-3. p. 148.

⁵ Az 1918-19-es tanév almanachjában is egyedül az Egyetemi alapítványok rovatban fordul elő: „16. Dr. Vészi Gyula orvosprofesszor emlékére az orvosi kar tanáraitól tett alapítvány. Az alapítványi tőke jelenlegi álladéka 1000 K-na.” A Debreceni Magyar Állami Tudományegyetem Almanachja az 1918–19. tanévről. Debrecen, 1920. p. 31.

⁶ Nem szerepel a Bot György: A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajza 1918–1988. (Debrecen, 1990.) c. kötetben. Pedig itt a kar megnyitásával foglalkozó fejezetben említést találunk arról, hogy az 1918. október 19-én tartott orvostanári gyűlésen „megválasztották ... kari jegyzővé Vészi Gyulát”. Szerepel viszont a Kapusz Nándor – Petrovics Alica – Vásárhelyi Ferencné: Kilencvenéves a debreceni orvostudomány. (Debrecen, 2008) c. kötetben, ahol a 738. lap gondosan összeállított (bár zsidóságát nem érintő) ismertetést nyújt Vészi Gyuláról.

tán által írt történetében néhány sorral már szerepelt Vészi, mint az élettani tan-
szék első birtokosa,⁷ s a Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények 2010. évi I.
évfolyamának első számában Mudrák József gondos adattári összeállításában is
ott van, mint az Élettani Intézet igazgatója: „Dr. Vészi Gyula ny. r. tanár 1918.
IX. 18. – 1918. XI. 1. (†)”⁸ A mi adattárunkkal egyező évben, 2012-ben megje-
lent centenáriumi egyetemtörténet orvoskari fejezete pedig a karalapításnál már
a szükséges részletességgel tárgyalja Vészi Gyula kinevezését és korai halálát.⁹

Persze a kritikát még mindig lehetne azzal hátrítani, hogy ezekben az említé-
sekben sehol sincs szó Vészi professzor zsidóságáról. Ez igaz ugyan, de Vészi
Gyula mégiscsak szerepel az 1929-ben megjelent Zsidó lexikonban.¹⁰ Ez a szó-
cikk megvolt a mi cédularengetegünkben is, de meglapult az újságíró elítél-
tárhoz tartozó apa, Vészi József Pester Lloyd főszerkesztő lapjai között, mint a gyer-
mekeire vonatkozó adalék. Ha adatgyűjteményünk digitalizált lenne, ez a hiba
nem következett volna be, így azonban sajnálatos módon bekövetkezett. Mudrák
József egyetemtörténész kollegának volt az ötlete, hogy mivel adattárunknak
újabb, javított kiadása nemigen lesz, mégiscsak pótolni kellene a hiányt. (Külö-
nös tekintettel arra, hogy egyetlen életrajzi lexikonban sem szerepel Vészi Gy-
ula.) Ez magyarázza, hogy a Vészi Gyulával kapcsolatban összegyűjtött informá-
ciókat adattári rendszerben ugyanazon címszavak szerint állítottuk össze, mint
ahogy azt 2012-ben megjelent adattárunkban a többi zsidó és zsidó származású
egyetemi tanárnál tettük.¹¹

Most nem soroljuk fel a Vészi Gyula esetében is kiaknázott olyan forrástípu-
sokat, amelyeket adattárunk összeállításához sztetenderd módon használunk. Egy
levéltári forrást azonban szükséges kiemelni a sorból. Általában ismert, hogy
a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium dualizmuskori iratanyaga 1956-ban
csaknem teljes egészében megsemmisült. Az egyetemekre, tehát az egyetemi

⁷ Varga Zoltán: A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944. Debrecen,
1967. p. 259.

⁸ Mudrák József: Szemináriumok, intézetek, klinikák vezetői és szakelőadók a Deb-
receni Tudományegyetemen (1914–1950). Gerundium Egyetemtörténeti Közlemények
MMX. Vol. I. Nr. 1. 136.

⁹ Kapusz Nándor – ifj. Barta János: Az Orvostudományi Kar. In: Orosz István és ifj.
Barta János (szerk.): A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debrecen, 2012.
pp. 207-208

¹⁰ Újvári Péter (szerk.): Zsidó lexikon. Bp., 1929. p. 948. Egyébként ez az egyetlen
lexikon, amelyben Vészi Gyula önálló címszót kapott, jóllehet, mint egyetemi tanár-
nak ott lett volna a helye a Magyar Életrajzi Lexikonban és az Új Magyar Életrajzi
Lexikonban is.

¹¹ A címszó teljes közlését aprólékos, az érintett életpályáját és családi adatait részlete-
sen közlő formájában a Debreceni Szemle nem tudta vállalni. Remélhetőleg erre a
közeljövőben valahol sor kerülhet. (Szerk.)

tanári kinevezésekre vonatkozó 1916 és 1918 közötti könyvek és az iratok nagy része viszont megmaradt. Így találtuk meg a Vészi Gyula 1918-as professzori kinevezésével kapcsolatban keletkezett irat együttest.¹² Az iratcsomó egyébként mindhárom, 1918 őszén kinevezett debreceni orvoskari tanár (Vészi mellett Orsós Ferenc és Verzár Gyula) meghívására vonatkozóan bőséges anyagot tartalmaz, bemutatva az egész ügymenetet. A Vészihez kapcsolódó iratok különösen fontosak, mert rövidre szabott életútja miatt nagyon kevés dokumentum maradt fenn erről a 30 évesen nyilvános rendes egyetemi tanári pozícióba került, s addig mintegy harminc komoly tudományos közleményt jegyző, ígéretes tudósról.

Az adattári rendszerű közlés esetén két problémát még egyértelműen tisztáznunk kell. Az első kérdés az, hogy az 1918. november 1-jén elhunyt Vészi Gyula egyáltalán egyetemi tanárnak tekinthető-e, hiszen tényleges egyetemi tanári tevékenységet nem végzett, mivel csak 1919 júliusában indult szervezett oktatás tanfolyam formájában azoknak az orvos- és gyógyszerészhallgatóknak, akik a háború alatt elmaradtak tanulmányaikban, a kar megnyitására pedig még később, 1921 novemberében került sor. A pontos jogi helyzet az, hogy a polgári korszakban, aki az egyetemi autonóm testületek által javasolt tudósok közül a vallás- és közoktatásügyi miniszter felterjesztése alapján királyi/kormányzói kinevezést kapott, s ezt követően 30 napon belül szabályszerűen letette az egyetemi hatóság előtt egyetemi tanári esküjét, az esküokmányt aláírta, az attól a pillanattól kezdve egyetemi tanárnak számított. Így az 1918. szeptember 18-án királyi kinevezést kapott, esküt tett Vészi Gyula is ilyen minőségben vehetett részt október 19-én az orvoskari tanárok alakuló ülésén, s így választhatták meg a kari testület jegyzőjévé. Tehát, mint egyetemi tanárnak, mindenképpen helye van az egyetemi tanári adattárban, függetlenül attól, hogy ezt követően két hét múlva meghalt.

A következő kérdés az, hogy ha felekezeti-művelődési alakzatok szerint haladunk, akkor a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok között van-e a helye. Minden kétséget kizáróan igen, hiszen összes felmenői, apja és anyja is életük végéig az izraelita felekezethez tartoztak. Abban a tekintetben azonban, hogy ő maga élete végéig megmaradt-e ebben a felekezetben, a minisztériumi iratcsomó tanulmányozása közben egy ponton elbizonytalanodtam. A debreceni egyetemi tanács minisztériumnak küldött felterjesztéseiben ugyanis a meghívásra javasolt orvosok bemutatásában, Vészi életrajzában a megszokottól eltérően, nem szerepelt a vallási hovatartozása. Így az hiányzott a királynak küldendő

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium, Egyetemek, főiskolák, középiskolák 1918. 62617 alapszám.

minisztériumi fogalmazványból is. Mészáros Károly miniszteri osztálytanácsos ezért az utolsó pillanatban felvilágosítást kért az egyetemi javaslatot készítő Kenézy professzortól, hogy a javasolt személyek milyen vallásúak. Az iratok között megtalálható Kenézy válasza egy féltényérnyi nagyságú úgynevezett zárt-levelezőlapon:

„Kedves Károly
dr. Orsós Ferenc r. kat.
dr. Verzár Gyula ev. ref.
dr. Vészi Gyula nincs vallása
Szíves üdvözlettel hív szolgád Dr. Kenézy Gyula”

Mint tudjuk, az 1895: XLIII. tc. valóban megadta annak a jogi lehetőségét, hogy valaki felekezeten kívüli legyen. Ehhez azonban hivatalosan, államilag be kellett jegyeztetni a felekezetből való kilépést (2012-es adattárunkban volt is egy ilyen eset). Vészinél azonban erről nem volt szó. A felterjesztés fogalmazványában más tintával végül is az izraelita felekezetet toldották be, s ez került a végleges magyar és német nyelvű miniszteri felterjesztésbe is. Ez szerepelt egyébként Vészi Gyula bonni egyetemi beiratkozásánál, s halotti anyakönyvében is. Valószínűleg arról lehet szó, hogy a Vészi család nem nagyon ragaszkodott a vallási előírásokhoz, nem gyakorolta különösebben vallását, s Kenézynek erről lehetett benyomása vagy valamilyen ismerete. Lehet, hogy Vészi Gyula kicsit messzebbre is jutott az eltávolodásban, az elvilágiasodásban, de izraelita felekezetéből hatóságilag nem lépett ki, tehát mindvégig hivatalosan izraelitának számított. Itt jegyezzük meg végül, hogy Kenézy általában kissé bizonytalan lehetett Vészi Gyula életrajzi adatait illetően. A megadott életrajz eleve feltűnően rövid más hasonló életrajzokhoz képest, s a születési dátumot ismeretlen okból egy évvel későbbre tette. Ebből következően az érettségit, az egyetemi beiratkozást, a diplomaszerezést, sőt a magántanári habilitációt is eltolta egy-egy évvel. Anyakönyvi, egyetemi anyakönyvi adatok alapján bizonyos, hogy ennek az egy éves eltolásnak nincs alapja, így azt nem is vettük figyelembe Vészi Gyula életútjának most következő leírásánál.

A professzor gyorsan felemelkedő, nagypolgári életvitelű zsidó családban született. Apai nagyapja Aradon volt kocsmáros. Apja, Vészi József, aki az aradi királyi katolikus gimnáziumban érettségizett, 1877-ben, 19 évesen Budapesten kezdte sikeres újságírói pályáját. A nagy ívű karriert befutó apa 1884-ben vette feleségül a budapesti áru- és terménytőzsde titkárának, Keményfi Gábornak a leányát. A gyorsan és sikeresen integrálódó, de izraelita felekezetét megtartó házaspár hat gyermeke közül Vészi Gyula harmadikként született 1888. június

29-én a család akkori nagymarosi nyári lakában (Budapesten anyakönyvezték). A középiskolát, az akkor már főszerkesztő laptulajdonos (Budapesti Napló), sőt országgyűlési képviselő gyermekeként a budapesti elitek kedvelt intézményében, az egyetemi Tanárképző Intézet gyakorló gimnáziumában, az úgynevezett mintagimnáziumban végezte. Ott is érettségizett 1906-ban. Abban az évben, amikor apja – aki a Fejérváry-kormány alatt miniszteri tanácsosi rangban a miniszterelnökség sajtóosztályát vezette – a darabont kormány bukása után családjával együtt Berlinbe költözött.

Véshi Gyula – humán beállítottságú családjától eltérően – a természettudományok iránt érdeklődött. Érettségi után, 1906 októberében a göttingeni egyetem orvosi karára iratkozott be. Itt hamarosan a világhírű fiziológus professzor, Max Verworn (1863–1921) tanítványi köréhez csatlakozott. Még egyetemi hallgató volt, amikor 1910-ben saját vizsgálatai alapján két cikke is megjelent a professzor által alapított *Zeitschrift für Allgemeine Physiologie* című folyóiratban. Mesterét követve 1910. április 26-án kilépett a göttingeni hallgatók közül, s május 3-án beiratkozott a bonni egyetemre. Mindamellet a göttingeni egyetem orvosi karán szerezte meg 1911-ben doktori oklevelét. Ezután Bonnban már Verworn professzor tanársegédjeként működött. Meg is házasodott, a wuppertali családból származó evangélikus Hilde Drödert vette feleségül, akitől 1914-ben leánygyermeké született. 1914 őszén habilitált, a fiziológia magántanára (Privatdozent) lett a bonni egyetemen. A világháború alatt katonai szolgálatra vonult be. Hosszabb ideig vezette a miskolci katonai megfigyelőállomás laboratóriumát, majd Budapesten a Pénzügyintézetek Hadikórházában teljesített szolgálatot. Budapesti beosztása idején a tudományegyetem gyógyszerészeti laboratóriumában dolgozva folytatta tudományos munkáját.

Közben az 1912-ben alapított debreceni tudományegyetem, amelynek 1914-ben csak három kara jött létre, szorgalmazta a negyedik kar, az orvoskar megnyitását is. Kenézy Gyula, az 1916-ban kinevezett első orvosprofesszor 1918-ban azt a koncepciót fogalmazta meg, hogy a kar indulásához az első két évfolyam kötelees tárgyait előadó tanárokat kell először kinevezni. A debreceni egyetemi tanács 1918. március 20-án magáévá tette az elképzelést, s Kenézy személyi javaslatát is támogatta. Így született meg a tanács felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, amelyben a kórbonctani, az általános kór- és gyógytani, valamint az élettani tanszék megalapításához kérte a miniszter támogatását. Az utóbbi, az élettani tanszékre a 30 éves Véshi Gyula meghívását javasolta részletes indoklással s a szokásos életrajzzal. A felterjesztés megállapította, hogy Véshi szakirodalmi működése főleg az általános idegélettan területével foglalkozik, s a Verworn-iskola több tagjával együtt részt vett az idegingerület lényegének megismerését célzó vizsgálatokban. Kiemelte, hogy Verworn méltá-

nyolja tanítványa munkásságát, amit újabb dolgozataiban több idézet is bizonyít. Apponyi Albert miniszter a három javasolt tanszék közül csak az élettani tanszék alapítását támogatta. Az egyetem június 11-én, hivatkozva a klinikai építkezések előrehaladására, megismételte korábbi felterjesztését, amire az Apponyi helyére lépett új miniszter, Zichy Jenő július 2-i leiratában kedvezően válaszolt, hozzájárulva mindhárom tanszék alapításához. Hangsúlyozta, hogy az új tanszékekre „talentumos, tetterős, fiatalos munkakedvvel megáldott, az egyetemi oktatásban jártas, annak szükségleteit átérző erőket kell kinevezni.” A miniszter ugyanekkor a debreceni orvostudományi professzori meghívások elbírálására egyetemenkénti szakbizottságot kért fel a már működő orvosi karok professzorai közül. A bizottság elnöke a budapesti Bókay Árpád lett, tagjai szintén Budapestről Buday Kálmán és Liebermann Leó, Kolozsvárról Veress Elemér, Pozsonyból Pekár Mihály, valamint Debrecenből maga Kenézy Gyula. A bizottság július 20-i ülésén mindhárom felterjesztett tudóst támogatta, mondván: „A debreceni javaslat szerencsés kézzel nyúlt a rendelkezésre álló fiatal tudósgeneráció legjobbjai felé.”

A bizottság Vészi Gyuláról többek között azt írta, hogy a világhírű tudós Max Verworn „szellemében való fejlődés, gondolkodás és munkásság jellemzi ezt a talentumos fiatal erőt, akinek dolgozatai nemcsak minutiosus experimentális készséget, hanem filozófiai iskolázottságot is árulnak el. Vészi doktor előadói képességét nyugodtság, világos fogalmazás jellemzik. A háború őt is a harctérre szólította bonni laboratóriumából, de még a harci zaj közepette is talált alkalmat tudományos munkásságra. Utolsó dolgozata, mely a narkosis elméletével foglalkozik, egész új módszerű irányban, új csapáson indul; budapesti szolgálati beosztása alatt a budapesti egyetem gyógyszerészeti laboratóriumában készült, s ez a dolgozata is, mint a többi, mind a finom gondolkodó, egyszerű módszerekkel dolgozó, szigorúan logikus okfejtéssel fogalmazó bűvárt mutatják be nekünk. Vészi dr. méltán sorakozik az előzőekben jellemzett két jeles és tehetséges fiatal bűvár mellé, úgy hogy az egyetemi tanács ezen választását is szerencsésnek látja a bizottság, s egyhangúlag hozzájárul a tanács javaslatához.” A szakbizottság véleménye alapján augusztus 22-én elkészült a minisztériumban a királynak küldendő felterjesztés magyar nyelvű fogalmazványa. Némi kiegészítéssel 1918. szeptember 4-én terjesztették fel a királynak a legfelsőbb elhatározás szövegét, s ennek részletes indoklását, a szövegek pontos német fordításával együtt.

IV. Károly király 1918. szeptember 18-án írta alá Vészi Gyula nyilvános rendes tanári kinevezését a debreceni tudományegyetem élettani tanszékére. A kinevezés megjelent a Budapesti Közlönyben, s a debreceni egyetemi tanács az előírt 30 napon belül szabályszerűen kivette Vészi Gyula hivatalos egyetemi tanári esküjét is. A három új kinevezéssel immár négyfőssé lett orvostanári csoport október 19-én megtartotta első ülését, ahol kimondták a Debreceni M. Kir.

Tudományegyetem Orvosi Karának megalakulását. Vészi Gyulát, mint legfiatalabbat, a tanács jegyzőjévé választották. A Budapestre visszatérő Vészi azonban alig két hét múlva az akkor spanyolnáthának nevezett influenzajárvány áldozata lett. A Budapest VIII. kerületi halotti anyakönyv szerint felesége, Hilde Dröder 1918. október 31-én délután 3 órakor, Vészi professzor pedig másnap, november 1-én délután 5 órakor hunyt el a Ludoviceum utca 2. sz. alatti klinikán. A kari tanács második, 1919. január 30-i ülésén, amelynek egyik napirendi pontja volt Vészi Gyula váratlan halála, jegyzőkönyvezték a professzor apjának, a Pester Lloyd főszerkesztőjének, Vészi Józsefnek a tájékoztatását arról, hogy fia barátai alapítványt tettek az élettani kutatások támogatására.

A szépreményű ifjú professzor, a tragikus sorsú Vészi Gyula elárvult gyermekét, Vészi Évát az egyik nagynéni, Vészi Jolán és férje nevelték fel. Ez a férj Bíró Lajos volt, az Újság c. lap munkatársa, s egyben divatos író, aki a Károlyi-kormány idején külügyi államtitkár lett, majd az emigrációban, Hollywoodban és Londonban sikeres filmforgatókönyv íróként működött. A Vészi-család egyébként jeles irodalmi tagokat felvonultató család volt. Már említettük Vészi professzor apját, aki évtizedekig a mértékadó közép-európai lap, a Pester Lloyd főszerkesztője volt, 1927-től örökös felsőházi tag, majd írói munkásságáért a Corvin-koszorú kitüntetésre. Vészi Gyula legidősebb nővére, Vészi Margit is író és újságíró volt. Ady Endre az ő iránta érzett szerelméről vallott a Margita élni akar című verses regényében. Vészi Margit első férje, a nagysikerű drámaíró, író, publicista, Molnár Ferenc volt. Rövid ideig tartó házasságukból született Molnár Márta író, szerkesztő, műfordító, akit férje, Sárközi György író után Sárközi Mártaként tart számon az irodalomtörténet. Az ő gyermekük Sárközi Mátyás, az Angliában élő író, publicista.

Lenkey Béla

Húsz éves a Kossuth Lajos Tudományegyetem Baráti Köre

A Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) rektori vezetése és a városunk közéletében jelentős szerepet játszó egykori diákjaink körében régóta érlelődött a gondolat, hogy egyetemünk hagyományainak ápolására – végzett diákok bevonásával – az egyetem céljainak megvalósítását támogató szervezet alakuljon. Ezeket a gondolatokat az 1993/94-tanévben váltotta valóra – Abádi-Nagy Zoltán rektor felkérésére – a Nánási Pál egyetemi tanár vezette kis közösség, s ennek eredményeként 1994 őszén a bíróságon bejegyezték a KLTE Baráti Köre Egyesületet.

Az alapító okiratban megfogalmazottak szerint az Egyesület célja:

„A KLTE egykori és jelenlegi hallgatói, oktatói, egyéb munkatársai egymáshoz és az egyetemhez fűződő kapcsolatának ápolása, tapasztalataik figyelembevétele és hasznosítása.

A KLTE egykori és jelenlegi polgárainak szakmai segítése, tudományos fejlődésük előmozdítása, az oktatási és tudományos tevékenység pártolása és színvonalának emelése.

Egyetemünk hírnevének öregbítése, szakmai tekintélyének és tudományos rangjának emelése, az egyetem hazai és nemzetközi kapcsolatainak bővítése.

Hagyományok ápolása: rendezvények, megemlékezések, baráti találkozók szervezése.

A fenti célokat az Egyesület az egyetem vezetésével szoros együttműködésben valósítja meg nyereség- és vagyonszerzés elérése nélkül, közhasznú tevékenység formájában.”

Az első években az alapok lerakásának fontos munkálatai folytak, kialakult a szervezeti forma, valójában gyümölcsöző együttműködés jött létre az egyetemi vezető testületekkel és tisztségviselőkkel. Sajnos, a vezető oktatók csak nehezen csatlakoztak körünkhöz, annak célkitűzéseiseihez, s ezen a területen még ma is van mit tennünk. Kialakultak az alapvető adminisztrációs csatornák, s körvonalazódott egyféle támogatási rendszer is, és ez biztosította a működés feltételeit. (Ma már csak saját anyagi forrásainkra támaszkodhatunk.) Támogattuk azokat a kísérleteket, amelyek az akkori társegyetemeken hasonló „Öregdiák” szervezetek létrehozására irányultak. A Baráti Kör megszilárdult alapjain 1998 szeptemberé-

től kezdve egyre erőteljesebben bontakozott ki az azóta állandósult, egész évet betöltő programsorozat rendszere.

Ekkor lépett Egyesületünk élére Nyirkos István egyetemi tanár és a jelenlegi elnökség néhány meghatározó tagja. Már ekkor bekapcsolódott a szervező munkába e sorok írója, aki 2004-től elnökként átvette az egyesület irányítását.

Egyetemünk névadójának születési bicentenáriuma alkalmából Kossuth Lajos tiszteletére tölgyfát ültettünk. Kossuth Emlékermünket is ekkor, 2002-ben alapítottuk, hogy méltóképpen megköszönhessük és elismerhessük egykori diáktársainknak, kollégáinknak az egyetemünkért, a közösségért végzett kiemelkedő munkát. A tizenkét év alatt 49 alkalommal adtuk át ezt az elismerést, főként az egyéni teljesítményt mérlegelve, de odaítéltük közösségnek is. Az egyetem alapításának centenáriuma kisgrafikai pályázatot hirdettünk, s több kiállítást szerveztünk (Alkotó tanárok kiállításai, Holló László-díjasok emlékkiállításai). A kisgrafikai pályázat nyertese Salamon Árpád szlovéniai grafikus lett, Szilágyi Imre debreceni grafikus pályamunkáját pedig az akkori rektori vezetés jubileumi jelképnek választotta. Évente-kétévente visszatérő kiállításainkon – Egyetemi Művészeti Tárlat, Kerítéstárlat, Újesztendei Grafikai Tárlat – mutatjuk be a Körhöz kapcsolódó alkotóművészek – valamennyien egykori diáktársaink, munkatársaink – alkotásait. A 100 éves BTK-t is Egyetemi Művészeti Tárlat kiállítással köszöntöttük.

Mára már stabil, kiforrott programpontok határozzák meg működésünket. Előadássorozatok zajlanak a Kossuth Klub keretében („Debreceni diák voltam...” , „Világjárók – világlátók”, „Könyvbemutatók”), ahol volt hallgatótársaink tartanak beszámolókat, hogy a tudomány, a művészet, a gyakorlati élet területén elért eredményeiket megismertessék az alma materrel, az érdeklődő mai diákokkal. Vendéglelőink között nemcsak a hazai közélet, a tudományos/művészeti világ elismert tagjai, de a világ élvonalába tartozó NASA kutatómérnöke is szerepeltek.

A kapcsolatok ápolására és fejlesztésére minden ősszel találkozókat, bált szervezünk, ezek meghitt és népszerű eseményekké váltak. Báljainkat mindenkor a jubileumi díszoklevél-átadó ünnepségekkel egyeztetett időben rendezzük. Meglévő tagságunk és az érdeklődő kollégák részére rendszeresen szervezünk kirándulásokat, a több mint húsz kirándulás tíz országba vitt el bennünket. Az úti cél főként a történelmi Magyarország valamely régiója (Erdély, Felvidék, Délvidék, Kárpátalja). Emlékezetes volt a Kossuth-bicentenáriumi alkalmából Torinóba szervezett út. Aki részt vett ilyen programokon, igazi kultúrhistoriai élményekről tud beszámolni. Tavaszköszöntő kirándulásainkon a természet egy-egy maradandó élményt nyújtó szép pillanatával ismerkedtünk, mint például a vadnarcisz virágzással Huszt mellett, vagy a kárpáti sáfrány „virágzó szőnyegével” Biharfüreden, de megcsodáltuk már a parti fecskék titokzatos, mozgalmas életét is a Tisza meredek löszfalai mentén.

Aranydiplomásaink megbecsülésének jeleként emlékfával köszöntjük díszokleveleinket.

Minden esztendőben beszámolunk tagtársainknak egy évzáró közgyűlésen, melyet az „Adventi vacsora” keretében szervezünk meg, nagy sikerrel, általában a Régi Vigadó étteremben.

Egykori jeles tanáraink emlékét faültetéssel, emléktábla-állítással kívánjuk megőrizni. Domborműves emléktáblákat avattunk a kémiai épületben Varga Ottó, a TTK első dékánja, Szarvas Pál, Bognár Rezső, Rapcsák András volt rektoraink születésének centenáriumán. Több más emlékhely is jelzi az effajta hagyománytiszteletet a központi épületet övező campus területén, a főépületben, a kémiai épületben, az élettudományi épületben, a Botanikus Kertben, továbbá a Kassai úti campuson. Földvári Aladár, Gunda Béla, Gyires Béla, Haraszty Árpád, Imre Lajos, Juhász-Nagy Pál, Kádár László, Soó Rezső, Zilahi-Sebess Géza egykori professzorainknak szenteltünk emléktáblát. Az emléktáblák felállítását munkatársaink és egykori diáktársaink adományai teszik lehetővé, s természetesen a szakmai szervezetek támogatása is nélkülözhetetlen hozzá.

Nem csupán az egyetemen belül, de a városban is több emlékhely mutatja Baráti Körünk tevékenységét, mint például a Szalai utcában a Szalai Sándor domborműves emlékoszlop, vagy a Kálvin téren a Diószegi–Fazekas emléktábla. Több aradi vértanúnak is állítottunk a róluk elnevezett utcákban emléktáblákat. Erdélyben, szülőföldjükön kaptak emléktáblát Rugonfalvi Kiss István hajdani rektorunk és Berei Soó Rezső neves professzorunk.

Rendszeresen igyekszünk segíteni a határainkon túli magyar közösségeket is, elsősorban könyvadományokkal. Könyveket gyűjtöttünk az alakuló Selye János Egyetem Könyvtárának, legutóbb a Szabadkai Városi Könyvtár felhívására szerveztünk sikeres könyvgyűjtést. Tárgyi adományokat is vittünk egyik erdélyi utunk alkalmával a Dévai Gyermekekothonnak.

Összegezve az elmúlt évtizedeket, elmondhatjuk, sikeresen teljesítettük – s a jövőben is erre törekszünk – az Egyesület célkitűzéseiben megfogalmazottakat. Tíz éve e sorok írója irányításával dolgozik az Egyesület és vált ismertté, elfogadottá egyetemünkön. Az általunk szervezett programok népszerűek, látogatottak. Ezt az önzetlen munkát ismerte el a BTK vezetése, amikor kitüntetéssel jutalmazta elnöki tevékenységét. Most ismét tisztújítás következik. Az új vezetők szilárd alapokon álló, sikeresen működő Baráti Kört igazgathatnak a jövőben. Hallgatnak ránk egyetemszerte, közel 1500 levelező tagtársunk értesül és kapcsolódik be rendezvényeinkbe. „Öregdiák” hírlevelünkben nyomtatott és elektronikus formában immár 17 éve, évente négyszer tájékoztatjuk tagtársainkat, pártolóinkat tevékenységünkről, az egyetemen történekről.

Rendszeres programjaink mellett a jubileumi tanévben még első rektorunk, Kiss Ferenc tiszteletére fogunk faültetéssel emlékezni, Woyarovich Elek egyetemi tanár születésének centenáriumán emléktábla avatást tervezünk.

Köszönjük ezen a helyen is mindazt a támogatást, amely nélkül programjaink nem valósulhatnának meg. Köszönjük volt diáktársainknak, akik hovatartozásukat így is kifejezve, tagdíjbefizetéssel is segítik munkánkat. Rendszeres támogatóink között van a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, a Hold Fénymásoló. A Botanikus Kert, a Sziget Könyvesbolt és az Ajándékbolt pedig kedvezményeket biztosít tagjaink részére.

Elérhetőségünk: www.unideb.hu /Hallgatók/ KLTE Baráti Köre honlapon, vagy drótposta címünkön: kltebk@citromail.hu

Történelem és emlékezet. Egy akadémiai ülészak előadásai.

Összeállította Hunyady György és Török László.

Budapest, Kossuth Kiadó. 2014. 207 lap

Korunk egyik legjelesebb francia történésze, Pierre Nora műveiből 2010-ben K. Horváth Zsolt szerkesztésében válogatás jelent meg a Napvilág Kiadónál *„Emlékezet és történelem között”* címmel. Ebben olvashatjuk, hogy „a történelem mindig problematikus és tökéletlen rekonstrukciója annak, ami már nem létezik. Az emlékezet mindig időszerű jelenség, az örök jelenhez kapcsolódásunk megélése: a történelem viszont a múlt megjelenítése”. Azt is Nora fogalmazta meg, hogy a „történelem és az emlékezet

folyton keveredik, a történelem azt jegyzi fel, amit az emlékezet diktál neki”.

Aligha véletlen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya a 2014. évi közgyűlési időszakban „Történelmi emlékezet és történettudomány” címmel rendezett szakmai konferenciát, s ennek az előadások jelentek meg, kiegészítve és jegyzetekkel ellátva a Kossuth Kiadó jóvoltából. A konferencia tematikájának aktualitását Hunyady György osztályelnök és Török László osztályelnök-helyettes abban fogalmazták meg: az Akadémiának „elkerülhetetlen” szakmai és erkölcsi kötelessége, hogy közérdekű kérdésekkel tárgyyszerűen és szókimondó módon foglalkozzék, még akkor is, ha ezek a kérdések politikai konfliktusokban is megjelennek.

A kötetben kilenc akadémikus (Hunyady György, Ormos Mária, Zsoldos Attila, Gyáni Gábor, Marosi Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Romsics Ignác, Frank Tibor, Nyíri Kristóf) és egy jeles közéleti személyiség (Ervin Staub) tanulmánya olvasható, s nem állítható, hogy ezeket az írásokat a konfliktusok elkerülése jellemezné. Az olvasó meggyőződhet arról, hogy valamilyen nyien az általuk felismert, vagy

felismerni vélt történeti igazságot tárták a nyilvánosság elé.

Hunyady György (*Visszatekintés a jelenből*) abból a pszichológiai tényből indul ki, hogy a múlt emléket a mindenkori jelen formálja s ebben fontos szerepet játszanak az emlékezet helyek, amelyek, amelyeket az említett Nora szerint az az érzés szüli, hogy már nincs spontán emlékezet. Ilyen emlékezhely a Szabadság téri szobor is, amely feledtetni próbálja a Horthy-kormányzat felelősségét a II. világháborúban és a holokausztban. Állásfoglalásának lényege: „ne tagadjuk le, hanem tagadjuk meg” a zsidóság több évtizedes diszkriminációját, a rasszizmus antidemokratikus kultuszát (14. lap). Tanulmányának izgalmas része az a 2012-ben készített felmérés, amely hat korszak (dualizmus, Horthy-rendszer, Rákosi-korszak, Kádár-korszak, rendszerváltás, jelenkor) iskolai tanulók általi megítélését foglalja össze. Ebben a rendszerváltás, öt tényezőből (szabadság, anyagi jólét, társadalmi egyenlőség, társadalmi kohézió, remény), háromszor szerepel az első, egyszer a második és egyszer a harmadik helyen. A Horthy-rendszer viszont a negyedik helynél soha nem került magasabbra (háromszor negyedik, kétszer ötödik hely. A Rákosi-rendszer „bizonyítványa” még rosszabb, háromszor kerül a hatodik, egyszer az ötödik és egyszer a második helyre.

Ormos Mária írásában (*A történész dolga*) is hasonló a kiinduló pont, mint Hunyady Györgynél, de fordítva, nem azzal, hogy a jelen formálja a múlt emléket, hanem azzal, hogy a múlt befolyást gyakorol a mindenkori jelenre (27. l.). A

történettudomány, amely máig is küzd azért, hogy tudományként ismerjék el, olykor kénytelen „töredékekből” dolgozni, s különösen a politikatörténet nehezen tudja elkerülni a mindenkori politika befolyását. Erre a szerző két példát elemez. Az egyik annak a 17400 zsidónak az esete, amit a kortársi feljegyzések egyike valóban idegenrendészeti problémának tekintett. A szerző azonban rámutat, hogy más „töredékek” (cserepek) „kitelepitésről”, „elvándoroltatásról”, „esetleges evakuálásról” szólnak, azaz az „idegenrendészeti eljárás” (amelyet egy, az esettel foglalkozó mai történész is használt) csak fedőneve volt egy olyan eljárásnak, amellyel magas rangú kormányzati szervek – a miniszterelnökség, a belügyminisztérium, a vezérkari főnök, az ungvári kormányzói biztos – döntötték el a szerencsétlenek sorsát. Ha (ekkor még) nem is számoltak tudatos tömegmészárlással, azzal tisztában kellett lenniük, hogy ezek az emberek deportálásuk helyén lakás és élelem nélkül éhhalálra voltak ítélve. Egyetlen, vagy néhány adatból nem lehet végső következtetéseket levonni, állapítja meg az akadémikus asszony (33. l.). Ugyanez a véleménye a világháborús emlékmű kérdésében is, ahol a szimbólumok ismeretének hiánya vezethet téves következtetésekre. A sas pl. nem utalhat a német megszállásra, mert az nem a sas, hanem a horogkereszt jegyében ment végbe. Ráadásul a sas nem valamiféle ártatlan angyalt támadott meg. A német megszállás egy olyan magyar kormány ellen irányult, amely a háború befejezésén fáradozott. Ezt kellett megakadályozni, de nem az olasz mintára,

ahol Mussolinit a németek nem kiszabadították, hanem foglyul ejtették, és az olasz hadsereget táborokba zárták. Magyarországon 1944. március 19-én a német bevonulás nem általános megszállást eredményezett, hanem egy olyan befolyásgyakorlást, amely sem a történelemben, sem a korban nem volt ismeretlen (vazallus államok, bábállamok). Ez volt a helyzet Dániában, Pétain Franciaországában, Hollandiában, Norvégiában, a szlovák és horvát bábállamban. Nem lehet a felelősség alól mentesíteni már azt sem, aki vállalta a bábállami szerepet, majd átadta a hatalmat a bábállami szerepet ugyancsak vállaló Szálasinak, s azokat a hivatalnokokat sem, akik készségesen közreműködtek az ország „zsidótlantásában”. Nem tisztázott Gábrriel arkangyal szimbolikus szerepe, de a szobor felirata sem, amely a „világháború minden áldozatának” kíván emléket állítani. A kérdést Ormos Mária úgy teszi fel: a támadók és a megtámadottak valóban közös emlékművet érdemelnek? Egybe lehet mosni a gyilkost és az áldozatot? (41. l.) Az akadémikus asszony azzal zárja tanulmányát: „senki sem bízta a történészekre, hogy döntsenek az országban felállítandó emlékművekről és szobrokról, ugyanakkor senki sem tilthatja meg nekik, hogy összeszedjék az összeszedhető ismereteket, és azokat rendelkezésre bocsássák” (41. l.).

A kötet összeállítói arra hivatkoztak, hogy az előadások között olyan is volt, amely a középkorral foglalkozott, mégis a többség a 20. század derekára, a holokausztra és a vele kapcsolatos állami felelősségre fókuszált, így a rendezvénynek, ha

nem is előre eltervezetten volt egy „gondolati íve”. Ebbe a gondolati ívbe jól beleillik Zsoldos Attila középkori tárgyú tanulmánya is (*A hazaáruló és a köpönyegforgató*). Már a középkori krónikások alkalmazták azt a módszert, hogy a múltat a jelen igényeihez kell igazítani. Ez történt a Szent István által megvakított Vazul fiai esetében, akik köréből származtak Árpád-házi királyaink, így az ő legitimitásukat a történesek némi átformálásával kellett igazolni, vagy Károly Róbert híres rozgonyi csatájával, amelyben néhány évtizeddel később már nem az Amadé fiak elleni harcról esett szó, hanem az akkori fő ellenségről, Csák Mátéról. A hazaárulás és köpönyegforgatás példázatát találhatjuk meg IV. Béla király és fia, a későbbi V. István egymás elleni háborújában. Béla legfőbb hadvezérei Kőszegi Henrik és Keményfia Lőrinc voltak. István trónra kerülésével Henrik Prágába menekült, s a történetírók általános véleménye szerint hazaáruló lett, Lőrinc viszont hűségesen szolgálta az új királyt is. Ha azonban Henrik hazaárulóvá vált, akkor Lőrincet köpönyegforgatónak kell tekintenünk – állítja Zsoldos Attila teljes joggal. A 13. század politikai gondolkodásában azonban ezek a fogalmak ismeretlenek voltak. Keményfia Lőrinc nem köpönyeget fordított, ugyanolyan hűséggel szolgálta V. Istvánt, mint korábban IV. Bélát. De nem volt ismeretlen Henrik ellentétes magatartása sem. Azoknak, akik ellentétbe kerültek az uralkodóval egyetlen lehetőségük maradt: a külföldre menekülés (50–51. l.). Zsoldos Attila tanulmányának modern tanulsága – ezt már e sorok írója

teszi hozzá: minden történeti kornak megvan a sajátos felfogása az elvárható állampolgári magatartásról, amely a modern korokban törvényekben manifesztálódott.

A modern korokban nemcsak az elvárható állampolgári magatartás, de a történelem is a politika fogságába esik. Ez válik nyilvánvalóvá Gyáni Gábor tanulmányából (*A történelem jelentése és politikai haszna*). A történelem politikai célokra történő felhasználása, amely (Zsoldos Attila tanulmánya a bizonyosság rá) nem volt ismeretlen a korábbi századokban sem, de akkor tetőződött, amikor az állam törvény útján kötelezővé tette „egy bizonyos múlt emlékezetét” (61. l.). Márpedig, ha az állam magáévá teszi az emlékezés kötelezettségét, „többé nem a történészek írják a történelmet, hanem a politika diktálja” (62. l.). Politikai célokat szolgáltak a nemzeti ünnepek, az emlékművek, a múzeumok, az iskolai történelemoktatás. A történelem politikai célokra történő hasznosítását a liberális alkotmányos államrendszerek teremtték meg, a múlt nacionalista kultusza ugyanakkor a jobb- és baloldali diktatúrák sajátossága volt, és maradt. Az elmondottak miatt – Gyáni Gábor szerint – elválnak egymástól a történészek történelme és a politikailag használt történelem. A kérdés az: összeegyeztethető-e a kettő? Ha abból indulunk ki, hogy a politika csak hasznot kíván húzni a történelemből (ezért állandóan aktualizálja), a történész viszont megérteni akarja a múltat, akkor a kérdésre csak a nem lehet a válasz.

Gyáni ugyanakkor elveti azt a közkeletű felfogást, „amely szerint a történelem politikai használata

meghamisítja a történelem valódi értelmét” (64. l.). Felfogása szerint „a múltnak egynél több történelem feleltethető meg” (uo.) a racionális megismerés keretei között is. (Ezért aggályos *Veritas* = igazság néven történetkutató intézetet alapítani.) „Az egyik, vagy másik történelem közötti választás nem csupán a történészek és politikusok között húz éles választóvonalat” (66. l.), de a történészek között is, ahol egyesek mit sem engednek a szakmai identitás kívánalmaiból, míg mások hivatásuk gyakorlását politikai meggyőződésüknek, vagy céljaiknak rendelik alá.

A történelem politikai használatának mai gyakorlatában Gyáni megdöbbentő hasonlóságokat fedez fel Olaszország, Ukrajna és Magyarország között. Berlusconi Olaszországában kialakult egy olyan történelemkép, amely Itáliát a II. világháború áldozatának tekinti és azért nosztalgiával tekint Mussolinire és a fasizmusra. Ukrajnában Juscsenkó alatt avatták hőrosszá a náccal lepaktáló II. világháborús ukrán haderőt, s a holokauszt szintjére emelték az 1930-as évek ukrain éhség áldozatainak számát. A szerző szerint ebbe a sorba tartozik Magyarország is, ahol alaptörvénybe foglalták a hivatalos (szabadságharcos) történelemszemléletet, s Trianon ürügyén is ártatlanságunkat és Nyugat árulását hangoztatják.

Hunyady György, Ormos Mária mellett Gyáni Gábor is tett utalást a Szabadság téri emlékműre. A művészettörténész Marosi György tanulmánya viszont (*Derűre ború? Művészettörténeti megjegyzések*) jórészt ezzel a műalkotással foglal

kozik. Abból indul ki, hogy emlékművek állítását korábban közmegegyezés, míg napjainkban ezt csak titkolózás előzte meg (74. l.). Marosi Györgynek is gondja van a szobor szimbolikájával. Történetileg csak a milleniumi emlékműben jelent meg Gábrriel arkangyal, mint a „*corona angelica*” mennyei kézbesítője, a sas pedig ugyanolyan heraldikai szimbólum a németek számára, mint a magyaroknak a turul. A szobor egy elvetélt allegória, s Fülep Ferenc már egy évszázaddal ezelőtt megállapította, hogy az allegóriák kora lejárt. A modern élet olyan fogalmai, mint az elektromosság, a sebesség, a vasút, az automobil és a repülőgép, de a profit és a gyáripari munka, vagy a telekommunikáció nem allegorizálhatók „klasszikus mitológia és a humanista emblematika keretében” (79. l.). A legnagyobb problémát Marosi számára azonban az jelenti, hogy „akár jó akár rossz szándékkal” a holokauszt gyászának színhelyét a zsidóságon kívüli tényezők határozzák meg a mózesi második paranccsal ellenkező „figuratív formában” (81. l.). Szigorú ítélete szerint a szobor „tiszteletlenül bánik” a magyar képzőművészeti hagyománnyal, és „erőszakosan” tapintatlan az érintettek emlékezet kultúrájával. Ha a történészviták nem maradtak volna el – állapítja meg befejezésül – akkor nem kellené egy önmagában banális és kisserű vitás esetet komoly képpel tárgyalnunk, hanem természetes helyén: a szégyenletes, mert kulturálatlan otrombaságok sorában” (85. l.).

Az irodalomtörténész Szegedy-Maszák Mihály (*Legyőzhetjük-e*

valaha a múltunkat?) Márai Sándor életútjának elemzésével igazolja, hogy a két háború közötti időszakban a politikai viszonyok fordulatai között az írók nézetei is változtak. Márai nemzetközi sikerének egyik titka az a vélekedés volt, hogy következetesen elítélte az önkényuralmat. Pedig 1919-ben arról cikkezett, hogy „tisztá, megújodott, becsületos” irodalmat akar, s arra kérte a szovjethatalmat, hogy ha kell, terror útján is tisztítsa meg a parazitáktól az irodalmat (90. l.). Később nem akart emlékezni ezekre a szavaira s 1922-ben már visszasóvárogta a polgári világot. Mások is kerültek hasonló helyzetbe. A Kosztolányi szerkesztette (és Horthy Miklós bevezetésével megjelent) „Vérző Magyarország” c. kiadványnak nemcsak Tormay Cécile, de Krúdy Gyula, Babits Mihály, Karinthy Frigyes, Hevesi Sándor és Vészi József is munkatársa volt (91. l.). A Napkelet-ben is dolgozó Szerb Antal igen megértő volt Tormay Cécile-lel szemben. Márai, aki 1945-ben Horthy felelősségét példa nélkül valónak tartotta s 1949–1950 körül „neobarokk fasizmusként” aposztrofálta a kormányzó rendszerét, 1939-ben azt írta a felvidéki bevonulásról, hogy az államfő „bölc és megilletődött szava” indította el az új Magyarország építésének művét (96. l.). Szegedy-Maszák akadémikus kereste a választ arra a kérdésre, hogy a magyar írók zöme miért festett a valóságosnál kedvezőbb képet a Horthy-rendszeréről? A választ abban találta meg, hogy féltek a bolsevizmustól, ezért voltak elnézőbbek Horthyval és rezsimjével szemben (95. l.).

Horthy Miklós a főszereplője Romsics Ignác tanulmányának (*Horthy Miklós emlékezete*). Megalapítja, hogy Horthy Miklóst az 1920-as évek elején egyesek országmentőnek, mások véreskező gyilkosnak, ismét mások felségáruló trónfosztónak tekintették. A legitimista és baloldali Horthy kép azonban szűk körre szorult vissza és a kormányzó az 1930-as évek végén már úgy jelent meg, mint az országot megmentő erőskező katona és ország-építő. Ez a Horthy kép 1945 majd 1990 után jelentős változáson ment át. Historiográfiai áttekintése szerint az első marxista írásokban fasisztának titulálják, de ez az értékelés fokozatosan módosul egészen addig, hogy rendszerét konzervatív, korlátozott parlamentáris szisztémaként határozták meg.

Az 1990 utáni felfogásra nagy hatást gyakorolt Antal József nyilatkozata, Edelsheim Gyulai Ilona könyve és Koltay Gábor filmje. Antal József úgy vélte, hogy Horthy nem volt antiszemita, és 1941-ben nem támogatta a hadba lépést. Romsics akadémikus szerint e vélekedést semmi nem támasztja alá, sőt „légből kapottnak” lehet tartani (118. l.). Gróf Edelsheim Gyulai Ilona emlékiratai elsősorban a zsidók auschwitzi deportálásának felelőssége alól kívánta Horthyt mentesíteni, 1919 utáni ténykedését pedig egyenesen példának állította a rendszerváltó Magyarország elé. Koltay Gábor filmjéről az a véleménye, hogy nemcsak apologetikus, de „súlyos valótlanosságokat” tartalmaz (120. l.). A közvélekedést mégis e nézetek és az egyik parlamenti pártnak az a véleménye alakítja, amely

a kormányzó rehabilitását vetette fel.

A Horthy-rendszer jobb megértését két további tanulmány is elősegíti. Erwin Staub (*A holokauszt Magyarországon, gyökerei és el nem ismerésének hatásai*) és Frank Tibor (*Anglofil magyarok*) írása. Erwin Staub, aki holokauszt túlélők leszármazottja, hat pontban foglalja össze a népiertáshoz vezető főbb hatásokat Magyarországon. A hazai szakirodalom ismert megállapításai mellett a szerző azt is hangoztatja, hogy a „kommunista uralom” is akadálya volt a holokauszttal való szembenézésnek, mert elmaradt a felelősség társadalmi vizsgálata (132. l.). Ez az elmaradás oka lehetett a ma ismét virulens antiszemitizmusnak és cigányellenességnek. Frank Tibor átlagosnál hosszabb tanulmánya az anglofil mozgalmak sok évtizedes múltjának áttekintése mellett elsősorban gróf Bethlen István és Ullein-Reviczky Antal szerepét elemzi, nemcsak az angolbarátság, de a náciellenesség összefüggésében is. A volt miniszterelnök tekintélye tartotta életben – a *The Hungarian Quarterly* folyóirat segítségével – az angolbarát irányzatot Magyarországon, amely a lakosság nagy többségében élő németbarátságot volt hivatva ellensúlyozni (148. l.). Ullein-Reviczky Antal pedig sajtófőnökként, majd svédországi nagykövetségként, angol felesége és isztambuli angol konzul apósa révén igyekezett minél többet tenni a nácizmus ellen. Ez a lehetősége akkor is megmaradt, amikor 1944. március 19-e után nem ismerete el Sztójay bábkormányát és nem vette tudomásul lemondását.

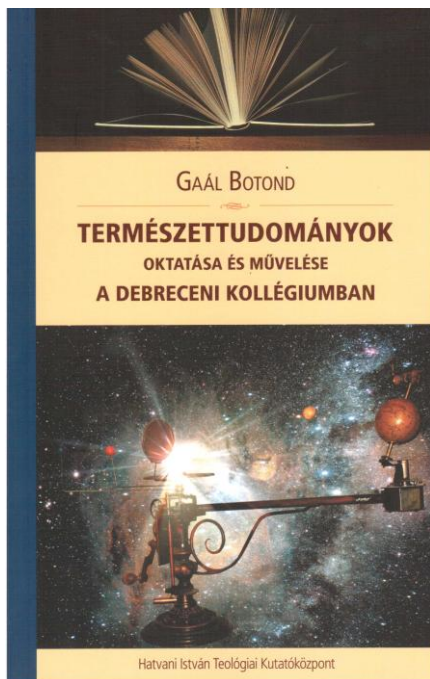
A kötet záró tanulmányát Nyíri Kristóf írta (*Konzervativizmus hagyományok nélkül*). A cím nem sajtóhiba, Nyíri akadémikus egy új konzervatív gondolatot kíván propagálni, s ezt nevezi konzervativizmusnak. Nézetei nem nélkülöznek szakmai aktualitást, amikor azt állapítja meg, hogy „Szakály Sándor emlékezetes januári nyilatkozata (a Kamenyec-Podolszki zsidók „idegenrendészeti” kezeléséről – O. I.) aligha hangozhatott volna el, ha a mai Magyarországon létezne hitelesen konzervatív gondolkodás” (196. l.). A konzervatív gondolkodás szerinte nem a múlt viszonyait kívánja visszaállítani, mert akkor lerombolná a jelent. Nem tudatosult tradicionálizmus, éppen ellenkezőleg, „a jövőendő nemzedékek életlehetőségeit őrzi” (200. l.), és magába olvasztja a klasszikus liberális eszmekör központi elemeit is. Alapvető fogalma a

helyhez-helyezethez kötöttség. Tudásfelfogása nem centralizált és a képi realizmus igazságaira hagyatkozik (206. l.). Nyíri Kristóf is úgy véli – egyetértésben az ülészak többi előadójával –, hogy „a tudomány gyakorlata az igazság kompromisszummentes keresése, a politika gyakorlata az érdekérvényesítés és érdekharmonizáció” (u. o.). Megállapítása akár az egész konferencia summázata is lehetne.

Az ülészak és a megjelent kötet a bizonyossága, hogy a történelemnek, mint tudománynak van szerepe nemcsak az emlékezet őrzésében, de alakításában is, s ha ez utóbbiban esetenként szembekerül a politikával, azt nem tragédiának kell tekinteni, hanem a valóság természetes rendjének.

Orosz István

Gaál Botond: Természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban. 2. átdolgozott és bővített kiadás.
 Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
 Hatvani István Teológiai Kutatóközpont. Debrecen, 2012. 197 oldal.

A protestáns oktatás- és neveléstörténet mind tartalmát, mind formáját tekintve újabb elegáns munkával gyarapodott. Sikerét nem nehéz megjósolni!

Bár szerzője a témából már több fontos előtanulmányt közölt, jelen munkáját három, egymáshoz közelálló jeles dátum indokolta: a Debreceni Egyetem alapításának centenáriuma, a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. év-

fordulója, valamint a Hatvani István Teológiai Kutatóintézet 20. születésnapja.

A természettudományok kollégiumi oktatásának története nemcsak egy intézményé, hanem egy egész országé, a nemzeté. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a forrásokban olvasható sokféle megnevezés. A megmaradásáért küzdő ország szeretete és hálája tükröződik a minősítésekben: „a szegények iskolája”, „az ország iskolája”, „kősziklára épült vár”. A jeles reformátor, Huszár Gál 1562-ben ezt írja Debrecenről: „... egész Magyar Országnek és Erdélységnek s több száz helyeknek a világitó lámpása”.

A hazai reformációnak vallástörténeti küldetése mellett – nehéz történelmünkéből fakadóan – más feladatai is voltak. A nemzet részéről sürgette ezt a történelmi tapasztalat, az állandó küzdelem a török és német elnyomás ellen, a magyarság aktuális politikai és gazdasági állapota és a még „éppen meglévő nemzeti regenerációs képesség”. A politikai és gazdasági változtatás igénye hatalmas tömegeket vitt az új, a kálvini egyház biztonságába. E történelmi mozgást további két tényező segítette: a nyugati protestáns államok gazda-

sági és szellemi ereje, beleértve az egyetemeiket is, valamint a protestáns országok Habsburg-ellenessége, amely aztán megmutatkozott a politikai érdekekben is.

A református iskolaügy iránti elfogultságomat nem tagadom. Az utolsó egyházi tanévben, 1947/48-ban, a Somogy megyei Nagybjom református elemi iskolájának I. osztályába jártam. Aztán egy szép napon levették a tábla fölül az angyalos címert, s mellőle Kogutowicz Manó: Magyarország hegy- és vízrajzi térképét is. Másnap már egy egészen más szellemiségű iskola tanulói lettünk. Az egyház intézményeinek elvétele és kifosztása sokkal gyorsabban történt, mint ma a korábbi, de mára többnyire lepusztult egyházi (tehát közösségi!) értékek visszaadása.

Gaál Botond könyvét Fekete Károly és Gaál István szíves „Ajánlása” és a szerző „Előszava” vezeti be. Mindhárom írás fontos gondolatokra, illetve manapság nem, vagy alig ismert tényekre hívja fel az olvasó figyelmét. Elsősorban arra, hogy a Debreceni Református Kollégiumban tudták, hogy létezésük a nemzeti megmaradás döntő feltétele, amelynek fontos eleme a tanárok és a diákok iskolahűsége és hazaszeretete. A több évszázados Habsburg uralom idején a szükségből erényt kovácsoltak: a peregrináció a személyes kapcsolatok és a hazahozott könyvek révén biztosította az oktatás folyamatosan magas színvonalát, a szemléltető, illetve a kísérletező oktatást. Egyetemi igényeket kielégítő tudományos gyűjteményeket hoztak létre (amit a szemléltetés fontossága mellett a kollégiumi felsőfokú oktatás, a

Református Egyetem alapításának vágya is motivált). Megerősödött az egyházi és a kollégiumi levéltár és könyvtár szerepe. Az „Előszó” kiemeli, hogy a „...sokszor a reménytelenség ellenére” folytatott „...nehéz és küzdelmes fáradozás”, „...a több évszázados lelkes tanítás és tanulás”, a Kollégiumban végzett szívós munka nemcsak a protestáns nemzeti kultúrát, az oktatás és nevelés formáit (modelljeit) gyarapította, hanem elősegítette a magyar tudományos nyelv fogalomrendszerének, nyelvhasználatának bővülését, növelte a hazához és a nemzetéhez való hűséget. A kollégium oktatási és nevelési modellje elősegítette, hogy a természettudományok áttemelése nemzeti kultúránkba az oktatás mindhárom szintjén (elemi-szint, közép- és felsőfok) sikeres lehessen. Javította a teológia és a természettudományok viszonyát. (A lelkészképzés során természettudományos tárgyakat is oktattak, mivel jól tudták, hogy ez a háttértudás a szószekekről elhangozván sem marad hatástalan a közösségi kultúrában.)

Az 1912-ben megalapított Debreceni Egyetem a kollégiumi tanszékeket gyűjteményeivel együtt átvette. Az önálló Természettudományi Kar 1949-ben alakult meg. Az egyetem feldarabolása 1950-től azonban az új világrend győzelmét kívánta szolgálni. Azzal is, hogy az egyetemek Hittudományi Karait vagy megszüntették, vagy önálló, alacsonyabb rangú egyházi intézményekké degradálták. A politikai helyzet változása, a Debreceni Universitas létrejötte az egyesítésnek a lélek mélyén mindig munkáló igényét fejezte ki, a 2000-ben létrejött

Debreceni Egyetem azonban még most is Teológiai Kar nélkül működik.

Gaál Botond könyvének bevezető részeit öt fejezet követi. Az I. fejezet – „A fő korszakok és azok jellemzése” – összefoglalja a protestantizmus európai és hazai fejlődéstörténetét, tárgyalja a téma filozófiai, természetfilozófiai, teológiai, oktatás-, nevelés- és művelődéstörténeti aspektusait, egészen 1912-ig. Bár szerző külön nem tárgyalja, az egész könyvben végigvonul az ország oktatáspolitikáját Klebelsberg befolyásoló két rendelkezés – a *Ratio Educationis* (1777), valamint a Leo Thun gróf által megalkotott *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* rejtett, vagy nyílt hatása. (Utóbbi hatályát 1849. október 9-én, három nappal az aradi tizenhárom kivégzése után terjesztették ki hazánkra.) A kollégium ezek árnyékában, ezek mellett, s ha kellett ezek ellenére oktatta és nevelte a protestáns értelmiséget.

A II. fejezet a „Természettudományi Gyűjtemények” szellemi megerősödést nyújtó történetét mutatja be. A szabadságharc bukása után a bécsi politika a kollégium bölcsésztagozatát (amelyhez a természettudományok is tartoztak) középfokúvá minősítette. A középfokú osztályokban akadémikusok is oktattak és neveltek, akik megmaradt energiájukat a felbecsülhetetlen értékű természettudományi gyűjtemények megteremtésében kama-toztatták. Kialakították a szemléltető oktatás tárgyainak gyűjteményét, megindították a szertárak kiépítését, létrehozták a gyűjtemény-rendszert (herbárium, állat-

gyűjtemény, ásványtár, kőzetgyűjtemény, fizikai eszközök szertára stb.) Ebből a fejezetből ismerhetjük meg a fizikai eszközök katalógusainak fizikatörténeti jelentőségét és a gyűjtemények történetének művelődéstörténeti hátterét. Gaál Botond itt említi, hogy: „... emlékszem, Wigner nagyon meglepődött azon, hogy a természettudományok területén milyen jelentős szerepet játszott az intézmény a korábbi századokban. Megnézte a természettudományi gyűjteményeinket is, ez még jobban lenyűgözte.” (L. Gaál Botond: Wigner válogatott írásai, Debreceni Szemle, Új folyam 19. évf. 2011. 2. szám, 256–260.)

A III. fejezet témája „A természettudományok tantárgyi fejlődése”. Szerző arra keres választ, hogy az előkészítő fázis, az önálló tantárggyá való váltás hogyan volt képes e tudományokat a nemzeti és protestáns kultúra részévé tenni. Úgy véli, „a korabeli tudást összefogó természetfilozófiát Nyugaton az egyetemek oktatták. A gyakorlati tudományok (technika, kereskedelem, ipar, navigáció, földrajz stb.), amelyek több és más tudást igényeltek, csak a 16. század után jelentek meg. ... A természettudományok fejlődését a reformáció megjelenése szintén igényelte és segítette, mivel ellenezte a tekintélyelvűséget és meghirdette a szabad gondolkodás elvét a kutatómunkában.” Ezt látták a peregrináció diákjai, ezt a világgépet hozták haza és (lelkészként, paptanárként) ennek szellemében láttak neki az új művelődés, a nemzeti művelődés felépítésének.”... Gaál professzor a kollégiumi oktatáson belüli tantárgyi fejlődést, annak

mindhárom szintjét vizsgálta, s figyelmeztetett arra is, hogy korábban nem voltak kor szerint csoportosított osztályok.

A kollégiumi oktatást más iskolák oktatásától az is megkülönböztette, hogy saját alkalmazott tanítási módszerei voltak és követték a „*docendo et errando discimus*” elvet. A diákélet szervezett volt, a tanárok nemcsak tanították, hanem művelték is tárgyukat, a peregrinatio során szerzett újabb ismereteiket azonnal oktatták. A 16. századtól bevezették a kiscsoportos és az u.n. praeceptor-oktatási modellt, a szemléltető és a kísérletező tanítást, az ismereteket és eszközöket folyamatosan korszerűsítették. Kialakult a partikulák rendszere, nemzeti politikai feladatként kezelték a tehetséggondozást, a fő cél az volt, hogy: „...szakmailag felkészült protestáns értelmiség nevelődjék évszázadokon át a közösségeik megtartására, az Egyháznak és a Hazának”.

A IV. fejezet „A természet tudományi tárgyak áttekintése” címet viseli. Az egyes tantárgyakat (matematika, fizika, csillagászat, a mérnöki tudományok [technika], kémia, biológia, orvostudomány, földrajz) az európai tudományosság által elfogadott és a kollégium gyakorlatában kialakult oktatási rend szerint tárgyalja. Mivel szerző matematika-fizika szakos gimnáziumi tanár is, nem lepődünk meg azon, milyen nagy örömmel és szakszerűen teszi meg a címben ígért „áttekintést”.

A részletekbe menő értékelésre e recenzióban nincs lehetőség. Néhány fontosabb megállapításra mégis szeretném felhívni a

figyelmet. A debreceni kollégium a hazai matematika-oktatásban alapításától fogva kimagasló szerepet játszott. Debrecenben jelent meg a „*Debreceni Aritmetika*” (1577), a református iskolákban egy évszázadon át használt tankönyv. A Kollégium tanárai később is jeles matematika-tankönyvekkel támogatták e fontos tárgy tanítását. A differenciál- és integrálszámítást az európai iskolákkal egy időben kezdték el oktatni. Fejlesztették a magyar nyelv matematikai fogalomhasználatát. A kollégiumi diákok közül sokan lettek neves egyetemi matematika-professzorok, többek között Szele Tibor (1918–1955), Kovács László (1936–), Daróczy Zoltán (1938–).

A fizikai ismeretek oktatásának legnevezetesebb alakjai Maróthy György és Hatvani István. Előbbi a kísérleti eszközök alkalmazásával, utóbbi a tapasztalás-kísérletezés-következtetés elvének vallásával emelkedett ki. Joggal tekintik utóbbi az első hazai kísérleti fizikusnak, a tárgy az ő és tanítványai munkássága révén vált igazán önálló diszciplínává. Debrecen nem véletlenül lett a matematika és a fizika jeles központja!

A kémia oktatása a 18. sz. második felében jelent meg a protestáns oktatásban. Korai időszakáról meglehetősen keveset tudunk. A debreceni kollégium első kémiatanára „az ördögös Hatvani” volt. A biológia a 19. századtól került a természettudományi tárgyak közé. Előzményét jelentheti Méliusz-Juhász Péter 1578-ban kiadott Herbáriuma. Időközben tantárggyá vált a zoológia és az orvostudomány. A debreceni

Weszprémy István négy kötetben adta ki Magyarország és Erdély orvosainak életrajzi gyűjteményét. Megszervezték a természetrajz és földrajz tanszéket is, amelynek első professzora az országos hírű Kovács János lett.

Az V. fejezetben Gaál Botond „A természettudományok újbóli jelenléte a hittudományi kutatásokban” címmel az általa alapított és vezetett „Hatvani István Teológiai Kutatóközpont”-ot (HITEK, 1993) mutatja be. Az intézmény fő feladata a természettudományok és a teológia kapcsolatának és a kapcsolat határainak kutatása. 1989-ben az ideológiai küzdelem csillapodásával lehetővé vált a természettudósok, a filozófusok és a teológusok közti érdemi vita, az egyes fogalmak tisztázása. Hamarosan világossá vált, hogy a felek mindegyike szemléleti segítséget adhat a másiknak. Lehetséges az interdiszciplináris kutatómunka (Tudomány és Teológia Konferenciák c. sorozat). A HITEK kiemelten foglalkozik olyan kérdésekkel, mint a teológia bibliai megalapozottsága és az emberi gondolkodás felfelé nyitott rendszerként való értelmezése. Az itteni kutatás tárgya a teremtett valóság megismerése, amely a tudásszintek végtelen során át történő közelítések révén lehetséges (lásd „Az ész igazsága és a világ valósága” c. könyvet). A Kutatóközpont jelentőségét tovább

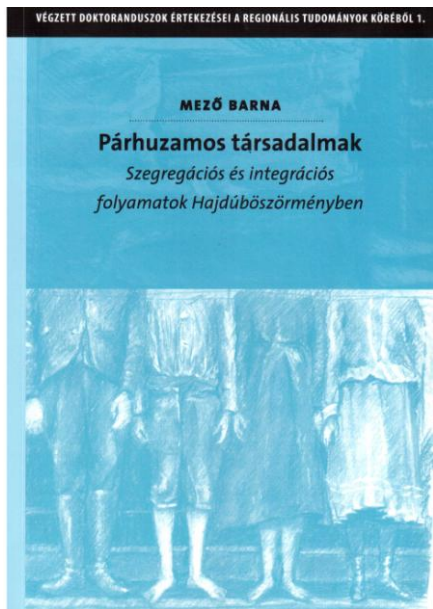
növeli, hogy a speciális témákhoz szükséges nemzetközi folyóiratok és szakkönyvek az országban egyedül itt találhatóak meg. A folyamatos fejlődés és fejlesztés mellett a fő cél maradt „a Debreceni Egyetem és a Református Hittudományi Egyetem kapcsolatának ápolása abban a reményben, hogy egyszer e két intézmény összekapcsolódik az Universitas Scientiarum szellemében”.

A recenzens úgy látja, hogy a kötet dokumentációja, a képek és a fotók megjelenítése, a szerkesztés példás, az ügy iránt elkötelezett emberek alkotása. Ugyancsak szerencsésnek gondolom, hogy az irodalomjegyzék lábjegyzetben és nem a kötet végén szerepel. Az elegáns nyomdai kivitel, a szép betűk a debreceni Kapitális Nyomda hozzáértését bizonyítják. A könyv minden alkotójának köszönet jár azért az örömeért, amelyet a gondolkodó magyaroknak szereztek.

Gaál professzor nagyszerű emléket állított a kollégiumnak és a városnak, Debrecennek. Jó és bölcs dolog ezt a szép könyvet kézbe vennünk, amely a hazai oktatás- és neveléstörténetnek nagy nyereség, a kutatásnak megbízható forrás. Melengetően ajánlható a tanárképző főiskoláknak és egyetemi karoknak, teológusoknak, a művelt olvasóközönségnek.

Mózsa Szabolcs

Mező Barna: Párhuzamos társadalmak
Szegregációs és integrációs folyamatok Hajdúböszörményben
 Hajdúböszörmény-Boda szőlő, Bodaszőlőért Egyesület Kiadása,
 2014. 155 lap

„A cigány integráció kérdésköre napjaink egyik leginkább aktuális, és a jövőt tekintve is nagy jelentőségű társadalmi kihívása” – indokolja szerző bevezetőjében témaválasztását. Ezt a témát dolgozta fel a Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Kerpely Kálmán Doktori Iskolájában 2013-ban megvédett PhD értekezésében. A sikeres védés nyomán válhatott a

disszertáció egyúttal egy új könyvsorozat – *Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből*, sorozatszerkesztő Baranyi Béla – első darabjává.

A bevezető probléma-felvetése természetesen nem áll meg a fentebb idézett mondatnál. Szerző utal arra, hogy a cigány-probléma nem új keletű. „Történelmi források is bizonyítják, hogy eltérő értékrendjük és életmódjuk következtében már Európában, ezen belül a Kárpát-medencében való megjelenésük óta összefonódtak velük a különböző mértékű és jellegű atrocitások, diszkriminációs jelenségek. A problémákat az idő nem oldotta meg, és túlzás nélkül kijelenthető, hogy Magyarország legkomolyabb etnikai-társadalmi feszültségeinek forrása napjainkban és a következő évtizedekben egyaránt a cigány etnikumhoz köthető.” Szerző, bár célja alapvetően nem a jövőbeni változtatások irányának kijelölése, hanem – talán leginkább a szociológia módszereit alkalmazó – vizsgálódásai eredményeinek közreadása, jó szándékkal közelít a témához, személyes tapasztalatai alapján azonban a legjobb szándékkal sem

lehetett optimista. Számos esetben volt kénytelen a kialakult problémákat minden társadalmi erőfeszítés ellenére újratermelődének, a megindult folyamatokat visszafordíthatatlannak nevezni. És ebben nem akarja a felelősséget kizárólag – sőt talán elsősorban sem – a többségi társadalomra hárítani, hanem bemutatja azokat az akadályokat is, amelyek a cigányság oldaláról gátolják a közeli megoldást. Maga a rossz hangzású szegregáció kifejezés is átértékelődik kissé, hiszen a hajdúböszörményi kertségekben „mélyszegénységben”, szinte elképzelhetetlen körülmények között élő, zömében cigány lakosság elszigeteltségét nem a többségi lakosság tudatos és folyamatos elkülönülése okozta, hanem az oda, kisebb részben a város belső kerületeiből kiköltöző, nagyjából az ország más vidékeiről, sokszor más régióiból érkező új elemek legcsekélyebb beilleszkedési hajlamának hiánya. Megjelenésük, viselkedésük még a kertségekben korábban tevékeny, a főleg az 1970-es években ott hétvégi házakat építtető, kiskertet művelő, idővel talán letelepedni is akaró, mára nyugdíjassá vált réteget is elriasztotta.

Mező Barna következtetései nemigen felelnek meg a médiumokban ismételtetett, a szegregációért kizárólag a többségi társadalmat felelőssé tévő, annak toleranciáját szívesen számon kérő elvárásoknak. Nem véletlen, hogy vizsgálódásait neki is buktatókkal, kisebb nagyobb akadályokkal megküzdve kellett lefolytatnia. Mivel statisztikai adatok a népszámlálások közötti időszakban nem állnak rendelkezésünkre, sőt, ezek önbevalláson ala-

puló etnikai besorolásából sem feltétlenül derül ki, hogy ki a cigány, hiszen sokan nem vállalták cigány voltukat, szerző kénytelen volt olyan forrásokat keresni, amelyekből a valósághoz inkább közelítő adatokra következtethetett. Ilyenek lehetnek bizonyos önkormányzati felmérések. Míg a 2001-es népszámlálás Hajdúböszörmény lakosságának csupán 1,2 %-át találta cigánynak, addig a legutóbbi években készített, a lakosság szociális és egészségügyi helyzetére, a háztartásokra vonatkozó önkormányzati felmérések alapján a lakosság 3,7 %-a esetében lehetett roma voltukra következtetni. A forráshiány áthidalására szerző előszeretettel fordult a személyes tapasztalatszerzés, az interjúk, az érintett kertségek bejárása, a lakókörnyezet felmérése felé. A böszörményi kertségekben lakó cigányság jelentős része jövevény, nemcsak az adott lakóterületen, hanem egyáltalán a városban is. Ideköltözésük hátterében leginkább a rendszerváltás nyomán létrejött gazdasági és társadalmi változások álltak, mindenekelőtt a munkanélküliség, ami fokozottan sújtotta a képzetlen, addig mégis biztos állással, szerény jövedelemmel rendelkező cigányokat. Az érintettek között korábbi böszörményiek is lehetnek, akik addigi nagyobb rezsijú belterületi lakásukat adták fel az olcsó, és olcsón fenntartható külterületi ingatlanért, de ugyanez az olcsóság vonzotta más – a szocialista korszak ipari centrumainak szét hullásával elszegényedő – régiók (Szabolcs, Borsod) talajukat vesztett egzisztenciáit is. Önmagában ez nem lett volna baj, még ha az új lakóhely, Böszörmény sem tudott

több munkalehetőséget biztosítani. A jövevények azonban sokszor olyan ingatlanokba költöztek, amelyek eredetileg nem lakásnak épültek, s többségüket ma is nehéz lenne annak nevezni (18 %-uk minden komfortot nélkülöz, WC nincs, „az udvaron végzi el dolgát aprajánagyja”, 99. lap), s az esetenként bizonytalan tulajdonviszonyok pedig nem is ösztönözik a lakókat arra, hogy lakókörnyezetükkel törődjenek, amit azután a véleményezők az egész közösség sajátjaként fognak fel. „A saját tulajdonú ingatlanban sem gondolják a kertet, nincs rá igényük” (99.). A személyes bejárás nemcsak a környezet végzetes lepusztult voltára mutatott rá, hanem arra is, hogy a kertek-udvarok köré sok esetben még kerítést sem húztak. Indoklásnak jól hangzik, hogy a mélyszegénység miatt a kerítések nem is védhetnének túlságosan nagy értékeket (113. lap), de amikor a hétköznapi újságolvasó arra gondol, hogy az utóbbi években hányszor kellett civileket, rendőrséget, katasztrófavédelmet mozgósítani egy-egy kerítés nélküli udvarról elkóborolt gyerek miatt, akkor rá kell jönnie, hogy a kerítésnek más funkciója is lehet, mint a vagyonvédelem.

A szerző által kezdeményezett (mély)interjúk alanyait (számukat kb. félszázra teszi) „a szőlőskertek korábbi és jelenlegi viszonyait funkciójukból adódóan jól ismerő, de tevékenységüket tekintve széles spektrumon mozgó személyek” közül válogatta: önkormányzati tisztviselők, képviselőtestületi tagok mellett mezőőr, védőnő, pedagógus, ingatlanpiaci szolgáltatásban érdekelt vállalkozó, civil szervezetek

vezetői, egyházi tisztségviselők, de éppen a szőlőskertekben tulajdonnal rendelkező magánszemélyek is szerepeltek közöttük. Három alkalommal rendeztek a kertségi állapotok felmérésére lakossági fórumot, amelyek résztvevőinek megnyilvánulásait szerző szintén jól tudta hasznosítani. Az idézett vélemények széles skálája a jó szándékú segíteni akarástól a rasszizmus határán mozgó, azt néha túl is lépő kirekesztő ítéletekig terjedt. A negatív előítéletek oka leginkább az, hogy a cigányság a neki nyújtott jelentős támogatás fejében saját kezdeményezéséből nem, vagy alig tesz valamit (30.). Öngondoskodás helyett feltétel nélküli külső segítségre számít, magát a törvények fölé helyezi (33.). Sokan vélték úgy, hogy a cigányok leginkább saját fajtájukkal együtt szeretnek élni (32.), a közösségükből kitörni akaró társaikat a többiek maguk közösítik ki (41.). Talán ez is oka annak, hogy a cigány értelmiség teljesen elszakadt közösségétől, s ahogyan a cigány lakosság nem tartja őket maguk közé valónak, úgy ők sem vállalják fel a cigány problémát (122.). A saját közösség pedig többnyire saját, kontrollálatlan normái között él. Az utcákat ellepik a csoportokba verődött, tiszteletet nem ismerő, bűnöző életmódot folytató fiatalok. „Lopás, betörés, fosztogatás mindennapos” (99.). A kevés, főleg idős nem cigány helyi lakos pedig „szerved” (91.).

Bár Mező Barna jól körülhatárolt cigány lakosságról ír, bizonyos differenciálásra itt is nyílik lehetősége. Állapotuk alapján némi különbséget tud tenni a várost körülölelő kertségek között, s a lakosságon belül is differenciál. Összességében azon-

ban a bősörményi kertségek cigányságát meglehetősen kilátástalan helyzetben láthatjuk, ahonnan a jelen módszerekkel aligha vezet kiút. Ezért is véli szerző úgy, hogy a kialakult problémák újratermelőnek, a megindult folyamatok visszafordíthatatlanok. A kötet alcímének kettősségéből (szegregációs és integrációs folyamatok) az utóbbi törekvés nem igazán érvényesül. Pedig szerző mégsem hallgatja el azokat a lehetőségeket, amelyek az integrációt elősegíthetnék. Úgy véli, hogy a cigány közösségeknek mindenekelőtt elfogadott, tekintélyes vezetőkre lenne szükségük, akikre a többiek hallgatnak. Vallja, hogy a cigányság felemelésének legkézenfekvőbb eszköze a gyerekek következetes iskolalátogatása lenne. De az a szülő, aki gyermeke érdekét úgy akarja képviselni, hogy csak azt engedi meg, amit a gyermek megkíván, az iskolai kötelezettségek számonkérését sem fogja támogatni (45.). Említi azt a sokat bírált javaslatot, hogy – ha a család nem vállalja a gyerekek szocializálását, közösségbe való illesztését – akkor a fiatalokat ki kell vonni a családi körből és bentlakásos intézményben kell elhelyezni őket (108.). Kétségtelen, hogy ma is vannak olyan törekvések, amelyek kaput nyitnak a felfelé törekvők számára. De a sajátos mentalitás, a családi összetartás primitív megnyilvánulásai ezekben az esetekben is lehetnek visszahúzóak. „Ha egy megy, az egész család ott van velük.” Bősörményben korábban kezdeményezték egy cigányzenekar alapítását, de aztán ez kifulladt. „Az nem megy, hogy a próbára jön a család többi 17 tagja is”, akik – unatkozva – lehetetlenné

teszik a próbát (109.). A gyerekek jövőjét így nem az iskola fogja meghatározni, hanem az utca.

Szerző megemlíti azokat kifogásokat is, amelyekkel a hatékony integráció ellenfelei érvelnek, például azt, hogy a cigányságnak a többségi társadalom igényeihez való kényszerítése az eredeti cigány kultúra elvesztésével járhat. Tapasztalatai alapján azonban azt állapítja meg, hogy bizony az általa vizsgált problematikus helyeken integrálódás nélkül is csak igen kevesen ápolják a cigány hagyományokat (34.). Tudjuk, hogy bizonyos „érdekvédő” szervezetek a „szegregált cigány iskolák” felszámolásával szeretnék visszavezetni a cigánygyerekeket a többségi társadalomba. Bősörményben a cigánygyerekek – részben önkormányzati közbelépésre – több iskola között oszlanak meg. Ez a helyi lakosok többségének nem tetszik, mivel „terrorizálják iskolatársaikat”. „Öt-hat cigánygyerek már túl sok egy osztályban, egyrésztől nem tudnak integrálódni, másrésztől gyakorlatilag ellehetetlenítik a szakmai munkát” – nyilatkozta az egyik interjúalany (99.). Segítség lehetne a vallás, az egyház ráhatása a cigány közösségekre. De az „érdekvédők” ennek is igyekeznek elejét venni. Emlékezhetünk arra a hadjáratra, amit a Nyíregyháza-hoz tartozó Huszár telepen a görög katolikus egyház által fenntartott, többségében cigánygyerekek által látogatott iskola ellen folytattak. Hiába érezték jól magukat a telepi gyerekek egymás között, hiába foglaltak állást a szülők is az iskola mellett, a független bíróság ellenük döntött.

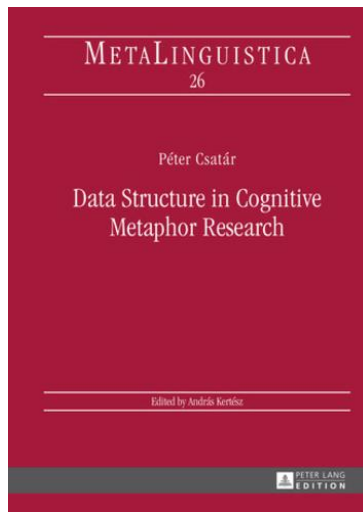
A cigányprobléma megoldására – egyelőre úgy tűnik – nemzetközi szinten is elsősorban a szavak szintjén találhatunk megoldást. Ilyennek tekinthetjük annak a „sorsdöntő” kérdésnek az előtérbe helyezését, hogy a cigány vagy a roma szót kell-e használnunk. Szerző nem kíván állást foglalni ebben a kérdésben, azt egy Grétsy Zsombor (és társai) által írt tanulmányból (Cigány? Roma? Dzsipszi? Melyik a Píszí? – Nyelv és tudomány. Internetes folyóirat, 2011) vett idézettel helyettesíti (20. lap). Bár az 1971-ben megtartott Első Roma Világkongresszus határozatot fogadott el, hogy a világ összes cigány emberének közös és hivatalos elnevezése legyen a rom szó többes számú alakja, a roma. Bár az USA kongresszusa 2000 őszén hivatalos határozatot hozott arról, hogy a Kongresszusi Könyvtárnak a Gypsies keresőszót a Romanies-re kell cserélni, bár az Országos Cigány Önkormányzat nevét nálunk is Országos Roma Önkormányzatra cserélték, ez a valóságban semmit sem változtatott meg, s a közvélemény, de sokszor maguknak a cigány közösségeknek a meggyőzése azóta sem sikerült.

Kegyetlenül őszinte könyvet írt Mező Barna. Témaválasztásának időszerűségét nyomatékosítja, hogy – mint a sorozatszerkesztő leszögezi (7. lap) – a roma szegregáció súlyos társadalmi következményei egy olyan, évszázadokig sok okból kivételes helyzetben lévő módos középváros rendjét is képesek megbolygatni, mint Hajdúböszörmény. A

bajt feltétlenül kezelni kellene, nemcsak helyileg, hanem országosan. A könyv tanulsága lehet – többek között –, hogy a cigányság bizonyos rétegeit ma már nem lehet kesztyűs kézzel visszavezetni az erkölcsös élet mezejére. Határozott fellépésre van szükség, amelyhez elengedhetetlen a cigányság differenciált kezelése. Olyan helyzetre, amelyben az integrálódásra egyelőre képtelen rétegek megfigyelmezése nem minősül rasszizmusnak. Azok pedig, akik szeretnének kiemelkedni, kapják meg a sokat emlegetett pozitív diszkriminációt. Recenzens, akinek soha nem volt autója, és sokat utazott/utazik vonattal, helyközi autóbusszal, sok ilyennel találkozott. Saját erejükkel azonban számukra az integráció nehezen elérhető, s ebben a napi politika által kinevezett vezetőik sem feltétlenül tudják/kívánják őket segíteni. Mindenki emlékezhet azokra a felvételekre, amelyeken az OCÖ vezetője állampénzen népes családi-rokoni körben fürdőzött. A politika változása azonban a felelősségvállalásban úgy tűnik nem hozott változást. Az OCÖ helyére lépő ORÖ vezetőjét újabban azzal vádolják, hogy az állami támogatásból luxusautókat bérelt. Mezei Barna könyve talán ötleteket tud adni ahhoz, hogy a hajdúböszörményi integrációs kísérletekkel le lehessen küzdeni a szegregációs folyamatokat.

ifj. Barta János

Csatár, Peter: Data Structure in Cognitive Metaphor Research.
Metalinguistica Band/Volume 26, edited by András Kertész.
 Frankfurt am M. – Berlin – Bern – Bruxelles – Oxford – Wien:
 Peter Lang. 2014. 149 lap.

A Csatár Péter, a Debreceni Egyetem Germanisztikai Intézetének tanszékvezető docense tollából származó kötet az elmúlt harminc évben megélénkülő és időről-időre új irányt vevő nyelvészeti metaforakutatás legalapvetőbb és legkurrensebb kérdéseivel foglalkozik. Mint a könyv címe mutatja (*Data Structure in Cognitive Metaphor Research* – Adatszerkezet a kognitív metaforakutatásban) a szerző a kortárs elméleti nyelvészetet talán leginkább foglalkoztató problémákat, azaz az elméletek adatszerkezetét érintő

kérdéseket, a metafora használatának és értelmezésének kognitív hátterével foglalkozó tárgy tudományi kutatásokra vonatkoztatva vizsgálja. Így tehát célkitűzése kettős: egyrészt hozzá kíván járulni az adatok nyelvészeti elméletekben betöltött szerepéről kialakult általános vitához, másrészt a módszertani reflexió révén új megoldásokhoz vezető utakat kíván kínálni a kortárs nyelvészeti metaforakutatás számára. A könyvben tárgyalt kérdések mögött tehát a következő alapvető problémák húzódnak meg: (i) az adatforrások megbízhatósága, (ii) a különböző forrásokból származó adatok integrálásának lehetőségei, és (iii) az adatok szerepe az elméletalkotásban.

Szerző az említett problémákat, azok motiváltságát, a metaforakutatásra való vonatkoztatásuk relevanciáját és megoldásuk tétjét a kötet rövid, áttekintő jellegű bevezető fejezetében vázolja fel. Ily módon a bevezető egyrészt szélesebb összefüggésbe helyezi a munkát, másrészt fejezetenkénti áttekintést ad annak felépítéséről. A bevezetőt négy nagyobb tartalmi fejezet követi, melyek alapját szerzőnek az el-

múlt évtizedben megjelent egy-egy tanulmánya képezi. A kötet azonban mégsem pusztán egymáshoz lazán kapcsolódó írások sora, hiszen a fejezeteket olvasva rendkívül egy- séges és folyamatos előrelépést mutató kutatói pályakép rajzolódik ki. Ennek köszönhetően az egyes fejezetek egymásra épülő, jól leke- rekített gondolatmenetet képeznek.

Az első tanulmány a nyelvileg megvalósuló metaforák azonosítá- sának problematikájával foglalkozik a fogalmi metaforaelmélet keretén belül, más szóval, azzal a kérdéssel, hogy hogyan is határozható meg az elmélet alapját képező adat. Az 1980-as években a nyelvészeti me- taforakutatást robbanásszerűen fel- lendítő fogalmi metaforaelmélet hosszú ideig kizárólag az intuitív- introspektív módszer eszköztárával válaszolta meg azt a kérdést, hogy mely nyelvi kifejezések tekinthetők metaforikusnak. Csatár megfo- galmazásában az elméletet követő kutatók az ún. metafora-intuícóra, egyfajta kognitív képességre ha- gyatkoztak egy-egy nyelvi kifejezés megítélésakor. A szerző rámutat, hogy az intuíció alkalmazása több szempontból problematikus. Azon túlmenően, hogy az intuíció közvet- lenül nehezen hozzáférhető, a kuta- tók intuíciója erősen elméletfüggő, tehát az, hogy mit tekintenek meta- forának, elméleti hozzáállásukból fakad. Ugyanakkor a nyelvészeti kutatások számos területén bebizo- nyosodott, hogy az anyanyelven beszélők intuíciója gyakran nem megbízható adatforrás. A fejezet következtetése amellet érvel, hogy a fogalmi metaforaelméletnek olyan módszertani eszközöket kell hasz- nálnia, melyek jobban megfelelnek

az elmélet célkitűzéseinek. Javaslatá- szerint ez a célkitűzés a metafora- intuíció átlátható leírásával és a kutatási célnak megfelelő, pontosan meghatározott módon való alkalmaz- zásával, illetve további adatforrások bevonásával érhető el.

A fogalmi metaforaelmélet kép- viselőit több heves kritika is érte, melyek jó része visszavezethető az intuíció adatforrásként való alkalmazása kapcsán imént felvázolt problémákra. A második tanulmány azokat a módszertani törekvéseket veszi szemügyre, melyek az intuíció kérdéses megbízhatóságának probl- émáját kívánták megoldani vagy az intuitív-introspektív eljárás pontos- sabb megragadásával, vagy az intu- íció teljes kizárásával. A kritikai elemzés középpontjában így Steen (1999) ötlépcsős metaforaazonosítá- si eljárása, melynek központi eleme a metafora-intuíció, valamint a kor- pusznyelvészeti módszereket alkalmazó metaforakutatás áll, mely saját állítása szerint nem hagyatko- zik az intuícóra. Csatár kimutatja, hogy Steen eljárása nem képes az intuitív-introspektív adatfeldolgozás megbízhatatlanságának problémáját maradéktalanul kiküszöbölni, és nem alkalmazható nagyobb adat- mennyiség feldolgozására, hiszen egy-egy metaforikus kifejezés rész- letekben menő elemzésén alapul. Másrészről azonban a kvalitatív eredményeket felmutatni képes korpusznyelvészeti eljárások – an- nak ellenére, hogy célkitűzésük szerint az introspektív-intuitív mód- szert teljes mértékben le kívánják váltani – önmaguk is nagymérték- ben függenek a kutató intuícióitól és elméleti beállítottságától. A fejezet megállapítása szerint a tárgyalt

módszertani megközelítések azért bizonyultak problémásnak, mert egy-egy adattípus kizárólagos alkalmazására támaszkodnak. Ennek a következtetésnek a fényében szerző a különböző forrásokból és módszerekből származó adatok integrációjának és együttes, összehangolt figyelembevételének fontosságát hangsúlyozza.

A harmadik fejezet az előzőek közvetlen folytatása abban a tekintetben, hogy a metaforakutatás egyik egyre elterjedtebb irányvonalára, a pszicho-lingvisztikai kísérletes módszereket alkalmazó kutatósokra reflektál, azaz arra a kérdésre keresi a választ, hogy miként építhetők be a kísérleti eredmények a fogalmi metaforaelméletbe. Szerző kiindulópontja az, hogy a metaforakutatásban a kísérletek szerepét az elméletalkotásban pusztán az elméleti feltevések megerősítésére, illetve gyengítésére korlátozzák, azaz kizárólag alátámasztó funkciót tulajdonítanak nekik. Számos (az időről és a vágyakról való metaforikus gondolkodást vizsgáló) kísérlet kritikai elemzésével Csatár kimutatja, hogy az eredmények ilyen korlátozott szerepben való alkalmazása ahhoz a nem kívánatos helyzethez vezet, hogy abban az esetben, ha a kutatók egymásnak ellentmondó eredményekre jutnak, nem állnak a rendelkezésükre olyan módszertani elvek, melyekre támaszkodhatnának az ellentmondás feloldása során. A kísérletek elemzésének eredményeképpen szerző három ilyen módszertani elvet javasol: (i) a reprodukálhatóság, (ii) az összehangolás, és (iii) az alternatívák mérlegelésének elvét. Ezen elvek következetes alkalmazása hozzájárulhat ahhoz,

hogy a kísérleti eredmények egymással összevethetőek, s egymáshoz viszonyítva értékelhetőek legyenek, valamint, hogy tisztázódjon a kísérletek szerepe a kognitív metaforakutatás elméletalkotásában.

A kötet utolsó tanulmánya egy ún. hibrid metaforaelmélet (Tendahl 2009) elemzés, amely jól mutatja, hogy a metaforakutatás újabb empirikus eredményei az elméletalkotás területén is messzemenő következményekkel bírnak. Tendahl kísérleti eredményekre alapozva a fogalmi metaforaelmélet és a relevancia-elméleti indíttatású metaforakutatás eredményeit oly módon kívánja egységes elméletbe foglalni, hogy azok kölcsönösen kiegészítsék egymást azokon a területeken, ahol a másik hiányosságokat mutat a metaforikus nyelvhasználat háttérében meghúzódó kognitív folyamatok leírásában. Csatár röviden bemutatja a hibrid elmélet alapjait képező két elmélet alapfeltevéseit és fogalmi készletét, kitér azok gyengéire, és számba veszi azokat a pontokat, ahol összeegyeztethetetlennek tűnnek. Kimutatja, hogy a két elmélet rendkívül kevés alapvető kérdésben jut összeegyeztethető álláspontra. Ugyanakkor a két elmélet markáns eltérései ellenére rámutat arra is, hogy a jelentésalkotás leírásában hol bizonyulhat hasznosnak egy hibrid elmélet, azaz a két egymásnak feszülő elmélet mennyiben profitálhat a másik megfigyelésainak felhasználásából. Szerző következtetésképpen megállapítja, hogy a hibrid elméletek empirikus megalapozottságuknak és elméleti kidolgozottságuknak köszönhetően választ tudnak adni az egyes elméletekkel szembeni heves kritikákra.

Összességében a kötet ösztönző módon mutat rá a tudatos és megalapozott módszertani reflexió szükségességére a tárgytudományi kutatásokban. Adekvát, ugyanakkor világos nyelvezetének, a közérthető elméleti áttekintéseknek, a jól megválasztott és kivitelezett kritikai elemzéseknek és a szemléletes példaanyagoknak köszönhetően szerző gondolatmenete és következtetései a metaforakutatásban nem járatos olvasó számára is könnyen befogadhatóak. Ebből kifolyólag haszonnal forgathatják mind metaforakutatók, mind a módszertani kérdések iránt érdeklődő nyelvészek, de a figuratív nyelvhasználat és

jelentésalkotás, valamint a tudomány módszertan iránt érdeklődő nem nyelvész szakemberek és laikusok is. Éppen a kötetet általánosságban jellemző világos vonalvezetés miatt annyiban támadhat hiányérzete az olvasónak, hogy a gondolatmenetet nem zárja le összegző fejezet. Ugyanakkor, mivel a könyv folyamatukban vesz górcső alá olyan problémákat, melyek megoldása jelenleg is zajlik a metaforakutatók közösségében, ez az apró hiányosság semmit nem von le értékéből.

Tóth Máté

Hivatkozások

- Steen, J.G. (1999): From linguistic to conceptual metaphor in five steps. In: Gibbs, R.W. Jr. & Steen, J.G. (Ed.): *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamin's, 57–77.
- Tendahl, M. (2009): *A Hybrid Theory of Metaphor: Relevance Theory and Cognitive Linguistics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

E szám szerzői

<i>Barta János ifj.</i>	történész, professzor emeritus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Bay Péter</i>	vegyész, egyetemi docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Bényei Miklós</i>	történész, c. egyetemi tanár (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Fényes Tibor</i>	fizikus, professzor emeritus (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Jánosi Zoltán</i>	irodalomtörténész, egyetemi tanár (Nyíregyházi Főiskola – Nyíregyháza)
<i>Kovách Ádám</i>	fizikus, tudományos tanácsadó (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Kovács I. Gábor</i>	szociológus, c. egyetem tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem – Budapest)
<i>Lenkey Béla</i>	biológus, ny. egyetemi docens, a KLTE Baráti Köre Egyesület elnöke (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Mikoly Zoltán</i>	nyelvész (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Mózsa Szabolcs</i>	radiológus szakorvos (Szemmelweis Orvostudományi Egyetem – Budapest)
<i>Orosz István</i>	történész, akadémikus, professzor emeritus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Orosz Júlia</i>	történész, PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Pepó Péter</i>	agrármérnök, egyetemi tanár, (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Sulik Béla</i>	fizikus, tudományos tanácsadó, igazgatóhelyettes (MTA Atommagkutató Intézete – Debrecen)
<i>Tóth Máté</i>	nyelvész, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem – Debrecen)
<i>Tóthné Espák Gabriella</i>	amerikanista, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem – Debrecen)

DEBRECENI SZEMLE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXII. No. 4.

NEW ISSUE

2014. IV.

CONTENTS

ARTICLES

- Júlia Orosz*: The Role of the Hungarian Democratic Women's Association in Rebuilding Hungary after the Second World War (1945-1946) 302
Péter Pepó: The Role of Plant Models for Increasing the Competitiveness of Sustainable Crop Production..... 311

SCIENTIFIC LABORATORIES

- Gabriella T. Espák*: Thirty-years of Canadian Studies in the Institute of English and American Studies of Debrecen University 321
Zoltán Mikoly: The new methods of data processing in Germanistics. 2014 Annual Meeting and Conference of the Hungarian Germanists' Society. 324
Miklós Bényei: Twenty-five Years of Librarian and Information Scientist Training in Debrecen 326
Ádám Kovách - Béla Sulik: 60 Years of ATOMKI (HAS Institute of Nuclear Research)..... 332
Tibor Fényes: Basic Nuclear Physics Research in ATOMKI 342
Péter Pepó: Plant Sciences Institute's activities of Debrecen University..... 347
Péter Bay: The Versatile Mitochondrium 354

FROM THE HISTORY OF DEBRECEN UNIVERSITY

- Zoltán Jánosi*: "The Man of Light Sparking Word" – Memory of András Görömbei 360
Gábor Kovács I.: Gyula Vészi (the Only Jewish Professor in the Civilian Era at the University of Debrecen) 366
Béla Lenkey: Twenty years of the Kossuth University Friend 's Association..... 374

BOOK REVIEWS

- History and memory. Presentations of an Academic Session. Edited by György Hunyady and László Török (*István Orosz*) 377
Botond Gaál: Education and Cultivation of Sciences in the College of Debrecen (*Szabolcs Mózsá*)..... 384

Barna Mező: Parallel societies. Segregation and integration processes in Hajdúböszörmény (<i>János Barta jr.</i>)	389
Péter Csátár: Data Structure in Cognitive Metaphor Research. (Metalinguistica Band / Volume 26, edited by András Kertész) (<i>Máté Tóth</i>)	394